

MASTEROPPGAVE

Motivasjon i landbruket:

- hvilke bønder skaper bygdenæringer,
og hva motiverer bonden?

Utarbeidet av:

Ann Kristin Andreassen

Fag:

Master i organisasjon og ledelse

Avdeling:

Avdeling for økonomi, språk og samfunnsfag

Sammendrag

Avhandlingen handler om hvilke motivasjonsfaktorer som gjør at bønder vurderer eller har bygdenæringer på gården. I den sammenheng blir bøndenes motivasjon forstått som indre og ytre drivere, sett i samspill med individets valg og beslutninger. Kulturen gjennom livets skole, inntrykk fra venner og sosiale lag påvirker valg. Idealtypen i ethvert menneske er med på å vise for andre hvem du er gjennom personlighet og atferd. Motivasjon påvirkes av mennesker rundt deg og din iboende mennesketype.

Bøndene er mange og har forskjellige vare- og tjenesteproduksjoner som utgjør varianter av næringer. De fleste bøndene driver tradisjonelt, mens det er heller få bønder som har bygdenæringer, som er fellesbetegnelsen på alle andre produksjoner en bonde kan livnære seg av med gården som ramme.

Problemstillingen er delt i to, hvor første del, *"hvilke bønder skaper bygdenæring"* tar opp i seg kultur og idealtyper, mens del to *"hva motiverer bonden?"*, skildrer motivasjon og kultur.

Avhandlingen viser at bøndenes motivasjon avhenger av verdier og normer, eller hvordan arbeidet utføres i samhandling med trivsel, stolthet, anerkjennelse og selvbestemmelse. Indre verdier var heller fremtredende fremfor god økonomi blant bygdenæringsbøndene.

Funn viste at bøndene er usikre fremfor at motstanden er stor i landbruket. Andre viktige funn er at heltidsbonden har den beste forutsetning til å utvikle bygdenæring på gården.

Bygdenæringsbonden er innadvendt, med god hjelp fra sin utadvendte side. I Moxnes` verden er bygdenæringsbonden en bonde hvor varmfaktoren dominerer, med har en grad av maktfaktoren hvor intellektet synes å være tilleggsfaktoren. I bondens verden er det Nyskappingsbonden fra Viks forskning hos Norsk Bygdeforskning som fremgår som den ideelle bygdenæringsbonde.

Rapporten bygger på en kvalitativ undersøkelse med intervju og observasjon som en del av empirien. Intervjuenheten er bønder fordelt på syv kommuner rundt om i Østfold. Bøndene er hel- og deltidbønder, har bygde- og tradisjonelle næringer, i forskjellige aldre og kjønn. Noen bønder er odelsbarn eller kommet til gården gjennom frieri. Andre kalles *"nye bønder"*, og har kjøpt en gård de ønsker å bygge opp.

Felles for dem alle er at bøndene har tanker, meninger og følelser om det som skjer i landbruket, også bygdenæringer, noe avhandlingens funn vil vise.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Begrunnelse for valg av oppgaven	1
1.2	Mål og avgrensninger	4
1.3	Presentasjon av problemstillinger	5
1.4	Avhandlingens oppbygning og sammensetning	5
1.5	Begrepsavklaringer	7
2	Teori	9
2.1	Kultur	9
2.2	Idealtyper	15
2.3	Motivasjon	21
2.3.1	Stolthet tros fordom	23
3	Metode	25
3.1	Kvalitativ metode	26
3.1.1	Datainnsamling	28
3.1.2	Dokumentundersøkelse	29
3.1.3	Åpen spørsmålsguide	29
3.1.4	Utvelgelse av intervjuenhetene	30
3.2	Egenvurdering	31
3.3	Validitet og reliabilitet	33
3.3.1	Etikk	35
3.3.2	Nærhet og distanse	35
4	Analyse og drøfting	37
4.1	Landbrukskultur	37
4.1.1	Odel	37
4.1.2	Organisering	52
4.1.3	Sosialisering	55
4.1.4	Implementering	58
4.2	Ideal- og bondetyper	63
4.2.1	Individet og personlighet	63
4.2.2	Landbrukets idealtyper	65
4.2.2.1	Bygdenæringsbonden.....	70
4.3	Motivasjonsfaktorer	71

5	Oppsummering og hva så?	81
5.1	Hvilke bønder skaper bygdenæringer?	81
5.2	Hva motiverer bonden?	83
5.3	Er det motstand mot bygdenæringer?.....	85
5.3.1	Hva så?	87
	Litteraturhenvisning	88
	Vedlegg	92
	1. Viks bondetyper	
	2. Åpent Spørsmålsguide	
	3. Sammenlignbar oversikt på Viks bondetyper og Moxnes – femfaktormodell	
	4. Bondens helhetsoversikt til analysebruk	

Forord

Denne avhandlingen er en avslutning på ” *Master i organisasjon og ledelse* ” ved Høgskolen i Østfold, avdeling Halden.

Avhandlingens tema er motivasjon i landbruket. Motivasjon er et spennende tema som kan benyttes på flere områder; i arbeidslivet, det sosiale liv og familien. Jeg vil derfor øke min kunnskap om bøndenes motivasjon ved å undersøke bøndenes forhold til landbrukets forskjellige næringer, og hva som er bøndenes utslagsfaktorer for å sette i gang med nye næringer på gården.

Landbruket er i endring. Fra Landbruks- og matdepartementets side er det tilrettelagt for at bøndene skal ha muligheten til å begynne med nye næringer for å utnytte de menneskelige ressursene, gårdens bygningsmasse, skog, kulturlandskap, eller produksjon til spesial- og lokalmat, reiseliv eller diverse helse- og pedagogiske tjenester. Målet er å få et levende landbruk i by og bygd for å bekjempe nedleggelse og fraflytting fra gårdene.

Jeg vil takke bøndene som har latt meg få dele deres innerste tanker og følelser under samtalene på gårdene rundt i Østfold. Mye har jeg hørt, og mye har jeg lært.

Minedøtre og samboer takkes med glede. De har stillestående godtt å ha en fraværende mor og kjæreste med nesa i en bøk eller hørt fingrene gå over tastaturet en stund. Nå skal det bli godt å få ryddet plass til familiemiddager og venner. Takk for den tålmodigheten dere har vist.

Videre vil jeg takke min veileder Gunnar Vold Hansen som like tålmodig har loset meg gjennom ved å gi gode råd, konstruktiv kritikk og fått meg til å ta de riktige valgene, selv om det tok sin tid å finne ”stien”. Tilbakemeldingene har gjort at jeg har tenkt meg om, endret innholdet og fått avhandlingen ferdig.

God venn og kollega Ingvill Bakker Eriksen takkes for velvillighet og siste gjennomlesning.

Til min gode venninne Lillian Tindvik og «djevelens advokat» takker jeg for at du dro meg med, slik at jeg endelig fikk muligheten til å få fullført studiet etter syv års avbrekk.

Takk for all hjelp og støtte!

Moss, november 2012

Ann Kristin Andreassen

1 Innledning

1.1 Begrunnelse for valg av oppgave

”Møbelsnekkeren hadde mange munner å mette på tampen av 1800 – tallet. Han stengte seg inne på verkstedet og ba Gud om hjelp. Etter 14 dager kom han ut med Norges første sovestol.”

Fedrelandsvennen 13.03.12¹

Norges første sovestol ble oppfunnet av en bondesønn fra Østfold. Bondesønnen fra 1800 – tallet hadde trange kår og flere munner å mette. Det oppsto et behov. Noe måtte gjøres. Familien trengte et trygt sted å bo og nok mat på bordet. Bondesønnens kår gjorde at han måtte tenke løsning og annerledes. Møbelverkstedet på gården var den gang som nå, en bygdenæring. Ved å benytte gårdens samlede ressurser som besto i å ha kompetanse og kunnskaper utover det som er spesifisert som tradisjonelt landbruk, er hva som står i Norges nye landbruksstrategi ”Velkommen til bords”².

Regjeringens mål er å få flere gårder med konkurransedyktige bygdenæringer som klarer å kombinere tradisjonell produksjon med ulike typer bygdenæringer. Gårdene med kombinasjonsbruk oppleves som mer attraktive å overta og drive videre, særlig kan dette og lettere kombineres for de som har tatt høyere utdanning og hatt lønnet arbeid innenfor andre sektorer. Dette kan igjen gi gården nytt driftgrunnlag og bruksverdi. Disse brukene får mulighet til å bruke egen erfaring og kompetanse inn i driften gjennom å kombinere ulike typer næringsvirksomheter ut fra gårdens beliggenhet, produksjon, kunnskap og erfaring fra annet arbeid³.

Landbruket har lang historie. Det er håndfaste tradisjoner gjennom flere generasjoner og århundrer. Likeså har landbrukets ressurser gitt grunnlag for arbeidsplasser, bosetting og kulturelle verdier av stor betydning for enkelte samfunn og familier. Mangesysleri i landbruket har eksistert og vært en del av inntekten på gårdene gjennom flere generasjoner. Enten i penger eller i bytte mot andre tjenester eller varer. Fra 1970 – tallet har det vært store strukturendringer i landbruket. Spesielt gjelder endringen den tekniske produksjonen og vare- og tjenestestrukturen, samt oppbyggingen av felles samvirker og belønningssystemer⁴. Flere

¹ Artikkel Fedrelandsvennen 13.03.12 – En soveplass i stuen

² Landbruks- og matdepartementet: Meld. St. 9, landbruksmelding – Velkommen til bords

³ Landbruks- og matdepartementet: Meld. St. 9, landbruksmelding – Velkommen til bords

⁴ Norges Bondelag: Jordbruksavtalen (2012)

av institusjonene legger også grunnlaget til bonden ved å forhandle produksjons – og leveringsavtaler, noe som gjør bonden avhengig av avtaler inngått på visse premisser som binder bonden i forhold til å bestemme produksjon og levering selv⁵.

Strukturendringene har fortsatt inn i dette århundre. Landbrukets rolle og betydning i lokal og regional utvikling har endret seg i kontakt med den generelle samfunnsutviklingen. Med nye politiske føringer skal strategiene innenfor det Regionale bygningsutviklingsprogrammet legge til rette for å utnytte regionale fortrinn og potensiale. Utgangspunktet er å styrke verdiskapningen fra landbruks- og matsektoren i ulike deler av landet. Landbrukspolitikken er nært knyttet til regjeringens mål, som er å ta hele landet i bruk. For å klare regjeringens mål skal landbruksnæringen involveres med sikte på identifisering av lokale og regionale utfordringer og muligheter, skrives det i landbruksmeldingen. Landbruks- og matdepartementet mener det er nødvendig med en helhetlig tilnærming og mobilisering av krefter fra landbruket selv, og virkemiddelapparatet som nå er tilrettelagt for å skape bærekraftige og nye nyttige samfunnsverdier på gårdene⁶.

I landbruksstrategien er det enkelte målområder som er viktige for avhandlingens innhold og begrunnelse for valg av tema:

”Strategien er et rammeverk for alle typer lønnsomhet med utgangspunkt i gårdenes menneskelige og materielle ressurser og skal bygge opp under hovedmålet for landbrukspolitikken” (Velkommen til bords 2012:14).

”Gjennom innovasjon og omstilling ligger det stor mulighet for økt verdiskapning og utvikling av attraktive og konkurransedyktige virksomheter basert på landbrukets ressurser og ny kunnskap. Økt verdiskapning er en forutsetning for en livskraftig landbruks- og matpolitikk” (Velkommen til bords 2012:14).

Det offentlige hjelpeapparatet skal tilrettelegge for å etablere møteplasser og nettverk. Infrastrukturen skal fremme samarbeid mellom entreprenører i og utenfor landbruket. Landbruks – og matdepartementet mener at det er nødvendig å styrke samarbeidet med andre sektorer og næringer. Flere kombinasjoner kan utnyttes for å oppnå synergieffekt mellom flere gårdsbruk eller andre organer som næringsmiddelindustrien, reiselivet ellers offentlige arbeids- og omsorgstjenester⁷.

⁵ Rødseth, T m.fl.: *Landbruket ved en korsvei*. (2002):

⁶ Landbruks- og matdepartementet: Meld. St. 9, landbruksmelding – Velkommen til bords (2012)

⁷ Landbruks- og matdepartementet: Meld. St. 9, landbruksmelding – Velkommen til bords (2012)

Verdiskapning og sysselsetting er viktige bidrag til samfunnet i seg selv. I avhandlingen er det bondens vurdering og mulighet til å starte bygdenæring jeg er spesielt opptatt av. Hvilke tanker har bonden om bygdenæringer, hvordan har opplevelsen vært i prosessen og hva gjorde at bonden begynte med bygdenæringer eller hvorfor har ikke bonden vurdert bygdenæring. Hvilke motivasjonsfaktorer har vært utslagsgivende for de bøndene som har bygdenæring, og hvilke faktorer er det som hindrer gårdbrukere til å etablere og utnytte gårdens samlede ressurser, er spørsmål jeg vil prøve å finne svar på.

Det er skjedd mye på området bygdenæringer de siste ti årene. Hver landsdel har skapt konkurransedyktige virksomheter og arbeidsplasser, med gården som grunnlag og ramme. Nettverk og samarbeid i flere av bygdenæringene er stiftet. Nettverk igjen gir samhold i de nye konsultasjonene. Nye fag- og yrkesrelaterte subbgrupper og identiteter oppstår som ikke har med landbrukets tradisjonelle driftsmåte å gjøre, men er basert på andre behov som å få oppmerksomhet og implementeres. Gruppene danner ny sosial identitet i landbruket.

De nye bygdenæringene er med på å endre samfunnets syn på hva gårdene kan brukes til og bidra med. Vare- og tjenesteproduksjonene er økende, viser trendforskningen som senter for Norsk bygdeforskning⁸ har gjort. Sett i samhandling med landbruksstrategien, må flere produkter utvikles og settes i kommersiell produksjon. Samtidig påvirkes landbrukets motoriske maskineri seg i takt med at bonden går egne veier. Fellesskapet blir påvirket dit hen at flere konkurrerer med hverandre om vare- og tjenestemarkedet fra enkeltstående bygdenæringer som utvikles.

Bøndene er ikke avhengige av organisasjonene på samme måte nå som før når det gjelder næringsavtaler og forhandlinger. Flere og flere bønder står på egne ben. De danner selvstendige bedrifter eller små bedriftsnettverk, noe tidligere generasjoner i mindre grad har hatt mulighet til i samme skala som nå. Landbruks- og matdepartementet har tilrettelagt systemet for at bøndene får muligheten til å bli selvstendige de siste ti årene, noe som betyr at fellesskapet i landbruket er i endring. Endringen påvirker også landbrukskulturen og de sterke tradisjonene landbruket har opparbeidet gjennom tiden. Bonden er i en annen posisjon og kan foreta endringer og valg ut fra gårdens beliggenhet og de menneskelige ressurser. Noen mener dette er positivt for landbruket, andre mener det er negativt for landbruket.

⁸ Brit Logstein: *Trender i norsk landbruk* (2010)

Flere gårder blir kjøpt av personer på det frie markedet. Oftest har de nye bøndene høyere utdanning eller annen kompetanse enn tidligere eier av gården, men ikke av den landbruksfaglige sorten. Oppkjøperen tenker nytt, annerledes og tar høyere risiko for å prøve ut egne drømmer, behov og kunnskap. Flere, sett over ett, tørr å bryte med landbrukets lange produksjonsmetoder, samvirketanken og lage egne eller arbeidsplasser for flere.

Jord-, dyr- og skogbruksproduksjon har fått konkurranse fra sine egne, noe som i utgangspunktet er unormalt. Bønder blir urolige over hva som skjer med landbrukskulturen, normer og verdier når den sosiale atferden endres? Men hvorfor er det slik at noen gårder har bygdenæring og andre ikke? Er det noen bønder som utkrystalliserer seg som bygdenæringsbonde, eller hva gjør at noen bønder satser og andre ikke? Avhandlingens mål er å finne ut hva som motiverer den enkelte bonde til å begynne med bygdenæring, og hvem er disse bøndene?

1.2 Mål og avgrensninger

Målet med oppgaven er å få en bedre forståelse over hvorfor bonden vurderer og tenker som de gjør i forhold til bygdenæringer. Å få arbeid utenom gården er lett, spesielt i Østfold, noe som gjør at det å ta seg jobb utenfor gården for å bøte på inntektene, blir vurdert som en grei beslutning i landbruksmiljøet.

Gårdbrukernes økonomiske betydning og inntekter er blitt endret. Mange bruk er for små til å gi god nok avkastning til et helt årsverk. Dette fører til at flere bønder er dobbeltarbeidende, altså deltidsbønder. Heltidsbonden derimot kjøper opp jord og kvoter, eller forpakter andre gårder. I så måte tynnes produksjonsmiljøene ut. Det blir færre bønder, mindre sosialt miljø og færre kontaktpunkter. Samtidig bidrar teknologien og store maskiner til at en del marginale arealer tas ut av drift fordi det ikke er lønnsomt eller bøndene ser seg ikke tjent med å investere og gjøre endringer.

Når regjeringen i sin strategi vil at bonden skal utvikle gården optimalt og samtidig sørge for å skape arbeidsplass til bonden selv, og helst flere, er det et paradoks at bønder ikke ser bryet verd i å starte med bygdenæringer. Som mange tenker men ikke sier, er at det finnes motstand blant bønder, og i bøndenes sosiale og nødvendige kontaktpunkter.

Siden regjeringen vil ha lokale og regionale fortrinn, er avhandlingen avkortet til å gjelde landbruket i Østfold og bøndene der. Det har vært arbeidet godt i Østfold i flere år. Allikevel er økningen av bygdenæringsbønder ikke i den grad stor nok til å kunne si at Østfold har et mangfold, ei heller utnyttet ledig kapasitet og gårdens samlede ressurser.

Målet med oppgaven er å få en forståelse og viten om bondens indre liv og tanker.

Næringsutvikling i landbruket er et av fagområdene til landbruksavdelingen hos fylkesmannen i Østfold. Oppgavene er relatert til fylkets utvikling av landbruket. Målet er å få større viten og kunnskap om bondens opplevelse av egen næring og andres. Kunnskapen som mest sannsynlig kan benyttes i videre utvikling av bygdenæring i fylket.

Avhandlingen gjelder kun for denne oppgaven og kan ikke genereres til annet enn funnene gjort i dette studiet. Denne oppgaven kan være med på å gi en antakelse om bondens mening om bygdenæringer spesielt med utviklingen i landbruket generelt.

1.3 Presentasjon av problemstillingen

Hovedfokuset i avhandlingen er bonden. Avhandlingens ambisjon er å finne ut hvordan landbrukskulturen påvirker bondens valg av næring på gården. Videre i oppgaven vil det drøftes hvilke motivasjonsvariabler som gjør at bonden blir motivert til å sette i gang med bygdenæring. Hva som ligger bak av vilje og motivasjon hos den enkelte bonde er viktige faktorer for avhandlingen. Problemstillingen er som følger:

Hvilke bønder skaper bygdenæringer, og hva motiverer bonden?

1.4 Avhandlingens oppbygning og sammensetning

Siden landbrukskulturen er viktige komponenter i landbruket og dermed hos bonden, vil det være naturlig å bruke kultur som et teoriperspektiv. Kultur er noe som er og blir til underveis der mennesker ferdes og samhandler gjennom lengre tid. Det å være bonde og gårdbruker er et av de eldste yrkene som finnes. Historisk sett er landbruket farget av generasjoner i lang tid. Kultur er blitt overført fra familie til familie via generasjonsskifte. Av den grunn er kulturen på gården spesielt interessant. Landbrukskulturen har stor betydning for den enkelte bondes sosiale miljøer, noe avhandlingen også vil omhandle.

Herav kan kulturen ansees som foretrykne måter å gjøre, være og oppføre seg på fordi kulturen legger til grunn for sedvanemessig fremgangsmåter, det vil si normer og verdier på den enkelte gård, men også som egne næringsgrupper. Normer og verdier gjelder ut fra hvilken tjeneste eller produksjon bonden satser på.

Den andre teori er ideal- eller arketypteori. Bønder er en brokete gruppe mennesker. Hver bondetype vurderer og finner ut hvordan han eller hun skal drive sin gård. Sammen med de lærte landbruksnormer og verdier, vil bonden bli påvirket av verdiene familien står for. Bondens syn på bygdenæring og nytteverdien vil antakelig få positive eller negative meningsutfall. Hvilke gjenstår å finne ut.

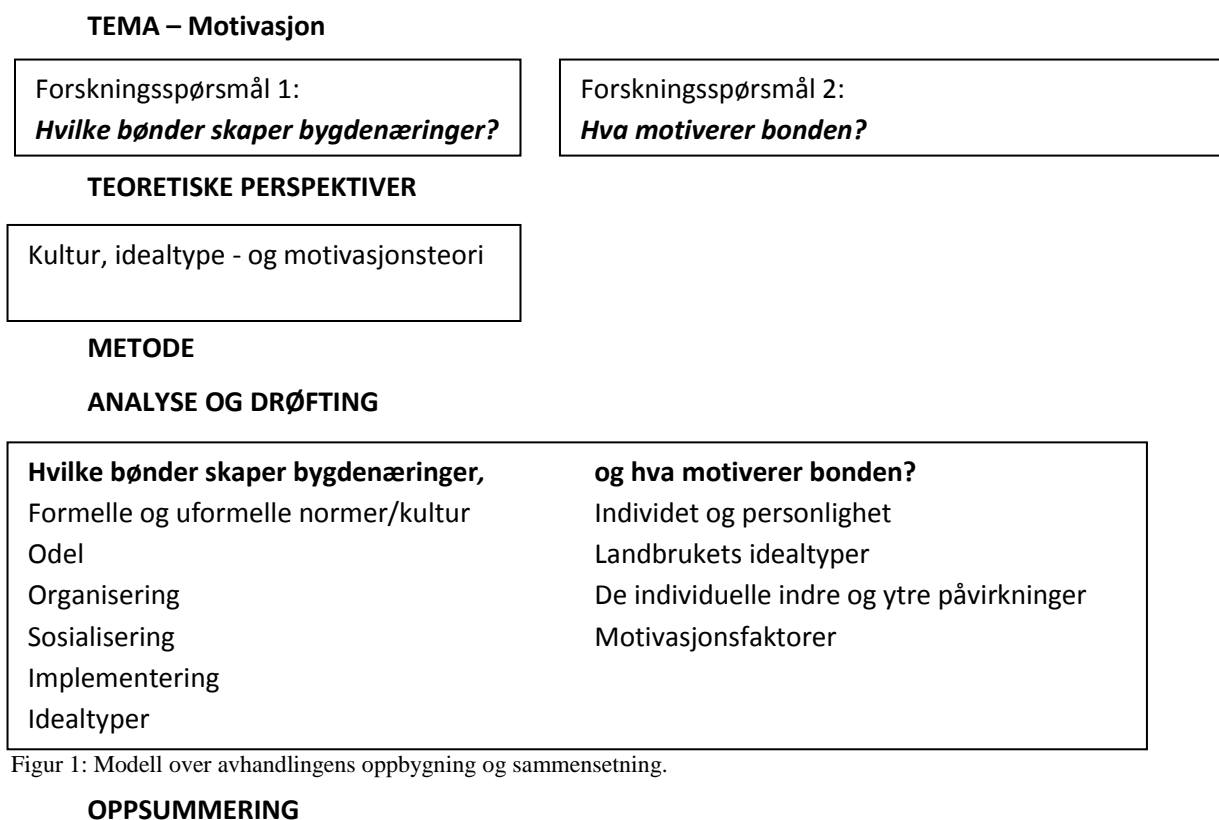
Den siste teorien er motivasjonsteori. Siden atferd er moral og verdi, vil bondens motivasjon forsterkes gjennom å bli påvirket av de sosiale fysiologiske handlinger og meninger i landbruket. Det samme kan sies om normene gruppesamhörighet til familien vil styre bondens atferd, holdninger og vaner. De indre og ytre påvirkninger betyr mye. Påvirkninger av hva andre gjør eller sier har innvirkning på mennesker. I og med at bygdenæringer i mange bønders øyne er noe gammelt i en ny drakt, er tesen min at det er motstand mot bygdenæringer i landbruket. Men samtidig tror jeg at motstanden er mindre hos den enkelte bonde enn i de sosiale kontaktpunkter og i landbruksmiljøet.

I metodekapitlet vil opplysningene over hvilke tilnæringsmetoder jeg har valgt å benytte når innhenting av forskningsmaterieell blir behørig beskrevet. Begrunnelsen for valg av metode, datainnsamling, dokumentasjon, undersøkelse, åpen spørsmålsguide, utvelgelsen av respondenter er første del. Del to inneholder egenvurdering, etikk, nærhet og distanse. Validitet og reliabilitet er beskrevet i del tre. Intervjuer og observasjoner vil være gjenstand til drøfting gjennom teoriperspektivene.

Kapitel fire er kapitlet hvor analysen og drøftingen av funnene fra dybdeintervjuene finner sted. Funnene vil bli diskutert, vurdert og evaluert. Funnene vil bli implementert i empiri og teori for å se om funnene kan gi svar på problemstillingen. Først vil kultur og idealtipe bli analysert og drøftet opp mot "hvilke bønder skaper bygdenæringer?" og drøftet. Videre vil neste spørsmål "hva motivere bonden?" bli drøftet opp mot kultur og motivasjon. Drøftingen vil forhåpentligvis vise en mulig retning av hvilke faktorer som motiverer eller hindrer bonden i å igangsette bygdenæringer.

Til slutt kommer oppsummering i det femte kapitlet. Her oppsummeres de viktigste funnene. Det uventede, mønstrene eller de funn jeg ikke fant betydelige nok til å drøfte i sammenheng mellom empiri og teori.

Figur en viser en lettomfattelig inndeling av omtalte avhandlings oppbygning og sammensetning. Hovedtema i avhandlingen er i utgangspunktet motivasjon med bonden som kasus. Under analyse og drøfting viser de variablene som drøftes under forskningsspørsmål en og to.

Figur 1: Modell over avhandlingens oppbygning og sammensetning.

1.5 Begrepsavklaringer

Tradisjonelle næringer De mest vanlige næringene som jord-, dyr,- og skogbruksproduksjon i faste systemer og strukturerte former

Bygdenæringer Tidligere kalt tilleggsnæringer er næringer utenom jord- og skogbruk. Fellesbegrep på alt som gir bonden ekstraintekt på gården, alt fra jakt og fiske, ved, snømåking, helsefremmende tiltak, spesialmat, turisme med mer

Deltidsbonde	Bønder som jobber utenfor gården for å få en god nok inntekt, har gården i tillegg til arbeidet. Denne gruppen kaller seg dobbeltarbeidende bønder.
Heltidsbonde	Har gården som eneste arbeidsplass og lever av inntekten gården gir.
Sosiale kontaktpunkter	Bøndens sosiale miljø. De er faglag, venner, yrkeskollegaer, offentlige instanser, bondeorganisasjoner, næringsorganisasjoner med mer
Forpakter	En bonde som leier eller driver jordene for andre bønder.

2 Teori

Kultur bør betraktes som en egenskap ved en uavhengig avgrenset stabil sosial enhet sier Schein (2010:6). Med dette menes at hvis man kan vise at en gitt ansamling mennesker har delt tilstrekkelig mange viktige erfaringer i forbindelse med at de har løst sine eksterne og indre problemer, kan man anta at felles erfaringer kan utvikle seg å bli en ubevisst handling. Bondens familie er stort sett stabil, mens generasjoner på gården er med på å skape kulturen som på enhver tid finnes på gården. Endringer i hverdagen har med kultur, mennesketype og driverne i mennesket å gjøre. Teoriperspektivene i kapitlet er derfor basisen for å kunne lære mer om landbrukskultur, idealtyper og motivasjon for å kunne få svar på avhandlingens problemstilling.

2.1 Kultur

Kultur er brukt i mange sammenhenger og har derfor flere betydninger. I denne avhandlingen vil kultur ta for seg landbrukskulturen med de ferdighetene og vaner et menneske har tilegnet seg som medlem av et samfunn, sier Dalen og Eriksen (2012:103). Jacobsens (2011) definisjon på kultur er når kulturen først er etablert, er grunnleggende stabil og endres kun over lengre tid. Schein (2010) sier i sin teori at uansett hvilket strukturelt nivå jeg eller du befinner oss på, ligger følgende mening i ordet kultur:

”Et mønster av grunnleggende antakelser – skapt, oppdaget eller utviklet av en gitt gruppe etter hvert som den lærer å mestre sine problemer med eksternt tilpasning og intern integrasjon – som har fungert tilstrekkelig bra til at det blir betraktet som sant og til at det læres bort til nye medlemmer som den rette måten å oppfatte, tenke og føle på i forhold til disse problemene” Schein 2010:7

Når det gjelder landbruket kan hver gård defineres som egen gruppe eller populasjon med artifakter og produkter. Hver families kultur gjennom tjeneste- og vareproduksjon er på et synlig nivå, mens den konstruerte kulturen fysiske og sosiale handling kan være usynlige. De synlige synes for allmennheten, men er ofte umulig å tyde for andre (Schein 2010:12). Videre mener Schein at de samme felles delte antakelsene vil få en lokal bearbeidelse og tilpasning på gårdene med utgangspunkt i den overgripende landbrukskulturen. Den synlige delen av kulturene vil derfor komme til overflaten, noe Hofstede kaller *sedvaner* (Hofstede 2010:35).

Schein (2010) påstår at individets kultur endres gjennom livets løp og dermed kan endringen gi ønskede endringer i landbruket. Men samtidig mener Schein at det lærte må avlæres før ny kultur er mulig. Jacobsen (2011) er enig i Scheins påstander, men viser samtidig til at kompleksiteten og oppfatningen av den gamle kulturen er sterk. For at ny kultur kan komme

til, *må man både avlære noe og samtidig lære noe nytt* for å gjenskape kultur (Jacobsen 2011:100). I samme frekvens mener Jacobsen at påstanden gjelder for individet, gruppen eller i en organisasjon.

Kulturanthropologi er læren om det menneskeskapte samfunn hvor det tradisjonelle eller det primitive (opprinnelige) er spesielle eller spesielt. Innenfor sosial / kulturanthropologi er kultur en motebetegnelse for alle de tanke-, følelses- og handlingsmønstre vi som individer har. Ikke bare de aktiviteter, som formodentlig forfiner tankegangen, men også helt vanlige og simple ting i livet. Hvordan vi hilser, spiser, viser eller ikke viser følelser, å holde en viss fysisk avstand til andre, å elske eller å sørge for den personlige hygiene bedyrer Hofstede (2012:21).

Schein (2010) påstår at kulturen gjennomstrømmer alt, er det svært vanskelig å utvikle rasjonale forklaringer som skal bidra til å spesifisere hva den kulturelle helheten som andre ting er en del av (Schein 2010:38). Landbrukskulturen har en viss påvirkningskraft på den enkelte bonde, landbrukskulturen har sterke bånd og mange grunnleggende regler som styrer landbrukets normer og verdier.

Relasjoner med andre mennesker er viktig i den sosiale atferd. Den sosiale atferd er med på å samordne hvem vi skal være ovenfor hverandre, at vi samordner de aktivitetene vi utøver, at vi samordner mål eller hensikter vi har. Vi lærer å utnytte eller ta til oss de ferdigheter som bringes inn i vårt sosiale miljø eller familie. Ser en på de mange generasjoner på gårdene er stabiliteten god, men i hvilken grad kulturen blir påvirket og medbrakt videre når nye ektemaker kommer til med sine tradisjoner, vaner og kultur kan familiens kultur endres noe, mens landbrukskulturen utenfor gården består (Wadel 2005).

Mange av relasjonene i landbruket skjer på ulike arenaer uten særlig grunn eller forhold. I slike relasjoner beregner vi ofte samhandlingen til det som formelt kreves for å være inne i miljøet og ikke noe mer. Derfor kan det sies at vi er i miljøet men ikke inne i kjernen av arenaen, nettverket eller andre sosiale miljøer (Wadel 2005:79) i enkelte situasjoner. Andre miljøer involveres vi i mer enn andre og blir en del av eller inne i.

At landbruksnæringen påvirker gårdbrukerens liv, samtidig som personlige verdier og holdninger i stadig større grad virker bestemmende for et helt spekter av ulikeartede livsstiler, er sikkert. Rødseth (2002) mener at landbruksbefolkningens liv er trolig nærmere knyttet til strukturelle føringer enn det som er vanlig ellers, fordi politiske og sosiale betingelser i høy grad setter rammen for livet i landbruket. Samtidig mener Rødseth at utviklingen leder mot

økt individualisering og sosial differensiering istedenfor å lete etter nye sosiale skiller. Det moderne begrepet *livsstil* forteller om et sammensatt, symbolisk landskap, om variasjoner langs tradisjonelle sosiale skiller, men også om organiseringer i forhold til alder og livsfaser, hvor individuelle valg bestemmer resultatet gjennom et livsløp (Rødseth 2002:76).

”Kultur er lært!”: sier Schein (2010:7). Kulturen utvikles med nye erfaringer og kan forandres hvis man forstår dynamikkens læringsprosess. En endring i en persons atferd og gruppers kultur vil derfor endres i løpet av ens livssyklus. Moxnes (2008:32) mener derimot at:

”Det er kun enkelthendelser i barndommen, uansett hvor viktige de opplevelsene på den tiden de hendte, som blir etterfulgt av liknende hendelser, som vil sette sine spor på den voksne personligheten”.

Hofstede (2010) er enig i Scheins (2010) at kultur er tillært, ikke medfødt. Den kommer i høyere grad fra det sosiale miljø enn fra genene mener Hofstede. Hofstedes kulturnivåmodell (Hofstede 2010:22) viser de tre nivåer som indikerer hvilke elementer som er medarvet av de mentale og psykologiske funksjoner. På det laveste nivå er det universale og den menneskelige natur (gener fra foreldrene og oppveksten på gården) som Hofstede mener er nedarvet. Det neste nivå er tillært for å tilpasses i en gruppe eller bestemt kategori (foreldre og landbrukskulturene). Tredje og siste nivå er når det nedarvede og tillærte brukes som eget individ hvor ens personlighet gjør deg til den du er. Det vil si å ha de menneskelige evner til å føle frykt, vrede, kjærlighet, glede, sorg, skam, behovet for å være sammen med andre og leke og utfolde seg, muligheten for å observere omgivelsene og snakke om det med andre mennesker hører sammen (foreldre, gården, i og utenfor landbruket med alle strukturer og kulturer).

Bang (2011) viser til nasjonal og lokal kultur hvor individuelle forskjeller gjelder i egen bransje. Hver bransje har ofte utviklet et sett med spilleregler og virkelighetsoppfatninger. Landbrukskulturen kan være et kollektivt fenomen, fordi kulturen delvis er felles for menneskene som driver i landbruksbransjen. Mange av bøndene som arbeider utenfor gården jobber med beslektede yrker som kan brukes eller relateres til landbruket. Bonden jobber eller bor innenfor det samme sosiale miljøet. Innlæringen av kultur og det sosiale grunnlaget finnes i egen familie, på gården og i jobben utenfor gården. Som for eksempel i idretten eksempelvis, har bøndene samlingssteder fra barna er små til de blir voksne. 4H, bygdeungdomslag, bygdekvinnelag, faglag, produksjonslag, bondelag og så videre. Relasjoner og samhandlinger skaper landbrukskultur i mange sosiale lag og miljøer.

For de fleste bønder er det gjennom familie artefaktene er blitt til via forfedrenes ideologier. Hofstede (2010:21) påstår at kulturen består av de uskrevne regler for sosial atferd, og at den kollektive, mentale programmering skiller medlemmene i én gruppe eller kategori fra medlemmene i andre grupper i likhet med Rødseths (2002) påstander om sosiale skiller i landbruket.

Sosialisering skjer gjennom hele livet. Nyere forskning viser at sosial innflytelse reguleres av et sett prinsipper som er forankret i grunnleggende menneskelige behov og motivasjonsorienteringer. Gjensidighetsforpliktelse for eksempel er dyptgripende og ofte ubevisste følelser til å gi noe tilbake når man får noe (Kaufmann 2009:319).

Vi mennesker er sosiale og har forskjellige behov. Sosiale tilknytninger regnes som ett av tre grunnleggende behov i den menneskelige tilværelse. Å være sosial oppleves som en ”drift” i likhet med sult og tørst mener Moxnes (2008:237). Moxnes mener også at vi mennesker foretrekker å leve i grupper fremfor å leve alene. Vi er avhengige av å gjøre sosiale sammenligninger og å få tilbakemeldinger fra omverdenen på våre handlinger⁹ i likhet med. Kaufmann (2009) mener også at tilknytning til gode venner, kollegaer og partnere, som vi kan dele de intime sidene av livet med for å få støtte og aksept, er behovet av å være tilknyttet andre mennesker. Denne mening betyr ikke bare at gruppedannelser er viktig, men også tilknytningen til enkeltmennesket er viktig for å få dekket de sosiale behov. Sosialisering er å tilpasse seg familien og kulturen på godt og vondt.

Bennett (2002) som var Jungs (1994) nære venn og diskusjonspartner går ut fra at *kultur er universelle bilder som har eksistert siden tidenes morgen*: Bennett (2002:70), mens Dalen og Eriksen (2012:103) formodner at kulturen er en *del av det å være mennesker* – mens annet er knyttet til vår samfunnstype. Sett i sammenheng med Kaufmanns (2009) teori har kulturen en god og en dårlig side. Landbrukets og spesielt gårdene med lange arverekker bundet opp av flere hendelser og historier setter spor i bondens personlighet gjennom hendelser på gården.

I kulturene oppstår det holdninger, verdier og normer som igjen blir de normative reglene. Egne regler gjelder i familiene og i de forskjellige grupperingene i landbruket. Man bør skille mellom kultur og den menneskelige natur på den ene siden, og mellom kultur og den individuelle personlighet på den anden side, mener Hofstede (2010). I familien, mellom gårdene og vare- og tjenesteproduksjon oppstår det ofte konflikter eller dilemmaer.

⁹ Bennett (2002), Jung (1994), Hofstede (2010), Kaufmann (2009)

Bang (2011) viser til gruppesammensetninger som landbrukssamfunnet i stor grad har en del av. I hovedsak er det tre grupper som sosialt betyr hvordan bonden eventuelt ser seg selv eller andre i landbruksbildet. De tre konfliktbilder er *polarisering* (legger merke til hva som skiller fremfor nyanserer), *evaluerende* (andre er negative, vi er positive) og *etnosentriske* (ser andre gjennom egen gruppe og ikke på gruppens premisser). Å være et menneske i forskjellige grupper endres egen atferd og karakter etter situasjon tror Jacobsen (2011).

Jacobsen (2011), Bang (2011), Hofstede (2010), Schein (2010) mener at når det vi gjør er blitt naturlig og vi gjør det ubevisst, er det blitt en vane og normativt. Dalen og Eriksen (2012:103) sier det på denne måten:

”Det er først når det vi gjør er blitt naturlige vaner at mennesket har tilegnet seg som medlem av et samfunn”.

Eller at vi går på *autopilot*, som Bang sier (2011:55). Mange foretrekker å kalle disse de *ubevisste handlinger* (Kaufman 2009:121). Kultur er en måte å betegne menneskelige aktiviteter som oppfattes som *felleseie* eller *vårt* i en gruppe eller i en organisasjon som har eksistert over en viss tid med historisk tilbakeblikk (Dalen og Eriksen 2012:103). Innenfor landbruket er det definitivt mange forskjellige grupper med egeninteresse men med felles holdninger og meninger om landbrukets verdigrunnlag og normer. De felles delte antakelsene angir både retning og fokus for oppmerksomhet og underbevissthet mener Schein (2010:87), og sier det på denne måten:

”Antakelsene i de mellommenneskelige forhold vil naturligvis gjenspeile antakelsene i den omsluttende kultur”

I følge Jacobsens (2011) teori er det kunstig å skille individet fra gruppen. Ved nærmere øyesyn vil det være lettere å neglisjere betydningen av samspillet siden gruppetilhørighet skaper meningsskapende kommunikasjon med andre. Nye relasjoner både skaper og truer bondens identitet. Jacobsen (2011) angir at de vellykkete bøndene etterapes eller ideene overføres og tas til seg av andre bønder. De som lykkes blir et forbilde for mange andre mennesker. Dalen og Eriksen (2012) mener også at sosialisering mellom likemenn og venner, ofte er mest effektiv siden det er større nærhet og kjennskap mellom kollegiet. En *snøballeffekt* sier Moxnes (2009:31). Snøballeffekten kan istedkomme sammenkoblede relasjoner og skape flere bygdenæringer ved å ha forbilder som overfører *idealisme* (Moxnes 2007:264) En positiv overføring for mennesker som ”sitter på gjerdet” kan gjøre godt for bygdenæringenes del. Det skjer en *samhandling*, og et mønster følges over tid og får en viss forutsigbarhet med formålet mener Dalen og Eriksen (2012:68).

I kognitiv læringsteori og prosesser (Jacobsen 2011:100) er gradsforskjellene viktig å ta med seg siden bøndene er ulike typer med forskjellig læringsbehov og mestringsevne. Som sammenligning kan en god agronom bli ennå en bedre agronom ved å spesialisere seg på en vare eller tjeneste. Bonden blir best, får kompetanse og dermed stor mestringfølelse. En annen bonde kan i samarbeid med andre øke samarbeidet og effektiviteten, samtidig som at eksistensgrunnlaget for flere bønder blir sikrere i form av bedre bærekraft innenfor samme tema og område. Felles for teoriene er at aktiviteten blir et ønske om å gjøre noe. De indre drivkreftene omsettes til en intensjon *om* eller *vilje* til å gjøre noe.

Nye muligheter danner interessenettverk, og det dannes ny kultur eller subgrupper¹⁰ for å bygge opp under de nye muligheter. Dalen og Eriksen (2012) innskyter at en rolle forteller noe om rettigheter, muligheter og plikter som vil knytte de nye nettverkene til en *bestemt posisjon eller oppgave* (Dalen og Eriksen:25) i de eksisterende sosiale kretser. *Når man har funnet ut hvilke handlinger som er **heltemodige** og hvilke som er **syndige*** kan man finne ut de underliggende grunnene for valgene mennesker tar på egne vegne mener Schein (2010:66).

Normer og verdier

Et annet viktig element i kulturen som har positiv innvirkning på bygdenæringen kan være normer. Normer foreskriver hvordan man bør oppføre seg, hva som er akseptabelt og uakseptable handlinger og holdninger, eller *kjøreregler* som noen velger å kalle normene. Reglene forteller bonden hvordan man skal te seg og handle i en gitt situasjon. Noen normer er uskrevne regler for skikk og bruk. Eksempelvis hvordan man skal skikke seg sammen med andre, hjemme eller overfor eldre. Dette kalles for *uformelle normer* som er *uoffisielle* vedtatte regler. Andre normer, derimot, er nedskrevet, slik som skolereglener og lover fra myndighetene. Dette er derfor *formelle* eller *offisielle normer* etter Kaufmanns (2009:236) teori. Når normene er blitt en naturlig del av bøndenes atferd, sies det at det er skjedd en *internalisering*, og at menneskene derfor er *internaliserte* og har godtatt bygdenæringene eller kulturelle paradokset (Jacobsen 2011:123).

Levin og Klev (2002) mener imidlertid at tankene som blir fremsatt om endring, men som egentlig ikke berører endringsprosessens indre logistikk og struktur blir implementert i organisasjonen automatisk. Hverdagene er ikke så enkle menes det videre fordi endringen må

¹⁰ Schein (2009), Jacobsen (2011), Kaufman (2009), Bang (2011), Hofstede (2010) m.fl.

organiseres gjennom de som skal benytte seg av endringene. Dersom gården er den indre logistikk og kultur, kreves gjensidig læring og tilpasning som løper over tid for å få bygdenæringene implementert gjennom hver enkel bonde.

” Verdier beskriver innholdet i kulturen. Kan defineres som en vedvarende tro på at en spesiell handlemåte eller slutt- tilstand personlig eller sosialt er å foretrekke fremfor en motsatt eller annerledes handlingsmåte eller slutt – tilstand. Verdier er en del av de mentale programmer som mennesket bruker for å orientere seg i omgivelsen ” (Bang 2011: 47).

Verdien foreskriver hva som oppfattes som viktig, verdifullt og som man etterstrever. Kaufmann (2009:264) mener at verdiene er med på å gi oss motivasjon til å nå målene. Verdiene blir derfor selve drivkraften bak atferden og er grunnpilarer for selvaktelse som Jacobsen (2011) sier. Grunnleggende og selvaktelser er med på å opprettholde og øke vår selvfølelse. Derfor vil bonden skille mellom de *forfektede* - og *bruksverdier* når bonden vurderer bygdenæring. Bruksverdier er de verdiene som bonden med familie og medarbeidere hevder at de tror på, de er seg bevisste (Bang 2011:48). Kaufmanns (2009) variant er at bonden skiller mellom *kjerne- og perifere verdier* siden verdier har innhold og intensitet. Innhold har med selve idégrunnet i bondens handlinger å gjøre og vil oppleves som betydningsfulle. Intensiteten derimot handler heller om hvor betydelige en bestemt verdi er for bonden.

Idealtyper beskriver mennesket og deres atferdsmønster ut fra ens personlighet som vises gjennom handlingsmønstre og tolkes av andre mennesker. Personens egenart vil si noe om hvilken type menneskekategori en blir tolket som. Idealtypene er en måte å finne ut hvilke bønder som er typiske bygdenæringsbønder.

2.2 Idealtyper

For å beskrive mennesker, deres atferd og type, må personlighetspsykologien benyttes. Mange har forsket og skrevet om idealtyper. Et kjært barn har flere navn sies det. Arketyper, personlighetstyper, bondetyper, mennesketyper og så videre er noen av navnene. Idealtyper brukes i avhandlingens teori.

Personlighet og individ

Ordet *individ* er latin og betyr udelelig (Dalen og Eriksen 2012:106). Å snakke om personer er ofte verdiladet og benyttes ofte for å karakterisere mennesker som stikker seg ut. Det å ha en væremåte som tiltrekker seg oppmerksomhet i hverdagen er nok. I fagpsykologien har

personligheten ingen spesielle egenskaper og er verdinøytralt. Kaufmann (2009:117) mener personlighetens betydninger er basert på at:

”Alle mennesker har en unik personlighetsprofil som viser hvor utadvent eller innadvent du er, hvor følelsesmessig stabil eller ustabil en er, og hvordan de ulike egenskapene danner en karakteristisk profil for det enkelte individ.”

Bønder som andre, er forskjellige, har sine meninger, egen vilje og er selvrådelige. Bonden er et selvstendig individ med andre ord. Ulikhetene i personlighetsforståelsen er *trolig noen av de mest fundamentale kulturforskjellene som finnes*, mener Dalen og Eriksen (2012:105).

Familiens og landbrukets mange og lange tradisjoner har begivenheter fra barnsbens av som varierer. Variasjoner er fra familie til familie. I kulturen har tradisjonene og normen diverse virknings- og viktighetsgrad. Personlighet er *å få orden på egne opplevelser, hva jeg har gjort, hva jeg gjør og hva jeg vil gjøre*, er Moxnes (2008: 36) beskrivelse av personlighet.

I likhet med Moxnes mener Wadel (2003) at menneskets sanne ansikt og personlige mening kommer til syne gjennom hva personen gjør. Følelsesforhold oppstår i nær sagt all type samhandling. Følelser er knyttet til hvem vi *er* sammen med andre mennesker. Altså gjennom relasjonsbygging mellom bøndene. Følelser er derfor også knyttet til hva vi *gjør* sammen med andre yrkesbrødre. Følelser er knyttet til *hvorfor* vi gjør som vi gjør sammen med andre mennesker i eksempelvis grupper og sosiale lag. Følelsesforhold er knyttet til status. Wadel (2003:62) sier det på sin måte: *”Vi vil bli sett av handling, sett av hensikter og sett av ferdigheter..!”* Med andre ord vil en identitet som viser hvem vi er gjennom et *livslangt skript som blir en del av bondens personlighet* tror Moxnes (2007:33).

En maske viser karatertype eller personlighetstrekk sier Moxnes (2008:37), og mener at personstrekene ikke vises før personene har oppført seg konsistent over tid og i ulike situasjoner som igjen vises gjennom atferd. Weber (2010) derimot angir at idealtypen ikke er en hypotese eller fremstilling av virkeligheten. Snarere vil heller menneskets entydige uttrykk skaffe fremstillingen av hvilken type som betoner ett eller flere synspunkter. Schein (2010) igjen mener at folk forandrer seg og at personlighetstrekk er noe situasjonsbestemt. Alle teoriene kan sammenfattes til enkeltfenomener og tankebilder som beskriver de forskjellige mennesker – eller bondetyper i avhandlingen.

Hvert individ har sitt behov. Behovet kan variere i styrke og varighet. Jacobsen (2011) mener at behovet endrer seg stadig i henhold til alder, livssyklus. Fra bondens ståsted kan det være markedet, konkurranseforhold eller politiske endringer (Levin og Klev 2002) som

bygdenæringer er et godt eksempel på. Nye behov gjør seg fremtredende og her kan kulturen sammen med nye muligheter bli betydningsfulle på godt og ondt. For å nå målet trenger bøndene en drivkraft for å få tilfredstilt behovet eller insentivene som det også kalles i følge Jacobsen (2011).

Hvordan hvert individ takler endringer i kultur eller eget behov har igjen med følelsene våre å gjøre. Ikke alle tenker fremover og er positive. Noen bønder er negative til det nye i landbruket. Av den grunn kan det tenkes at bøndene blir handlingslammete og vil fort tenke at *det er ingen vits i å prøve, vi vet ja, at det ikke går* – noe Jacobsen (2011:183) beskriver som determinisme. De følelser bonden har for gården, medarbeidere, landbruksstrukturen og systemer kan være sammensatte og varierende de også, i likhet med behovet. Siden vi grovt kan skille mellom positive og negative følelser, styrer følelser mye av bondens valg og handling. Jeg siterer Wadel (2003:60):

”Med hensyn til positive følelser, kan vi skille ut følelser som anerkjennelse, samstemthet og trygghet. Med hensyn til negative følelser kan vi skille ut følelser som avvist, ustemthet og utrygghet”

Sosial identitet og sosialt samkvem er summen av all påvirkning vi utsettes for i løpet av livet, mener Dalen og Eriksen (2012). Samtidig mener de at sosialisering innebærer blant annet å tilegne seg alle *selyfølgelighetene* i samfunnet. Felles for flere bønder er å bli oppfattet som vellykkede dersom de implementerer flest mulig av verdiene og reglene landbruket står for i eget virke og egne holdninger.

Id, eller *detet*, er det ubeviste laget i personligheten og uttrykker det upersonlige i oss. *Detet* er iboene i mennesket og er kilden til driftsenergien som vil utmynte seg i form av ønsker og motiver til endring, om Kaufmann (2009:121) har rett. Moxnes med andre¹¹ mener at selvutvikling er å være i balansepunktet mellom å bli berørt eller bli opprørt. Personen må finne det optimale stimuleringsnivået mellom det kjente og ukjente, forandring og stabilitet, balanserer hverandre (Moxnes 2008:15). Balansepunktet er i utgangspunktet flytmodellen til Csikszentmihalyi (2010:99) som blir brukt i mange teorier av forskere. En av forklaringene til Kaufmann er at dersom bonden er i flytsonen har det indre system stor grad av problemløsningskapasitet og kreativitetspotensialet er høyt (Kaufmann 2009:78). Enkelte bønder vil og kan oppleve Herzbergs hygienefaktorer viktige både fysisk og sosialt i sitt

¹¹ Jacobsens (2011) planlegging som inkrementell prosess, Kaufmans(2009) flytkanal, Kaas m.fl. (2010) flytsonemodell med delmålstrapp, Wadel (2003) flytsonen mellom utfordringer og ferdigheter

arbeid på gården. Andre opplever ekthet ved å gjøre noe samfunnsnyttig, eller trives med arbeidet slik de har det (Kaufmann 2009).

Hvilket faktum er at verdiene faktisk ligger bak våre handlinger, spesielt våre private resonneringer. Våre *operative* eller *levde verdier* (Bang 2011:48) er de vi gjør naturlige når bonden står i et dilemma hvor egen personlighet, egeninteresse og personlige verdier står i motsetning til landbrukskulturens eller gårdens verdigrunnlag. Jacobsen (2011) angir at organisasjoner gjør sjelden det de blir fortalt at de skal gjøre, fordi det skjer mange ting samtidig uten at en eller noen få aktører har fullstendig oversikt. Sentrale elementer ved endringer er usikkerhet og tvetydighet (Jacobsen 2011:31). Bønder er trofaste i systemet og bøndernes innsatsfaktor er stor. Endringer vil medføre at enkelte bønder må forkaste tidligere innsats og må begynne på noe nytt. Dette dilemmaet beskrives av Jacobsen som duktilitet. Duktilitet forklarer at jo flinkere man blir til å gjøre en ting, desto vanskeligere blir det å gjøre noe annet. En annen måte å si det samme på er – *dette er måten vi gjør det på her*. Måten blir en livsstil eller en komfortsone å regne i følge Jacobsen (2011:110).

Indre jobbverdier er knyttet til selve innholdet i arbeidet (Kaufmann 2009:265) som delegerer hvordan de indre strukturene fordeles mellom rolle, ressurser og oppgaver gruppene bøndene er i (Schein 2010:48). Som individ er det flere fenomener som påvirkes. For den enkelte bonde vil det betyr mye hvordan gården drives i samspill med familien eller sammen med andre. Eksempler på andre indre fenomener kan være følelsen av stolthet og å gjøre noe meningsfylt, bonden trives slik verden er, eller at bonden vil realisere sin drøm.

Ytre jobbverdier er knyttet til ytre konsekvenser av belønningen du utfører (Kaufmann 2009:265) og er de konsekvenser jobben gir hvert individ. For eksempel kan det si å tjene mest mulig penger, få større utfordringer eller fleksibel arbeidstid. Noen vil nok mene at å ha tid til familie og andre fritidssysler er et viktighetsmoment. Mellom de indre og ytre verdiene dannes et verdihierarki som gjør at bonden i hverdagslivet stadig blir nødt til å inngå kompromisser. Bøndene i avhandlingen vil bli spurt om kompromisset mellom bygde- eller tradisjonelle næringer. Weber (2010) angir kampen mellom de indre og ytre verdiene slik: *"Når det gjelder verdiens innbyrdes forhold, dreier det seg i siste instans ikke bare om alternativer, men om en uforsonlig dødelig kamp, som mellom Gud og Djeveln": Weber2010:IX.*

I så henseende vil kampen vise hvilken type menneske bonden er i forhold til bondens verdisett som utgjør bondens identitet sammen med den mennesketype bonden er. Et annet moment i nyskappingsprosessen er hvor regelstyrt bedriften er. Et eksempel fra landbruket

kan være at flere organisasjoner bonden samarbeider med er det Bolman og Deal (2001) eller Mintzberg (2010) kaller maskinbyråkrati. Manglende nyskapning er nemlig en av maskinbyråkratiets klassiske svakheter.

To menneskelige grunntyper – introvert og ekstrovert

Jung (1994) var oppdageren av grunnholdningene *ekstraversjon* og *introversjon*. Teoretisk mener Jung at vi mennesker behersker begge typene, men at en av dem er dominerende. Samtidig vises individuelle forskjeller selv om bøndene er i samme gruppe eller familie. Det vil si at differensieringen viser hvordan evnene styres og individet handler gjennom gruppens holdning, meninger og sedvaner (Jung 1994:79). Denne forskjellen har med individets dominerende grunnfunksjon å gjøre. Moxnes (2008) og Bennett (2002) og andre forskere refererer til Jung og hva han kaller bevissthetens fire funksjoner: *tenkning, følelse, sansing og intuisjon*.

Moxnes forklarer de fire funksjoner sådan at når grunnfunksjonene kobles sammen med grunnholdningene ekstrovert og introvert, får vi åtte personlighets- eller idealtyper (Moxnes 2008:71). Kaufman (2009:119) har egen versjon på personlige grunntyper. De to hovedtrekkene kaller han for hovedproblemstillinger. Problemstillingene er *struktur og prosess*. De to er sammenstillingen av personlige egenskaper i en identifiserbar helhet. Kaufman baserer seg mer på Frauds teori og mener struktur handler om de stabile og varige akseptene ved personligheten, mens prosess handler om de dynamiske og motivasjonsutløsende mekanismene som forklarer menneskers atferd. Slik Jung ser det, er *jeget og kollektivet* like viktige i menneskenes psykologi:

”De introverte er uten tvil Jegets idé, som er det kontinuerlige og det fremherskede trekk i bevisstheten som forholder seg til realiteten og det som gjelder. For den ekstroverte ligger aksjon og reksjon på den ubrutte relasjon til objektet og mindre på Jegets idé” Jung 1994:94.

En annen måte å se forskjellen på introverte og ekstroverte er at de introverte er *i det uforanderlige*, mens de ekstroverte befinner seg *i det foranderlige* sier Jung (1994:94).

Bennett (2002:50) erklærer det på sin måte og mener at:

”Hos den utadvendte (ekstroverte) er den fremherskede energistrømmen rettet utover, psykens bevisste innhold refererer seg hovedsakelig til ytre objekter – motsatt av hva tilfellet er med den innadvendte (introverte), der de bevisste innholdene i større grad refererer seg til subjektet, til hva som finnes i individets indre”.

De grunnleggende antagelser i landbrukskulturen¹² vil danne et mønster i familiene og individet. Mønsteret utgjør det unike i personens mellommenneskelige relasjoner, egenart, refleksjoner og språk skal vi tro Kaufmanns (2009:118) måte å uttrykke det på:

”Individets karakter vises gjennom individets reaksjon og blir et uttrykk for individets egenart ”.

Rødseth (2002:46) bruker betegnelsen *idealtyper* på gårdbrukerne som beskriver gårdbrukernes forskjellige livsstiler. Norsk Bygdeforskning ved Vik¹³ har kommet til at det er fem bondetyper. Bondetyperne kan sammenlignes med femfaktorsmodellen til Moxnes (2008:88). Gjennom observasjon kan vurderingen av personens ekstroverte eller introverte trekk i intervju situasjonen gjøres. En kortfattet oppsummering av Viks bondetyper er vedlagt som vedlegg 2.

Moxnes femfaktormodell

Slik Moxnes beskriver femfaktormodellen, bygger modellen på differansen mellom folk. Differansene er *gradsforskjeller*, ikke en *typeforskjell* (Moxnes 2008:85). Videre bruker Moxnes betegnelsene *makt, varme, arbeid, affekt og intellekt* som han mener passer godt til norsk organisasjonspsykologi. Kaufman (2009) bruker faktorene *ekstrovertsjon, nevrotisme, omgjengelighet, samvittighetsfullhet og åpenhet* satt opp i en trekkskala hvor det er en høyt og lavtskårende skala tilsvarende Moxnes gradsforskjeller.

Moxnes (2008) mener at faktorene *makt, varme og arbeid* er hovedfaktorene og utgjør idealtypen mens *affekt og intellekt* er tilleggsfaktorer. Ved siden av alle faktorene i femfaktorsmodellen består disse også av de jungianske grunnholdninger ekstrovert og introvert (Moxnes 2008:92). Eksempelvis ekstrovert eller introvert makt, ekstrovert eller introvert varme og så videre. Til sammen ti personlighetstrekk i motsatt til Jungs (1994) åtte grunntyper. Kaufmann har også satt opp ekstrovert og nevrotisme¹⁴ som to hovedtrekk og typer, men med skalanivå som viser høy eller lavtskårende skala (Kaufmann 2009:127) i likhet med Moxnes gradsforskjeller. Skalaen kan derfor sammenlignes med Moxnes gradsforskjeller i hans analyser av personlighetstrekk, noe som gjør at det vil bli riktiger å sammenligne og bruke Moxnes personlighetsteori og sammenligne den mot Viks forskning av bondetyperne hans.

¹² Landbrukskulturen side 1

¹³ Vik, Jostein (2012): *Hvilken bondeprodusent er du?*

¹⁴ Emosjonell negativ affekt

2.3 Motivasjon

Hofstedes (2010) forklarer at motivasjon er den tilstand i et menneskesinne som formoderlig skal kunne forklare hennes eller hans atferd.

”Kulturen er en kollektiv programmering av sinnet og spiller således en innlysende rolle i motivasjon. Kulturen har også innflytelse på vår atferd, forklaringer og hva vi gjør” Hofstede 2010:335.

Landbrukskulturen er en sterk kultur¹⁵. I sterke kulturer er mennesker bevisste, rasjonelle beslutningstagere og handlingsagenter. Hver familiegård er en organisasjon som selv tar imot informasjon og bruker den informasjon som grunnlag for sine beslutninger, sier Kaufmann (2009) i sin kognitive motivasjonsteori. Driveren er handling til egne bevisste valg til sammenligning med det økonomiske perspektivet av menneskelig atferd. Kaufmann mener også at mål- og sosialmotivasjonsteori faller naturlig inn som sterke motorer i mennesket som viser hva vi må gjøre, og hvordan individet opplever sine sosiale miljøer som kan virke motiverende eller demotiverende. Like- og rettferdighetssansene er drivere som i belønning og fordelinger har påvirkningskraft på bondens indre og ytre verdier. Jacobsen og Thorsvik (2007) forklarer det dit hen at motivasjon er forstått som indre psykologiske prosesser i det enkelte individ som skaper drivkraft. Avvikende er at individets faktiske atferd, kan det man faktisk hadde tenkt å gjøre ha vært i samsvar med intensjonen men ikke fått det til. Det meste er avhengig av bondens ferdighetsnivå, og om kunnskapen er den rette i forhold til tenkte mål.

Herzbergs tofaktsmodell

Kaufmann beskriver Herzbergs tofaktsmodell¹⁶ som *jobbkarakteristika – modellen* (Kaufmann 2009:109). Jobbkarakteristika - modellen bygger på Hertzbergs motivasjons- og hygiene faktorer som fremmer eller hemmer tilfredshet i jobbsammenheng. Trivsel er viktig for de fleste, også bonden. Hvor tilfreds personen er, er varierende. Hvordan bonden har det på arbeidet er en driver i seg selv i forhold til synet på elementene som beriker arbeidet. Kaufmann forklarer Herzberg tofaktsmodell at modellen viser menneskers jobb – berikelse. Altså hva som virker jobbfremmende (motivasjonsfaktorer) eller fravær av negativ effekt og arbeidsbetingelser (hygiene faktorene). Kaufmanns tre grader for trivsel, vil testes ut på respondentene (Kaufmann 2009:109). Jacobsen og Thorsvik (2007) tar utgangspunkt i de gunstige psykologiske tilstander som en arbeidsoppgave kan ha. Effekten av arbeidet vil karakterisere den enkelte bonde. Hver bonde vil etter behov, kunnskap og ferdigheter gjøre at

¹⁵ Jacobsen, Bang, Hofstede, Schein

¹⁶ Herzberg. F: *One more time: How do you Motivate Employees?*

folk reagerer ulikt på utfordringer. Sammenhengen modifiseres mellom jobbkjennetegn og resultater for å finne ut i hvilken grad kunnskap og ferdigheter er relevante for arbeidsoppgaven. Jobbkjennetegnene viser den enkeltes behov for personlig vekst og utvikling. Utvikling kan være personlig i form av å starte en bygdenæring. Gode kjennetegn er at den enkelte bonde er tilfreds med arbeidsforholdene (Jacobsen og Thorsvik 2007:235).

I hvilken grad individet motiveres til vekst eller å gjøre endringer i arbeidet kan være i forhold til de indre og ytre påvirkninger. Flere indre faktorer er viktige drivere for å gjøre jobben beriket; stolthet, anerkjennelse, berømmelse, samfunnsmessige verdier er motoriske drivere. Kaufmann (2009) er inne på de ytre verdiene som lønn og økonomi, men også felles goder, stress eller fritid kan være motivasjonsfaktorer som motiverer eller skaper likegyldighet og motstand. Nyskapning kan bety frykt for det ukjente og kan være en enkel måte å beskrive siden endringer ofte møtes med motstand. All endring fører til at man konfronteres med det ukjente og at det føles skummelt å utføre oppgaven (Jacobsen og Thorsvik 2007). For mange bønder er ny tjeneste- eller vareproduksjon ukjente og usikre, men for andre utfordrende.

Indre jobbdimensjoner kaller Schein (1996:96) de indre verdier som viser sammenhengen med de ytre kritiske psykologiske tilstander og deres resultat etter forskning av Hackman og Oldham. Jacobsen og Thorsvik (2007:234) motivasjonsmodell er i tråd med Wadels teori (2003:55) som har delt inn jobbdimensjonen i tre hvor følelse av meningsfylt arbeid, personlig ansvar for resultat og kunnskap om gode eller dårlige resultatene fører til høy indre motivasjon. Motivasjonsfaktorene er i hovedsak variasjon i oppgave, naturlige arbeidsgrupper, muligheter for å etablere klientrelasjoner, delegering og tilbakemelding (Wadel 2003, Jacobsen og Thorsvik 2007).

For å endre eller skape nytt blant mennesker er rådet fra Jacobsen (2011) at det ofte er gjennom misnøye eller å tørre ta muligheten, får mennesker følelsen av at de *eier* endringene som ønskes. Endringer kan føre til en bedre arbeidssituasjon både økonomisk, gir større variasjon, krever mer bruk av ferdigheter og kompetanse. For mange er ikke resultatet den viktigste faktoren men de mellommenneskelige relasjoner og forhold til disse (Jacobsen 2011:209).

Formelle og uformelle

Motivasjon kan være hvordan de ”gitte” uformelle lover og deres kjøreregler virker inn på hverdagen. En av de viktigste formelle lovene i landbruket er Odelsloven¹⁷. Loven skal sikre drift på gårdene i Norge. En uformell lov kan være at familien spiser middag hver dag på et bestemt tidspunkt. Straffen for å bryte formell eller uformell lov er at det er straffbart å bryte den formelle loven. Hvis bonden bryter en uformell norm, får bonden ikke straff, men heller reaksjoner som latter, nedlatende bemerkninger etter taus overbærenhet i følge Dalen og Eriksen (2012:33).

Å være født til bonde eller å kjøpe seg en gård, er to varianter av bønder som etter hvert vil gjøre seg merkbare som viktige bønder. Det samme kan sies om behov av utdanning. I følge mine referanser og relasjoner, har de fleste bønder en utdanning som kan knyttes til landbruket av en eller annen grad. Utdanningen trenger ikke være formell men være en del av barnas naturlige læringsprosess under oppveksten. Kjøperne, altså de nye bøndene, lener seg på annen utdanning enn landbruk. Læring læres og skjer i kontakt med virkeligheten, noe Skivik (2004:67) mener er relevant for opplæring:

*”Læring må ta utgangspunkt i forhold som er sentrale i den enkeltes hverdag. Det som skal læres, må være både meningsfylt og relevant for den enkelte deltager. Derfor er det viktig av **målsetningene** klargjøres så tidlig som mulig, og at deltagerne selv kan utforme sin personlige læring.”*

Utdanning kan sammenlignes med Jacobsens (2011) teorier om at menneske må ha de kunnskaper og evne til å lære. Å kunne noe utløser stolthet over resultatet innsatsen viser. En annen student har studert bøndenes stolthet og funne viser seg å kunne realiseres til denne avhandlingen.

2.3.1 Stolthet tross fordom

Farstad¹⁸ har forsket på bøndenes stolthet. Det interessante er å se om Farstads enkeltfenomener samsvarer med mine funn i studiets empiri. Noen komponenter kan tenkes å kunne sammenlignes siden studiet gjøres blant artsfrender.

I Farstad sin hovedoppgave i sosiologi viser hun til flere av bøndenes indre og ytre motiver når hun skriver om bøndenes yrkesstolthet. Fra Farstads hovedoppgave er det spesielt

¹⁷ Odelsloven: <http://www.lovdatab.no/all/hl-19740628-058.html>

¹⁸ Maja Farstad 2006: Stolthet tross fordom – en studie av bønders yrkesstolthet/Universitetssentret Dragvoll, Trondheim

enhetene odell, produksjonstype, landbruksfaglig miljø, sosialt nettverk og utdanning jeg vil sammenligne. Farstads oppgave viser at:

Odel

Bøndene som har overtatt på odell har lavere yrkesstolthet fordi *valgfriheten* til å drive gården er en rettighet og føles som en plikt. De bøndene som har kommet til gården eller kjøpt bruk, hadde større grad av stolthet fordi strategien de hadde valgt var riktig.

Status

Bøndene selv hadde ingen spesielle tanker om hvilken produksjonstype som gav mer fokus enn andre produksjoner når det gjaldt status i forhold til hverandre. Valgte produksjon gav større stolthet siden produksjonen til dels var valgt av bonden selv.

Landbruksfaglig miljø

Tilbakemeldingen fra intervjuene viste at fagmiljøene var særlig betydningsfulle og kan ha betydning for mentale innstillinger til arbeidet er holdningspåvirkning bøndene mellom.

Sosialt nettverk

Personer som står individet nær sies å ha stor betydning for dets selvforståelse og opplevde tilbakemelding. Dette gjelder positive og negative tilbakemeldinger. Bondens påvirkning øker betydningen eller minskes.

Utdanning

Det har ikke noen betydning på hvilken måte bonden har fått landbruksutdanningen sin. Enten gjennom overføringer og gjennom praksis i oppveksten. Eller når bonden tar over gården eller en utenfor landbruksmiljøet kjøper og må ha etterutdanning, bare bøndene har den nødvendige kunnskap og kompetanse.

3 Metode

Jeg har valgt å benytte meg av samfunnsfagligvitenskapelig undersøkelse. Oppgaven tar utgangspunkt i et ontologisk¹⁹ syn basert på sosial konstruktivisme²⁰. Det jeg ønsker å oppnå er å finne ut hva som finnes av intensjoner, meninger og holdninger hos bøndene. Samtidig er formålet med oppgaven å få et innblikk i hvordan landbruket eksisterer internt på hver gård med bygdenæringer som utgangspunkt i et kryssdilemma med det tradisjonelle landbruket.

Mennesket er et fysisk vesen som håper på noe, drømmer om noe, er redd for noe, forsøker å unngå noe eller etterstreber noe. For å få innblikk hos bonden og svar på hva den enkelte bonde ikke bare føler og opplever, men også gjør, blir intervjuene gjort på bondens gård i deres eget element. Bonden uttrykker seg gjennom språklig atferd som sammen med observasjon av bonden og gårdens helhetsinntrykk ansees virkeligheten i siste instans å være betinget av disse konsekvensene når jeg skal tolke svarene i analysen.

I analysen vil det bli fortolket etter hermeneutikkmetoden som har en tredelt betydning:

1. å uttrykke eller uttale (bonden)
2. å utlegge eller forklare (bonden)
3. å oversette eller fortolke (intervjueren)

Jeg skal fortolke ett sett med teorier som omhandler prosessen, teksten gjennom intervjuer og annen empiri for å skape en mening rundt fagområdet. Hermeneutikk vil også bli brukt som en personlighetsutviklende mental øvelse som går på å bli bedre på fortolkningskunst eller forståelselære. Mitt ønske er å forstå samfunnets sammensatte funksjon fra bondens side og ikke fra min byråkratside.

I kapitlet vil jeg først gjøre rede for valg av metodene kvantitativ tilnærming og observasjon. Videre å forklare hermeneutikk og tilnærming av problemstillingen. Datainnsamling, dokumentundersøkelse, spørreguide og utvelgelse av intervjuenheter med begrensninger vil del to inneholde. I del tre vil oppgavens pålitelig- og gyldighet, samt nærhet og distanse med etikk være behørig beskrevet.

¹⁹ Slik ting faktisk er

²⁰ Tilgjengelig studieobjekt

3.1 Kvalitativ metode

Avhandlingen er tuftet på den kvalitative metode. Oppgaven tar utgangspunkt i åpen induktiv tilnærming til problemstillingen. Jeg vil trekke en slutning fra det individuelle til det allmenne på bakgrunn av begrenset antall observasjoner og intervjuer for å få til en sannsynlig generalisering spesifikt på fenomenet bønder. Jeg vil benytte intervjuene og observasjonen til å si noe om det som skjer i fremtiden og inkludere slutninger fra det generelle til det spesifikke.

Det åpne personlige intervjuet er den kvalitative metodens tilnæringsmåte. Kjennetegn på åpne personlige intervjuer er at respondenten og intervjueren sitter ansikt til ansikt, mens intervjuet foregår med åpne spørsmål. Nærhet og de individuelle holdninger og meninger vil lett bli synlig for intervjueren. Jeg la vekt på at bonden fikk prate så, fritt som overhode mulig og dirigerte kun når samtalen tok en annen retning, selv om diskusjonen var interessant.

Siden jeg kan mye fra byråkratisiden, vet jeg mindre om selve individet bonden i systemet som jeg er en del av. Kvalitativ metode egner seg godt til å avklare uavklarte temaer nærmere. De viktigste svarene og signalene blir gitt av bonden og en viktighet for å gi meg en oppfattelse av bondens mening om bygdenæringer og bondens motivasjonsfaktorer. Jeg ønsker å gå i dybden ved å legge vekt på detaljer, nyanserikdom og det unike i hvert svar bonden gir meg, selv om metoden krever mye tolkning og refleksjon.

Observasjon

Observasjon er en fin måte å forstå bonden som fenomen på. Jeg får refleksjoner gjennom hele forskningsprosessen. Bønder har hver sin personlighetskategori som er friksjoner og refleksjoner av virkeligheten – som begge reflekteres i språket mener Moxnes (2008). Med å se samspillet mellom bondens indre og ytre verdier sammen med kroppsspråk og eget språk, vil det antas bondens sannferdige mening. Det å finne ut av et menneskes personlighetskompleks er innviklet, men observasjon styrker hva jeg får inntrykk av i et intervju:

”Hva vi vet eller tror, har innvirkning på hva vi ser, og hva vi tror og ser, kommer til slutt til uttrykk i det språket vi bruker. Det er derfor ingen grunn til å tro at personlighet kan forklares bare av indre fantasi, bare av egenskaper med språket eller bare av den ytre virkelighet”. Moxnes 2008:85.

Videre mener Moxnes (2008:82) at *direkte atferdsobservasjoner* er mer valid. Jeg vil etter Moxnes ytringer klare å finne og samtidig skille bøndernes virkelige mening og den ubevisste atferd som observasjonen kan gi.

Min observasjon startet under telefonsamtalen, fra jeg kjørte inn på gården, gjennom hele intervjuet og tolkningsperioden vedvarte i analyseprosessen. Som en del av observasjonen er *førsteintrykkseffekten* (Kaufmann 2009:156) benyttet mye i oppgaven siden observasjon er redeligere og i kombinasjon brukes intervjuerens *virkelighetsforankrede fantasi før*, under og i intervjusituasjonen (Moxnes 2008:83). Både førsteinntrykk og min virkelighetsforståelse vil være med på å gi riktig inntrykk av bondens mennesketype. Med andre ord er observasjon godt egnet til å registrere hva bonden gjør (atferd), og ikke hva de sier de gjør (Jacobsen 2005).

Hermeneutikk

Dybdeintervju er personlige intervjuer. Jeg som intervjuer forsøker å forstå intervjuobjektets grunnleggende, menneskelige eksistens gjennom menneskets handlinger, livsytringer og språk. Metode er også knyttet til og skiller mellom forklarende og forstående vitenskap. Videre handler metoden om å fortolke meningsfulle fenomener og å beskrive disse ut fra en forforståelse av intervjuet (Dalland 2011).

Opgaven min er å fortolke respondentens handlinger. Er det en mening bak handlingen, kobling mellom notater, teori og det språklige respondenten uttrykker. Et annet viktig moment er hvordan kroppsspråk under intervjuet vil gi oppgaven et annet viktig fortolkningsansvar for å sikre oppgaven riktighet. Ved å bruke hermeneutikk metode, handler det om å tolke og forstå grunnlaget for menneskelig eksistens, og det er viktig redskap for meg som arbeider med mennesker.

Tilnærming av problemstilling

Problemstillingen er kort, klar og fruktbar nok til å kunne gjennomføre en undersøkelse og tilføre ny kunnskap på et spesifikt område. Området er bondens motivasjon til å skape bygdenæring i landbruket. Det er gjort mye forskning på landbruket generelt gjennom den kvalitative spørreundersøkelse *Trender i norsk landbruk* gjennom Norsk senter for bygdeforskning. Det er gjort lite i landbruket på bondens individnivå og deres utløsende motivasjonsfaktorer, noe min avhandling er tuftet på. Empirien har derfor et begrenset gyldighetsområde og genereres kun til denne oppgaven.

Problemstillingens første del *hvilke bønder som skaper bygdenæringer*, vil teoriperspektivene kultur og idealtyper være gjeldende. Målet er å forstå og få kunnskap om lokal praksis i

individets fulle kontekst. For å hindre at empirien blir fragmentert og dekontekstualisert er observasjonsdata en viktig del av å fortolke mennesketypen for å finne ut hvilke typer bønder skaper bygdenæringer.

Annen del av problemstillingen *hva motiverer bonden*, vil motivasjonsteorien sammen med landbrukskulturen benyttes.

Fra empiri til teori handler det om å fortolke meningsfulle fenomener og å beskrive vilkårene for at forståelse av mening skal være mulig. Hermeneutikk handler om å tolke og forstå grunnlaget for menneskelig eksistens. Derfor er det viktig å skille mellom observasjonsdata og samtaledata, altså det bonden gjør og det bonden sier (Dalland 2011).

Problemstillingen vil være med på å tette et hull i kunnskapen om bondens motivasjon og tilnærming til bygdenæringer. Utfordringene er å finne løsninger på problemet ved å utfordre eget ønske om å få mer viten om bondens tanker, som igjen vil gi oppdatering rundt kunnskapen om tanke- og erfaringsmønstre til bonden.

Det er erfaring fra eget arbeid ute i felten med mennesker som er grunnlaget sammen med ren nysgjerrighet på respondentens oppfatning av to forskjellige næringstyper bygdenæring og tradisjonell gårdsdrift som pirrer min nysgjerrighet. Hver bonde vurderer mulighetene, gjør noe med dem, mens andre ikke ser mening med å endre næringen sin.

3.1.1 Datainnsamling

Det er brukt to metoder i datainnsamlingen. Den ene innsamlingen er basert på undersøkelsesdokumentasjon og teori for å lære mer om kultur, motivasjon og idealtyper. Observasjon og dybdeintervjuene er metode to. Hva jeg så, hørte og tolket ble benyttet til å velge ut variabler til analysen etter funn i empiri. Variablene er grunnlaget for drøfting i oppgaven.

Datainnsamlingen er ellers basert på forskning hvor Norsk Bygdeforskning, Statistisk Sentralbyrå, Statens Landbruksforvaltning og tilstøtende studier som Viks bondetyper og Farstads studie på stolte bønder er brukt for å få en faglig forståelse av landbruket. Det er også benyttet landbruksstrategiene *Velkommen til bords* (2011), *Ta landet i bruk* (2007) og reiselivstrategien *Destinasjon Norge* (2012).

Innsamlingen av data er med på å skape en forståelse for hva motivasjon og idealtyper er, hva andre mener motivasjon og idealtyper er og hvilke fenomener som er sentrale kategorier og variabler spørsmålsguiden ble delt opp i.

3.1.2 Dokumentundersøkelse

Et relativt lite antall enheter er med i undersøkelsen. Undersøkelsen ble gjort på bakgrunn av ti bønder, fordelt på syv kommuner i Østfold. Alle intervjuene ble foretatt på samme måte for at intervjuobjektene skulle få lik behandling og forutsetning for å si sin mening. Dialogen var personlig, og informasjonsmengden ble såpass oversiktlig at svarene greit kunne analyseres i etterkant.

Åpne spørsmål begrenser på forhånd hva respondenten svarer, men til gjengjeld får bonden svare med egne ord og så åpent og uten forstyrrelser som mulig. Åpne spørsmål er oftest ikke ledende, men er uttalelser som bonden sitter inne med av gleder, det som tynger, irriterer eller ikke skjønner. Hensikten med å kombinere åpne spørsmål og observasjon er at utsagn og samhandling gir ulike typer kvalitativ data. I analysen er respondentens egenanalyse om kulturelle verdier, sosiale miljøer og egenverdi viktige fenomener å tolke i forhold til hva forskeren ser og intervjuobjektet svarer. Svarene som ble gjentatt i dialogen ble brukt som variabler i analysen og drøftet.

3.1.3 Åpen spørsmålsguide

Den åpne spørsmålsguiden ble delt inn i tre temaer: organisasjonskultur, endring og prosess. I hvert tema ble det utarbeidet hjelpespørsmål som støttet opp under de tre temaene. Temaene var enkle å forholde seg til både for respondenten og intervjuer. Det var tatt høyde for oppfølgingsspørsmål. I enkelte samtaler ble bonden spurt om å etterspørre bondens mening for å være sikker på at bonden hadde forstått spørsmålet. Kontrollspørsmål ble også benyttet.

Temaspørsmålene er satt i system og er derfor delvis strukturerte etter dataundersøkelsens gitte kunnskap om fenomener. Det åpne spørreskjema er vedlagt som vedlegg 1.

Analysen viste tydelige variabler. Variablene ble benyttet som fenomener og brukt som viktige funn i avhandlingen. I tillegg ble funnene delt opp i to kategorier: hva fremmet og hva hemmet bonden til å skape bygdenæringer, og hva fremmet eller hemmet motivasjonen. Samtidig ble differansen i samhandling med observasjon en del av empirien for å finne

bygdenæringenes idealtipe. Motivasjon og idealtyper kan knyttes til både bygde- og tradisjonelle næringer, men allikevel vurderer bøndene bygdenæringer forskjellig. Denne differansen er betydningsfull og viktig i alle tre forskningsområdene.

Kun ett intervju ble utført på bondens arbeidsplass med lukket dør, de andre ble gjort i bondens kjøkken eller stue.

Et prøveintervju ble gjort for å evaluere temaspørsmålene og å sjekke tidsforbruket. I etterkant ble det gjort små justeringer på skjemaet for å gjøre hjelpespørsmålene mer åpne og forståelige.

3.1.4 Utvelgelse av intervjuenheter og begrensninger

Når jeg skulle velge bønder, var det lett å finne fem bygdenæringsbønder som ville intervjues. Jeg sendte forespørsel først på e – post til de tradisjonelle men responsen var ikke stor. Med hjelp fra kollegaer og andre tilknyttet landbruket fikk jeg til slutt fem bønder som drev tradisjonelt. Det var flere hensyn å ta for å få en god preferansegruppe. Hvilke hensyn blir forklart videre.

Bøndenes alder er ikke en variabel. Gjennomsnittsalderen på respondentene gjenspeiler gårdbrukernes aldersspekter på lik linje med slektstilhørigheten på gården. Den yngste var ca. 35 år og den eldste nærmet seg 70 år.

Kjønnsroller er heller ikke relevant i avhandlingen, men fordelingen på respondentene er seks kvinner og fire menn. Fordelingen på hel- og deltid er lik, altså fem bønder av hver. Den samme fordelingen er det på bøndene som driver bygdenæring eller tradisjonelt.

Fordelingen av intervjuenetene gir avhandlingen en god og riktig informasjonsrefleks fordi variasjonsbredde sikrer bøndenes varierte framferd, kultur og sosiale miljøer i og utenfor bondens gård og på mange forskjellige nivåer.

Utvalget av bønder gir oppgaven det unike og spesielle fremfor det generelle og typiske, noe som betyr at funnene i intervjuene er forbeholdt denne oppgaven og kan ikke generaliseres

annet til å synse eller skjele til en sannsynlighet. Det samme kan sies om avhandlingens resultat.

Utvalget av respondentene gjenspeiler helhetsbilde av landbruket og utgjør gjennomsnittet av bøndenes reelle sammensetning. Respondentene innehar elementer som landbruket må forholde seg til i forhold til størrelse på bruk, alder, kjønn og næring.

Felles betegnelse på bondens tilleggsnæring er bygdenæring. Et utvalg av bygdenæringsbønder med spesialmat, opplevelse og turisme, samt grønn omsorg er intervjuet for å begrense intervjuenhetene og område.

De utvalgte bøndene ble ringt opp. Informasjon om avhandlingen ble gitt og avtale om tidspunkt ble satt. Informasjonen bonden fikk under samtalen var hensikten for avhandlingen og hvilke tema avhandlingen var basert på. Respondenten fikk vite at dialogen ble tatt opp på lydbånd, at intervjuet antok å vare rundt en time, samt at bonden måtte skrive under samtykkeerklæringen ved ankomst. Alle respondentene hadde e – post. Jeg sendte bonden informasjon om oppgaven og samtykkeerklæringen i forkant, slik at bonden kunne forberede seg litt i forkant av dialogen.

3.2 Egenvurdering

I utgangspunktet var det utpekt tre teoriperspektiver: organisasjonskultur, endring og endringsprosess. Underveis i arbeidet endret jeg teoriperspektivene til kultur, idealtyper og motivasjon. Ut fra analyse og funn, samt problemstillingens betydning, mente jeg at temaene passet bedre til å få svar på problemstillingen.

Svarene fra respondentene var så gode at de kunne benyttes i like stor grad som de opprinnelige teoriperspektiver. Temaene i skjemaet var bygget opp med hjelpespørsmål som tok opp i seg motivasjon og bøndenes meninger om landbruksnæringene generelt. Å få identifisert idealtypene ble å observere den enkeltes væremåte, svar og sammenligne svarene med tidligere forskning. Svar som ble gitt i endring og proses ble funnet svært nyttige i forhold til kultur og motivasjon.

Respondenten eller bonden i mitt tilfelle, har fått snakket fritt uten avbryting og uten sterk styring fra meg, slik Jacobsen (1999) beskriver et åpent intervju bør være. I tillegg til å lytte og observere, ble det tatt notater for at jeg skulle inspirere og vise min oppriktige interesse. Jeg var konsentrert under hele samtalen. Ingen respondenter følte at lydopptaket var hemmende. Egne notater for hvert enkelt intervju ble skrevet av rett fra lydbåndet. Der hvor notatene kunne tilføre meg andre kommentarer eller inntrykk, ble observasjonen en del av intervjuet. Spesielt ble observasjonen benyttet i etterkant når idealtypen skulle vurderes. Gode eksempler som ble brukt var kroppsspråk og førsteinntrykket av gården ved ankomst. Observasjonen gikk på orden og struktur på gårdsplass spesielt, og bondens holdninger under intervjuet.

I etterkant av intervjuene ble som nevnt intervjuene skrevet ned rett fra båndopptager. Allerede her begynte analyse- og drøftingsfasen. Det som av erfaring forvaltet størst problemer var hvordan sorteringen av variablene skulle gjøres og tas med i de forskjellige inndelingene i oppgaven. Mange forsøk ble gjort. Løsningen kom sakte men sikkert frem. Men å analysere en kvalitativ metode, slik at dataene kan brukes nøyaktig og samtidig være kontrollbare, tar lenger tid enn en tror.

I følge Jacobsen (2010) er det i vår tid en utbredt oppfatning at det ikke er til å unngå forskningseffekter siden alle typer opplegg vil påvirke resultatet av det som studeres. Det eneste en kan og bør gjøre er å reflektere over hvordan et spesielt opplegg kan ha påvirket det fenomenet som studeres.

Mitt fenomen er bonden. I intervjusituasjon følte jeg at jeg ble mottatt godt og med velvilje. Noen bønder var mer nervøse enn andre, men en lett undertone i starten løsnet samtalen. Jeg kunne observere bonden med letthet via kroppsspråk, ansiktsuttrykk og vurderte fortløpende om svarene var sannferdige eller om det lå en viss grad av skjult ubevissthet av virkeligheten i svaret. I disse situasjonene var granskningsspørsmålene eller oppfølgingsspørsmålene gode å ha. Hva mener du nå? Kan du fortelle litt mer om følelsene som oppstår rundt temaet? Kontroll av svarene ble brukt der jeg ville få bekreftet om jeg hadde forstått svarene rett. Er det slik å forstå at...? Da tolker jeg det dit hen at...? Ellers ble det brukt oppsummering av svarene som kunne endres, bekreftes eller avkreftes av bonden.

Det som kunne vært gjort annerledes var å lage ny temaguide når jeg fant ut at jeg ville endre teoriperspektiver. Men siden endringen var gjort i etterkant av intervjuene og at svaret omhandlet de samme følelser som i en endring, ble tolkningen gjort på premissene av teoriene, motivasjon og idealtyper. Svarene hadde de elementer som nettopp gav oppgaven nok tyngde.

I prøveintervjuet burde jeg vært mer forberedt på det tekniske utstyret som en båndopptaker er. Hvordan båndopptakerne virket er en ting, men å sjekke hvor lange båndene er i forhold til intervjutiden som er satt opp var en annen. Dette resulterte i at midtveis under intervjuet måtte båndet snus. Noe som gjorde at dialogen fikk et avbrudd midt i intervjuet og en avsporing som endret fokus. I dette intervjuet var notatene gode å ha for å forsikre at hele intervjuet ble gjengitt og ikke god informasjon gikk tapt.

Under prøveintervjuet ble jeg bevisst på hvordan jeg la frem temaene, og hvordan jeg i følgende samtaler bør legge frem temaene for å få mer utfyllende og utdypning av bondens opplevelser og meninger. Noen hjelpespørsmål ble fjernet, mens nye ble lagt til. I flere intervjuer burde ikke hjelpe-, støtte-, gransknings-, eller kontrollspørsmål brukes, siden samtalene gikk av seg selv. Bonden ble ivrig og neste umulig å stagge. Denne øvelsen gjorde at jeg ble flinkere til å lede bonden inn på riktig tema ved å benytte meg av et hjelpespørsmål for og i gjenopprette bondens fokus i henhold til oppgavens temaer.

Betydningen av egen førforståelse var å være bevisst på temaene og egen mening for å slippe å bli følelsesmessig overrumplet i møtet med bonden og ivareta bondens mening gjennom hele forskningsprosessen. Min erfaring som konfliktmegler og rollen som nøytral part var i mange dialoger godt å lene seg på.

3.3 Validitet og reliabilitet

Begrepsvaliditet handler om i hvilken grad det er samsvar mellom det generelle fenomenet som undersøkes og de operasjonelle variablene. Det vil si det som vi måler det vi faktisk måler (Jacobsen 2005). Samtidig skal en alltid forsøke å minimere problemer knyttet til gyldighet og pålitelighet. Under drøfting er det viktig at en med kritisk blick drøfter svarene og hva de er ment å være uten å bli farget av egne meninger og ønsker. Internt kan det stilles

spørsmål om svarene gir oss ønsket svar av gyldighet, mens den eksterne gyldighet går på om funn kan overføres til andre sammenheng.

Oppgavens ytre validitet kan gjelde i andre sammenhenger og være overførbart til andre studier som har samme tilnærming, samt tuftet på områdene kultur, motivasjon eller idealtyper. Det samme gjelder variablene og de underliggende elementene. Funnene er representative for dette og andre studier siden gyldigheten er samlet inn på en pålitelig måte. Undersøkellesprosessen har vært nøyaktig gjennom alle ledd og per definisjon gyldig. Kvalitativ metode eller egenvalgte variabler kunne vært brukt, men dette hadde gitt gale opplysninger i forhold til bondens egne variabler. Påliteligheten rundt variablene kunne blitt gjenstand for diskusjon om variablene var pekt ut på forhånd. Om andre potensielle respondenter hadde vært plukket ut kunne også oppgaven fått andre resultater.

Den eksterne gyldighet og relevans i oppgaven kan benyttes som støtteenheter. Enkeltelementer kan også benyttes til andre studier eller sammenhenger (Jacobsen 2010). Populasjonen avhandlingen gjøres på, kan gi mening og å få et innblikk i hvilke føringer gruppen har til en viss grad når det gjelder næring i landbruket. Føringer kan bidra til at andre undersøkelser eller analyser settes i gang på grunn av gruppens egenart og viktighet.

Observasjonens gyldighet går på at det som skal observeres må fortelle noe vesentlig om problemstillingen – det må være relevans. Observasjonen bør være meget godt forberedt samt gjennomførbar for å fange opp mye interessant. Gyldigheten bør argumenteres i forhold til hva som gjør observasjonen relevant for det som skal studeres, etter hva Dalland (2007:203) mener er observasjonens kjerne. Mine argumenter for å bruke observasjon som metode er at det var lettere å finne ut hvilken mennesketype bonden var.

Dette mener jeg at jeg observerte ved å se etter gårdens grunnleggende stand, struktur, kontroll, vedlikehold eller annet som ved førsteinntrykk vekker min interesse. Jeg så etter holdninger som øyekontakt eller avvikelse, ivrigheten eller avholdenhet. Førsteintrykket kan si mye om miljøet, samtidig som det ikke er sikkert at det gir et riktig bilde av situasjonen. Like mye observerer jeg bondens fremtreden. Fremtreden kan defineres som atferd i trå med Jungs (1994) to grunntyper ekstrovert eller introvert.

I oppgaven brukes fire variabler for å måle hvilke bønder som skaper bygdenæring og tre variabler for å måle hva som motiverer bonden. Utarbeidelsen av variablene ble basert på kvantitative metoder som: intervju, dokumentasjonsundersøkelser og observasjon. Sammen øker metodene begrepsvaliditeten til spørreundersøkelsen. Variablene ble utarbeidet i forbindelse med avhandlingen og har ingen vitenskapelig forankring ut over det. Begrensningen av antall variabler minsker også gyldigheten. I og med at variablene har underpunkter sett i sammenheng med variablene gjør oppgaven troverdig og gyldig.

3.3.1 Etikk

Transkripsjon innebærer å skrive av faktiske dialog. Dette er et spørsmål om etisk oppriktighet ovenfor bonden som ble intervjuet. Det kan oppstå følsomme emner hvor det er viktig å beskytte konfidensialiteten både til intervjuperson og til personene som intervjues. Spesielt er dette viktig da intervjuene er få i undersøkelsen.

Når transkripsjonen var gjort, slettet jeg opptakene. Intervjuene merkes med andre nummer, slik at identiteten ble holdt skjult siden gruppen med bygdenæringsbønder er i minoritet og lett kan gjenkjennes via næringen på gården (Everett og Furseth 2004).

Videre i oppgaven vil bønder som produserer spesial- og lokalmat, grønn omsorg (Inn på tunet) eller reiseliv benevnes som bygdenæring eller bygdenæringer for å ivareta deres anonymitet. Kjønn holdes skjult og benevnes videre som bonde, bønder eller gårdbruker.

Intervjuer kan komme i følelsesdilemma mellom min rådgiverrolle ovenfor bøndene jeg skal intervjuer. I min studie må jeg verne om å praktisere etiske normer og egne avveininger må underkastes. I så fall må jeg hele tiden vurdere de gevinstene jeg kan oppnå med forskningen opp mot de problemene bøndene kan oppleve, eller *konsekvenslogikk* som Jacobsen (2010:45) kaller det.

3.3.2 Nærhet og distanse

Kvalitative metoder vektlegger ofte nærhet som et viktig element for å kunne oppnå forståelse for andre menneskers oppfatning av virkeligheten. Det sies også at intervjueren lett kan bli fanget inn i respondentens virkelighetsbilde og miste evnen til å holde kritisk avstand. At intervjueren har god kunnskap og kjennskap til forskningsområdet kan farge analysen, og en objektiv holdning kan forekomme til det jeg studerer mener Jacobsen (2010). Pål Repstad

(2007) mener at det ikke er enten eller når det gjelder nærhet eller distanse, men heller evnen til å bevege seg mellom de to idealene. På en side er nærhet nødvendig å ha for å forstå undersøkelsens virkelighet. Avstanden var viktig for å sette bondens oppfatning inn i et riktig og videre perspektiv enn mine.

Intervjuet har som formål å tolke meningen med de sentrale valgte temaene i bøndernes livsverden. Jeg som intervjuer skal tolke og registrere meningen med det som blir sagt og måten det blir sagt på (Dalland 2011:134). Som intervjuer er det min oppgave å være nøytral når jeg er i intervjusituasjonen, i analysen og spesielt i drøftingssituasjonen, noe jeg har merket i tiden jeg har arbeidet med studiet og oppgaven.

Min egen virkelighetsoppfatning er ikke bestandig i samsvar med hva bonden svarer eller hentyder. I slike situasjoner er det godt å ha trening i og ikke vise uenighet, uforståelighet eller begynne en diskusjon fremfor å få frem bondens faktiske mening til bruk i avhandlingen. Altså det jeg finner i bøndernes svar er og blir definert som kjernen av funn. Videre skal funnene benyttes som forskningsresultater, og kun disse.

De utvalgte respondentene visste hvilket arbeidsområde og oppgaver jeg har i landbruket, samtidig som intervjupersonene i varierende grad kjenner meg som egenperson. Kontakten mellom intervjuer og intervjupersonene er helt grunnleggende for utviklingen av intervjuet. Ut fra min nærhet til oppgavenes faglige forskning og respondenter, mener jeg at jeg som intervjuer har klart å få frem nyanserte beskrivelser av den situasjonen som bonden befinner seg i.

I analysen vil jeg legge vekt på bondens følelser, opplevelser og de faktiske forhold bonden møter i sitt daglige virke som bonde i en sterk landbrukskultur, familien og det sosiale miljøet bonden har eller ikke har. Sammen former bondens valg av næring og hva som er motivasjonsfaktoren, noe som blir spennende læring og økt kunnskap for meg og andre som arbeider i landbruket.

4 Analyse og drøfting

Første del vil ta for seg landbrukskulturen med hoveddelene odel, organisering, sosialisering og implementering vil bli drøftet. Odel vil inneholde variablene odelsbarn, alder, plikt, familiekultur, planlagt overtagelse, heltids- og deltidssbonde, utdanning og landbruksmiljø. Neste del vil ta for seg ideal og bondetypene med underpunktene individet og personlighet, landbrukets idealtyper og bygdenæringsbonden. Del tre vil beskrive bondens motivasjonsfaktorer med variablene anerkjennelse, status, fritid, trivsel, stolthet og egenverdi. Sist i analysen kommer oppsummeringen.

4.1 Landbrukskultur

For å karakterisere hvilke bønder som skaper bygdenæring vil jeg først begynne å beskrive de eksterne variabler som finner sted i de uformelle og formelle normer i landbruket.

4.1.1 Odel

Odelsbarna

Jeg driver gården fordi jeg er odelsjente eller -gutt, er svaret til syv av ti bønder når jeg lurte på hvorfor de er bønder. I landbruket som andre bransjer er det mange formelle og uformelle normer bonden skal lære, etterleve og være en del av. Kulturen gjennomstrømmer alt. Det er vanskelig å utvikle rasjonale forklaringer av den kulturelle helheten som andre ting er en del av (Schein2010). Odelsloven²¹ er en del av helheten i landbrukskulturen. Loven er en av de eldste formelle regulerende lover i landbruket. Mye av landbrukskulturen hviler på odelsloven og dens bestemmelser. Kultur er universelle bilder som har eksistert siden tidenes morgen (Bennett 2002). Odelsloven er et godt eksempel på en formell regel og dermed kultur som historisk sett er overført via familien og i mange tilfeller gjennom generasjoner. Av den grunn har loven bidratt til sterke bånd i familiekulturen, bygda eller nærmiljøet og ikke minst i landbrukets konstellasjoner i historiske bildegallerier. Odelsloven er en rettighet den førstefødte²² i familien har.

Barnet er født til å overta gården. I og med at oppgavens mål er å finne ut hvem som skaper bygdenæring, anser jeg odelsbarnet viktig i den grad at barnet skal overta og velge driftsform på gården. Undersøkelsen viser at seks bønder hadde tradisjonell produksjon som basis på

²¹ Odelsloven: <http://www.lovdatabasen.no/all/hl-19740628-058.html#8>

²² Kap. 111- om odelsrekkefølge § 12

gården. Fire av bøndene har bygdnæring som hovednæring. To av de seks tradisjonelle bøndene driver kombinasjonsbruk som betyr at bygdenæringen er med på å bidra til gårdens bærekraftighet. Herav er det seks bønder som viderefører foreldrenes valg av produksjon. En bonde holder på å endre produksjonen til bygdenæring som er stipulert med en permanent heltidsstilling foreløpig. En bonde karakteriseres som ny bonde og bygger opp gården etter eget ønske og drøm. Gården gir arbeidsplasser til tre heltidsansatte.

Kulturen på gården er bondens livsstil (Schein 2009). Kulturen endrer seg med tiden på gårdene, men ny kultur må først gjenskapes etter at gammel kultur er avlært (Jacobsen 2011). I så tilfelle vil det være det tradisjonelle landbruket som må avlæres, mens bygdenæring må læres. Min virkelighetsoppfattelse av landbruksnæringen er at tradisjonelt landbruk står meget sterkt. Tradisjonelt landbruk er den førende eller normen av driftsformer hos bøndene. Bygdenæringene vil av mange bønder bli referert til som liten og ubetydelig i den store sammenheng i likhet med hva en av respondentene mente:

”Jeg tror den eldre garde er veldig tradisjonelt bundet og mener at det å drive jord er den vanlige jord, skog eller dyreproduksjon, mens alt det andre fjaset og tullet bøndene skal drive med har de ikke sansen for. Det er ikke penger i det eller så er det ikke liv laga.”

Er det slik må odelsbarnet ta et oppgjør med familiens tradisjonelle valg og den sterke²³ landbrukskulturen. Et oppgjør for å avlære normen fra tildeligere forfedres kultur og samtidig lære seg ny måte å drive gården på. Bonden må lære seg ny organiseringsform, opparbeide nye relasjoner og mellommenneskelige nettverk. I de fleste bygdenæring må inntektsgrunlaget og avtaler gjøres selv. De trygge, opparbeidende systemer og prosesser som den tradisjonelle kulturen er bygget på tilfaller ikke mange bygdenæring. I så måte har den tradisjonelle næringen et fortrinn når odelsbarnet skal ta et valg om å endre driften til bygdenæring.

Fremtiden hører odelsbarna til. I analysen var det flere av bøndene som hadde benyttet seg av sin rettighet. Differansen jeg fant er hvordan bøndene ble fulgt opp av foreldrene før generasjonsskifte; Hvordan barn og foreldre sammen tenkte gårdsdrift og muligheten til å benytte seg av gårdens samlede ressurs i henhold til landbruksstrategien²⁴. De odelsbarna som sammen med sine foreldre ble tatt med i felles beslutninger, har fått lov til å være med å bestemme produksjonen eller tjenesten på gården. Det er de odelsbarna som har våget å satse

²³ Jacobsen 2011, Schein 2010, Bang 2011

²⁴ Landbruksstrategien: Velkommen til bords

og startet med bygdenæring viser undersøkelsen. For å få til endringer utvikles opplæringen med nye erfaringer. Denne påstand underbygges av Schein (2010) hvis bøndene samtidig forstår dynamikkens læringsprosesser, noe bondens realkompetanse viser godt at de gjør i undersøkelsen. Det vil derfor bli lettere å gjøre en endring av vare – og tjenesteproduksjonen når foreldrene gir barnet sin velsignelse til endringen fremfor å vise motstand.

Undersøkelsen viser at odelsbarna som har tatt med seg de erfaringer fra gjøremål på gården og tatt landbruksutdanning bruker utdanningen i sin nye næring på gården. Det samme gjelder den utdannelsen som ikke er landbruksrelatert. Ny produksjon endrer familiens kultur og ny dannes, like så odelsbarnets atferd og handlingsmønster (Schein 2010).

Foreldrenes erfaringer fra egen prosess er i stor grad en medvirkende årsak over valget av produksjon og tjenester viser analysen. Videre viser undersøkelsen at bøndene har mange måter å bearbeide og forberede odelsbarnet livet som bonde. I familier hvor det er flere barn forteller en bonde meg at de begynte tidlig å snakke om overtagelsen med søskenflokket. Foreldrene utfordrer barna og spør hva det enkelte barn vil med gården om de fikk en sjanse. Hva trenger de av utdanning for å fortsette med bygdenæringene, utviklingen, planene fremover eller hvilke konsekvenser et liv som bonde er. Foreldrene vil forvise seg om barnas interesser. Åpenheten i familien går på å finne ut hvem av barna som bør få drive gården, eller hvordan en eventuell fordelig mellom barna kan gjøres for å bevare gårdens forskjellige produkter diskuteres flittig. Vil noen av barna drive alene, sammen eller legge ned og endre produksjonen?

Denne gjenfortellingen viser at familien er på høyeste nivå på Hofstedets kulturnivåmodell. Her vil jeg følge opp med at familien evner å føle frykt og glede i å forberede overtagelsen på best mulig måte blant familiens medlemmer. Foreldrene har skjønt og tatt opp gårdsdriften med barna, snakket om løsninger som også får følger for gården og deres relasjoner i landbruksmiljøets sosiale kretser. Ikke mange, men noen av bøndene i undersøkelsen, har valgt å være åpne eller har opplevd at foreldrene har vist åpenhet i eget generasjonsskifte. Denne måten vurderer jeg som mer egnet for å få driftige gårder med odelsbarn som vil, fordi samarbeidet gjør valget lettere for den som skal overta. Bygdenæring vil også være lettere å endre til en positiv ladet familie. God planlegging og åpenhet vurderes dit hen å fremme flere bønder til å starte en bygdenæring på gården.

Alder

I undersøkelsen kom det frem at enkelte foreldre driver gården til odelsbarnet langt over midtsveis i livet. Odelsbarnet jeg refererer til har i ventetiden skolert seg i et arbeidsliv utenfor gården, og er ikke i landbruksmiljøet. Når tiden var inne for overtagelse, viste det seg at odelsbarnet ble fanget i valgdilemma (Hofstede 2010) mellom gården og eget opparbeidet sivilt liv. Analysen viser at alder er et viktig moment. Sen overtagelse viser at odelsbarnet overtar gården som bolig, beholder sitt liv utenfor og gir driften over til egne barn eller barnebarn. I dette tilfellet jorden forpaktet bort siden ingen av barna ønsker å drive. Bonden som overtok gården som 60 – åring sa:

”Jeg gjør det ikke for egen del, men for mine barnebarn. Kanskje de vil ta over slektsgården, for egne barn, har ikke bestemt seg ennå!?”

Odelsbarnets tilknytning til landbruket er svekket og vil være vekslende når overtagelsen først finner sted så sent i livet. Behovene endres i henhold til alder, ståstedet for å overta en rettighet likeså. Min vurdering støttes av Jacobsen (2011) som sier at nye behov vil gjøre seg gjeldene og vil trolig være blandet i forhold til dialogen mellom foreldre, medvirkningen i dagliglivet på gården eller annet arbeid utenfor gården. Når odelsbarnet flytter tilbake, blir det en vanskelig avgjørelse for familien som har venner, jobb, skole og fritidssysler i annet sosialt miljø enn i landbruket. Kulturnivået kan defineres å være på laveste nivå siden familien vurderes å være på det menneskelige universale nivå i forhold til gårdens ve og vel (Hofstede 2010).

Samtidig som den eldre garde holder igjen overtagelsen vil kommende sitatet vise litt av dilemmaet som utspiller seg i gruppen av eldre bønder. I undertonen kan en viss motstand mot unge bønders nye holdninger til endringene i landbruket spores. Jeg er redd for at Bangs (2010) uttalelser understøtter gapet mellom endringsvilligheten til den eldre generasjonen og den yngre generasjonen når en av bøndenes kommentar er som denne:

”Det er bekymringsfullt at vi skal få ungdommer som kommer til å kjøre landbruket i grøfta istedenfor og handle sammen. Ja, det kommer nok til å bli flere små samvirker som blir en trussel for det tradisjonelle landbruket og volumproduksjon.”

Undersøkelsen viser at alder er viktig i forhold til å våge å investere i gården, når de tar over. Spesielt er det flere bønder som nevner alder som en av odelslovens hindringer til å skape bygdenæringer. Når en middelsaldrende bonde uttaler seg på denne måten, skjønner jeg at alder også betyr mye for å motiveres til å endre næring til bygdenæring:

”At vi turte – det hadde ikke gått nå som vi er så gamle. Nå er det bare å safe inn og høste godene!”

Bonden overtok slektsgården tidlig i 20 – årene. Den gang endret de næringen til bygdnæring og investerte i nye driftsbygninger. Næringen i dag gir gården to heltidsstillinger. Per definisjon vil ungdom tørre å skape egne arbeidsplasser på gården fremfor å opprettholde dagens drift. Alder oppsummeres dit hen å være hemmende, dersom odelsbarnet overtar gården sent i livet, men fremmende om overtakelsen skjer tidlig i livssyklusen.

Plikt

Et annet funn som viser seg å være relatert til odel er å ta over gården på grunn av plikt. Eksempler viser at odelsbarnforeldrene forventer at de tar over gården. Pliktfølelsen kan føles og oppleves på ulike måter, viser svarene meg. Den sterkeste pliktfølelsen viste seg å være så sterk at odelsbarnet ofret egen utvikling og utdanning, fordi indoktrinen fra foreldrene var i overkant høy. Odelsbarnet turte ikke annet. Det var bare slik det måtte bli, og er nå.

Funn viste at enebarn føler at de må overta siden de er de eneste til å overta. To enebarn som er med i undersøkelsen er tradisjonsbønder og gjør det som må gjøres for å opprettholde gårdens hensikt og driftskapasitet på deltid (Jacobsen 2011). Et barn trives som heltidsbonde, noe bonden er på sitt fjerde år. Men næringen var tradisjonell og bonden her gjorde det som kreves, selv om bonden har tenkt at det kanskje burde vært en bygdenæring for å fylle opp tid og bydenæringer. Den tredje sjangeren er odelsbarn som med den største fornøyelse gjør maksimalt ut av bondeyrket. I forhold til plikt, viser det seg at bygdenæringer har større fortrinn i å lykkes for de odelsbarna som ikke føler plikt i så stor grad, men driver gården for egen del og ikke føler tvang. Graden av pliktfølelse og den formelle kulturen fundamenteres gjennom Hofstede (2010), som mener at kultur har en del å si på det individuelle valg. Jeg mener at menneskets natur og personlighet i samspill viser at odelsbarn uten pliktfølelse skaper mer bygdenæring enn odelsbarn med stor grad av pliktfølelse.

Odelsloven har ingen klausul på alder ved overtagelse, kun at barnet er førstefødt.

Utgangspunktet med odelsloven er å sikre landbruket i Norge videre forvaltning av gårdene ut fra egnethet og produksjon. I så måte er odelsloven en god formell regel, men hemmer i en viss grad å skape bygdenæringer og dermed hindrer utvikling i landbruket på generelt grunnlag på grunn av en gammel eksklusiv fordel ingen andre næringer i landet har.

Familiekultur

Uten å tenke over hvordan foreldrene fremstår ovenfor sitt odelsbarn, vil trolig foreldrene vise sine holdninger via handlinger og sikkert språk, at odelsbarnet har en særegen posisjon i forhold til de andre barna i familien. Jeg vurderer det slik at det menneskeskaptelandsbrukssamfunn hvor det tradisjonelle er spesielt (Hofstede 2012), er det å være odelsbarn spesielt. Et ansvar blir pålagt fra første dag av barnets liv. En av bøndene forteller at foreldrene drev gården frem til odelsbarnet nesten var pensjonist. Dette viser at foreldrenes påvirkning av familiens kultur preget bonden sterkt gjennom livet. Den konstruerte, fysiske og sosiale kulturen er usynlig og umulig å tyde for andre. De grunnleggende antagelsene er at ”barnet” fulgte familiens mønster gjennom generasjoner (Schein 2011) og ventet hele sitt voksne liv på sin rettighet.

Jeg vurderer det slik at bonden underveis i livet har lært å mestre sine problemer med ekstern tilpasning, som Schein (2009) skriver i sin teori. Jeg mener også at bonden er internalisert i gården (Jacobsen 2011), fordi bonden gjennom familiens overføring av kultur er familiens kultur så sterk at bonden velger å etterfølge foreldrenes vilje. Odelsbarnet jobber i landbruket etter å ha blitt påtvunget landbruksutdanning. Slik jeg tyder uttalelsen til odelsbarnet har bonden valgt å følge familiens ideologi og de uskrevne regler eller idealisme.. Odelsbarnet valgte familiens slektsgård fra 1500 – tallet fremfor egne behov og ønsker. Denne påstand støttes av Moxnes (2009) sin teori. Her er også et eksempel på at bonden bruker de ubevisste handlinger som styres av de verdiene når bonden tar valg av en slik betydning (Bang 2010). Jeg refererer fra et odelsbarn hvor uttalelsen er med på å understreke min påstand:

”Jeg ble plenta inn fra jeg var liten at jeg var odelsgutt og hadde ikke gått på de skolene jeg har gått om jeg fikk velge selv. Jeg hadde gjort noe helt annet. Kanskje jus som jeg hadde på høgsolen eller markedsføring?”

I dette eksemplet viser odelsloven seg lite hendig når odelsbarnet ikke har vokst opp som bonde men i annet samfunnsnyttig landbruksmiljø. Nærheten og overføringsverdien mellom odelsbarnets barn og barnebarn har ikke hatt samme indoktrinering eller opplæring gjennom barndommen. Barn og barnebarna til odelsbarnet har derfor ikke, slik jeg vurderer det, lært landbrukskulturen å kjenne innenfra, men på avstand og utenfra. Odelsbarnets familie er ikke på samme stabile kulturelle nivå (Hofstede 2012). Begrunnelsen er at bonden forteller at hovedgrunnene til at bonden overtok gården er for ikke å bryte arverekken og familiens kulturarv. Odelsbarnet føler en forpliktelse ovenfor sine slektsledd og deres familiekultur. At odel fremstår som sterk kultur (Jacobsen 2011) viser denne kommentaren;

”Tradisjonen har vært tungt inne ved valget. Jeg hadde ikke noe valg. Gården er fra 1540 – tallet, og da bare måtte jeg. Jeg kunne ikke ha på meg at det var jeg som ikke ville føre arven videre som generasjoner før meg hadde bygget opp.”

Odelsbarnets familie har tilegnet seg andre ferdigheter og vaner som ikke har med landbruk å gjøre. Familiens lange tradisjoner er i endring og ikke stabile (Dalen og Eriksens 2012). Nå er familien til odelsbarnet i den situasjon at deres familiekultur er i endring og vil være ustabil i en tid fremover.

En annen vinkling på familiekultur jeg ser i analysen er bonden som giftet seg med odelsbarnet på gården. De traff hverandre i ungdommen og har holdt sammen siden. De har flere barn. Gården tok de over tidlig. Bondens far er odelsgutt, men valgte å selge gården. I dag driver de gården sammen. Den er tuftet på bygdenæringer med tre heltidsansatte og ekstrahjelp ved behov. Men som bonden sier er det mange i familien som har gårder, og denne barndommen husker bonden som så:

”Jeg var med over alt. Vårønn, der det var dyr – ja, over alt. Jeg er vokst opp med det! Bonde hadde jeg blitt uansett!”

For meg blir en slik uttalelse et bevis på at kulturen er en kollektiv programmering av sinnet og har hatt sterk innflytelse på bondens atferd (Hofstede 2010). Noe som forklarer bondens iver og intensitet (Kaufmann 2009) som menneske og hva bonden bevisst gjør. At bondens gjengivelse av barndommen viser at kultur er tillært og ikke medfødt, er jeg i høy grad enig i og underbygges i teoriene til Schein (2010). Jeg mener også at bondens gode minner og viktige hendelser i oppveksten (Moxnes 2007) har vært minst like betydningsfulle for valget av å utvikle bygdenæringer på gården. At gode minner gir bønder lysten til å utvikle næringer og samtidig gjøre noe med de inntrykk livets lære er, fremmer at bønder med gode barndomsopplevelser er mer fremmet for å sette i gang med bygdenæringer.

Farstads²⁵ funn angående odel hvor hun mener at bønder som er kommet til gården lykkes bedre med egen strategi fordi bonden har valgt næringen selv, stemmer med mine funn. Hvordan bonden over kom til gards, har bygget opp gården med bygdenæring som basis, sier noe om kulturen og troen på egen idé. For å understreke utsagnet siterer jeg bonden:

”Det å lage en arbeidsplass av gården sin og skape andre arbeidsplasser må komme fra en selv. Sånn er nok de derre familiebandene en hemske for utvikling. Har du ikke trua, er det ingen som drar deg gjennom. Odel kan gjøre at den som vil gjøre noe med gården ikke får gjort det på grunn av odelen.”

²⁵ Maja Farstad 2006: Stolthet tross fordom – en studie av bønders yrkesstolthet /Univeritetet Dragvold, Trondheim

Samstundes tror jeg bondens opplevelse av at faren solgte odelsgården bonden skulle overta, i stor grad er en del av handlingsmønsteret til bonden. Kultur overføres til egne barn gjennom bevisste og ubevisste handlinger. Jeg tenker at bondens motivasjon ligger i egen tilstand og sinn, noe som forklarer gårdbrukerens selvrådighet som individ og troen på seg selv. Jeg mener også at bondens personlighet og hvordan bondens fundamentale kultur fra barndommen er tatt med videre til å danne sin familiens kultur med bygdenæringen som kulturbærer (Dalen og Eriksen 2012). Selvstendige bønder som tror på seg selv med basis i en friere kultur hvor egne meninger og vilje danner grobunn for å lykkes med bygdenæringen.

Planlagt overtagelse

Samme par som ovenstående eksempel, er kommet i den situasjon hvor de har begynt å tenke på hvem av deres barn som skal overta bruket. Paret mener bestemt at hadde de begynt å opparbeide gården som femtiåringer, noe paret er i dag, er de sikre på at de ikke hadde hatt samme tro og ”gøds” til å utvikle gården. De mener bestemt at de heller ikke hadde oppnådd de samme resultater som i dag. I dialog med barna vet paret om barnas individuelle valg og ønsker tidlig. Valget til odelsbarnet vil bestemme utfallet og hvordan familien vil organisere driften av gårdsproduksjonene. Foreldrene mener at de ikke er sikre på om odelsbarnet er det rette barnet til å overta. Tidligere sa samme bonde at odelsloven er en hemsko for familien. Hva paret mener viser følgende kommentar:

”Odelen betyr mye for videre drift og det er litt rart. Men vi skal legge det til rette vi ved å vri litt på innholdet slik at den eller de som overtar ikke blir avhengig av odels og vedvarende produksjon, for ikke å snakke om kona og meg.”

Ved å planlegge overtagelsen vil jeg påstå at paret overfører sine verdier, holdning og handlinger paret har utvist gjennom årenes løp, over til barna. Deres bevisste valg (Jacobsen 2004) er å se bruksverdien gården har. Bonden har klart å skille mellom kjerne – og de perifere verdier (Bang 2011). Gården er ikke bare en gård, men en arbeidsplass, familiens hjem, et sted de deler med mange i nærmiljø og andre tilreisende. For bonden er gården selve verdigrunnet til eksistens for deres familie. Handlingen er bevisst, de tror på ideene og næringen de har. Dette viser at bondens handlinger vil oppleves som betydningsfulle, men også betydelige (Kaufmann 2009) for barnet eller barna som skal overta (ref. åpenhet s:3).

Paret tenker langt frem og benytter gjerne en måte å omgå odelsloven på for å sikre næringen. Samtidig som odelsloven omgås, endrer familiens kulturarv seg, men det dannes en ny. Gjennom familiens felles oppnådde verdier, holdninger og normer skapes nye normative

regler for gården, deres familie og dermed også i landbruket. Ved å diskutere og enes over hva som er riktig og beste løsning kan være at odelsbarnet fraskriver seg retten og overlater den til en yngre søster eller bror. En annen løsning som diskuteres er å omdisponere gårdens forskjellige produksjoner til næringsdrift og danne aksjeselskap. Å omgå odelsloven på denne måten gjør at barna sikret arbeidet på gården, og sammen med foreldrene drive gården videre i samme ånd. Dette funnet kan forankres i Moxnes (2008) påstander som sier at familien får orden på egne opplevelser. Tenker jeg tilbake på at faren solgte gården og hva bonden gjør ovenfor sine barn forbereder bonden overtagelsen godt fremfor å selge gården som faren gjorde. Derfor er jeg enig men bonden sier at det å legge til rette for videre drift på gården er med på å fremme bygdenæringene.

Jeg tror som Rødseth (2002) at landbruksbefolkningens liv er nærmere knyttet til strukturelle føringer enn det som ellers er vanlig. Dette fordi politiske og sosiale betingelser i høy grad setter rammen for livet i landbruket. Mange bønder er fanget av den likhet og de opparbeidede, felles godene (Jacobsen 2011) landbruket har, i stedet for å utnytte gårdens samlede ressurs²⁶. Det intervjuet forteller er at samme familie har funnet ut hvilke handlinger som er heltmodige og hvilke som familien ikke ønsker å forholde seg til, de syndige som Schein (2010) viser til. Familien er samlet og utvikler gården på egne premisser og ikke landbrukets. Blir det flere familier som omgår odelsloven på samme måte, kan det vise seg at omgåelse av odelsloven gagnar bygdenæringene og dens fremtid.

Et motsatt eksempel er odelsbarnet som tenker på følgende måte:

”Jeg har ikke tid til å gjøre mer enn jeg gjør, og målet er å tjene nok penger til å dekke de faste utgiftene.”

Denne uttalelsen sekunderes av Jacobsens (2011) beskrivelse av determinisme. Bonden er den eneste til å overta og med den visshet vet bonden at gården måtte drives videre eller selges. Etter som grunnlaget allerede er lagt fra fødselen av, har heller ikke planlegging vært nødvendig. Bonden har godtatt og trives med driftsmåten ut fra observasjon og notater å bedømme. Men å gjøre noe ekstra for gårdens eksistens og utvikling er bortkastet. Utvikling koster for mye og bygdenæringer lønner seg ikke i denne bondens verden om jeg tolker bondens uttalelse rett:

”Slik det er i dag er det ikke mulig å livnære seg på gårdens inntekt, og hvert fall ikke med å lage noen syltetøyglass! Skulle jeg gjort noe, måtte jeg gjort det når jeg overtok, ikke nå.”

²⁶ Landbruksstrategien 2012: Velkommen til bords

Denne uttalelse viser at bondens behov dekkes av landbrukets system og dens oppbygde struktur. Videre i bondens resymé bedyrer bonden at bonden er en *vanlig A4 bonde*. En A4 bonde er etter mine relasjoner en bonde som faller inn under normen av bønder. Normen av bønder er de tradisjonelle. Bonden har som mange andre bønder tilpasset hverdagen sin som deltidsbonde. Bonden er blitt en del av alle former for strukturbygging og videreforedlingsystemer. Gårdens produksjon er den samme som foreldrenes og deres foreldre igjen. Odelsbarnet er sjette generasjon på gården. Siden strukturen og prosessene har fungert tilstrekkelig vil bruken bli en sedvane på gården (Hofstede 2010) for neste generasjon også. For denne bonden er det tydelig for meg å se at bonden betrakter kulturen som sann, eller er gått over på autopilot. I så henseende ser jeg at funnene underbygges av Hofstede (2010) og Bangs (2011) teorier.

Bonden erklærer at som bonde *prøver bonden å råde over gården som den er*. Bonden er et klassisk eksempel på hvordan odelsloven er med på å opprettholde normen i dagens landbruk før, under og etter overtagelse. Eksemplene viser at familier som ser gården som en arbeidsplass og benytter gårdens muligheter, der vil også bygdenæringene få en større sjanse til å utvikles. Derfor definerer jeg odelsloven som en delvis hindring for å utvikle nye bygdenæringsbønder.

En løsere form av odelsloven hvor familien burde få avgjøre hvordan gårdens ulike produksjoner kan deles mellom søsken, eller hvilket barn som egner seg best til å bli den drivkraftige bonde, kan gi flere bønder som vil satse på bygdenæring. Ungdom er med på å styrke landbruket og sikre et levende landbruk. Fremover vil trolig ungdom som våger å øke anseelse i nærmiljøet og samfunnet, uansett næring, i tillegg ha større tro på bygdenæringene og å utvikle gården som bedrift. Påstanden min er tuftet på funnene i undersøkelsen som viser tydelig at jo yngre odelsbarna er, at familien planlegger godt, jo flere bygdenæringsbønder fostres frem. Ungdommen tenker nytt og av den grunn klar til å bryte ut av normen. En kommentar fra undersøkelsen dekker observasjoner og funn når bonden bemerker at:

”Det er gjort undersøkelser som viser at unge ikke bryr seg om samvirke, så kulturen er nok i endring. De er egoistiske og tenker mer på seg selv”.

Heltidsbonde versus deltidsbonde

De felles driverne for heltids- og deltidsbonden er å levere produkter og tjenester til storsamfunnet. Variabelen er at heltidsbonden regner gården som en viktig arbeidsplass på

linje med annet arbeid. Deltidsbonden har gården ved siden av annet arbeid. Deltidsbøndenes gjentagende svar på hvorfor de ikke er eller hva deres meninger om bygdenæringer, er følgende:

- *at gården er for liten å leve på*
- *satser på produksjon som gjør det levelig med å forvalte gård, familie og jobben ved siden av*
- *viktigere å produsere mat til storsamfunnet*
- *videreføre familiens gård og opprettholde produksjon*

Om heltidsbonden er bygdenærings- eller tradisjonell bonde spiller ingen rolle, viser funnene. Derimot viser svarene meg at det er heltidsbonden som satser mest på bygdenæringer fremfor deltidsbonden. Slik jeg oppfatter svarene er at heltidsbonden har bedre arbeidsforhold og miljø. Noen elementer som vises tydelig er god tid, selvkontroll, er sin egen sjef og kan utføre arbeidet når det kreves eller oppstår. Fordelen viser at ringvirkningene av å være heltidsbonde er bedre økonomi og større muligheter for utvikling, skape arbeidsplasser er i stor grad større enn hos deltidsbonden. I undersøkelsen var det tre heltidsbønder med bygdenæring og en med tradisjonell.

Økende tilstedeværelse på gården mente bøndene var resultatet av å være heltidsbonde. Utslag er også merkbar i bedre livskvalitet, og det gir bonden forhøyet mellommenneskelige verdier. Påstanden dekkes av heltidsbonden som bedyrer at:

”Fritid og ferie er det viktig å ha. Det er en fordel med denne produksjonen vi har. Med vår produksjon har jeg min plan for hele året. Lager den året før så jeg har mulighet til å planlegge fri og ferie. Jeg synes det er riktig å prioritere siden det er travle perioder men ikke mer enn jeg klarer å takle. Det er et bevisst valg at jeg ville være bonde på heltid slik at det ikke ble bare jobb, spesielt når man har små unger.”

Heltidsbonden er i høyere grad inne i (Wadel 2005) eller integrert i landbruket (Jacobsen 2011) enn bønder som driver gården på si. Å være heltidsbonde vil etter min mening være en betydelig viktig faktor om flere bønder skal lykkes med tradisjonell produksjon generelt, men med bygdenæring spesielt. Mine funn viser at bønder som er heltidsbønder får større muligheter til å lykkes med bygdenæringer fremfor bønder som føler misstrivsel ved å slites mellom to jobber, tidsklemma, lite ferie og fritid.

Utdanning

Mestring har med kunnskap og kompetanse å gjøre. Formell eller uformell utdanning spiller ingen rolle i følge Farstads studie, bare bonden har den nødvendige kunnskap og kompetanse.

Dette viser mine funn også. Men i undersøkelser viser det seg at flere variasjoner av utdannelser og utdannelsesnivåer blant bøndene brukes på gården og spesielt i bygdenæringene. Bøndenes utdanning er fordelt på landbruk, mekanisk, anlegg, helsevesen, eiendom, markedsføring, pedagog eller arbeidserfaring fra det private næringsliv eller offentlig forvaltning. Det Farstad ikke nevnte i sin studie er om kompetanse og erfaring fra andre yrker og sosiale miljøer har noen form eller grad av betydning for valg av næring. I mine samtaler viser det helt klart at all tillært kompetanse blir benyttet eller har en relevans til hvilken bygdenæring bonden velger å satse på.

Det er ikke bare landbrukstilknyttet kompetanse som er viktig, men *all* formell og uformell kompetanse viser min undersøkelse. Jeg kan sammenligne mine utsagn opp mot Skivik (2004), som tar utgangspunkt i de forhold som er sentrale i den enkeltes hverdag. Hvor meningsfylt er det å ha relevant læring i forhold til nytteverdi for bonden?

Trenden i landbruket viser at gårder legges ned. Gradsforskjellen på oss mennesker når det gjelder læringsbehov og mestringsevne er varierende. Ved å spesialisere utdanning i retning av bedriftsopplæring på landbruksnæringer kan odelsbarna bli ennå bedre og best på sin næring, se muligheten på egen gård, få større tro og mestring på for eksempel bygdenæringer (Jacobsen 2004). Svarene i undersøkelsen underbygger at utdanning er viktig og vil bli viktigere fremover for å få bærekraftige bruk mener bøndene.

En annen gruppe som er lite nevnt ellers i avhandlingen er de nye bøndene som kjøper en gård. Mange av disse tar med seg erfaringer fra annet arbeid, men har ikke noe særlig landbruksutdanning. E – læring er igangsatt på enkelte skoler, men her ser jeg et økende behov for å endre et utdanningssystem som er tuftet på ungdom. Landbruket har i økende grad behov for utdanning til de nye bøndene og de godt voksne bøndene som tar over gården midtveis i livet. En av bøndene sier selv at:

”En ser jo at interessen og at en blir ekstra motivert fordi alt er en relevans og kompetansen øker hele tiden fordi alt som læres, er noe en trenger og skal jobbe med. Vi tar mange kurs og ønsker å lære mer, det er ikke noe vi blir tvunget til, men trenger og synes er gøy når vi først er med.”

Faktumet er at de nye bøndene og de voksne er mer motivert i å lære i forhold til odelsbarna som har lang erfaring allerede før de begynner på landbruksstudiet. Motivasjonen er ikke i samme intense grad som de nye bøndene. At interessen er lav hos ungdommen kan påvises ved å sitere en bonde der et odelsbarn skal overta gården:

”Vi kan allerede nå se hvilket av barna som viser interesse og det er ikke barnet som har odelsrett. Men det er ingen tvil. Odelsbarnet vet godt at gården er ”min”. I forhold til interesse er det kanskje feil barn som arver gården.”

En tanke er at odelsbarnet ikke trenger å yte for og nyte sin rettighet. Gården er odelsbarnet uansett grad av interesse. Dersom jeg ser hvem av bøndene som er entreprenører og gründere i landbruksmiljøet er ikke det mange. Odelen gjør landbruket stengt i så måte for mange som virkelig kunne tenke seg å drive landbruk. Er du ikke odelsbarn eller i slektskap med gårdens eier, er det vanskelig å drive landbruk. Som sagt begynner det å bli en del nye gårdbrukere som kjøper små og store bruk på det åpne markedet. En ting er at de nye bøndene tilfører landbruket bredere, men de tilfører landbruket ny og annerledes utdanning. Denne annerledesheten styrker bruken av gården på en ny måte. I undersøkelsen viste det seg at enkelte ganger kom bonden i konflikt med normen i landbruket når nybrottsarbeidet med bygdenæringene tar til. En annen ting er at de nye bøndene tenker ikke på samme måte, ei heller gjør ting etter kjøreboka og de normative reglene (Dalen og Eriksen 2012). Av den grunn mener jeg at det klart fremgår i undersøkelsen at utdanningen bør tilrettelegges, slik at alle bønder får en mulighet til opplæring for å styrke bygdenæringene i landbruket, men også de tradisjonelle.

Fra tidlig barndom og gjennom ungdomstiden har odelsbarna dannet seg et bilde av hva som venter dem som voksne (Bennett 2002). Når landbruket i det store og hele er basert på tradisjonell drift, har barna ikke bildene av bygdenæring i hodet på samme måte som de tradisjonelle. Ungdommen trenger nye forbilder som setter bygdenæringen i et annet lys og som tåler å bli sammenlignet med de tradisjonelle. Et reelt sammenligningsgrunnlag kan gi høyere vekst av bygdenæring ved å gi utdanningen likevekt og riktig bilde av begge næringene. Bilder som viser næringenes utfordringer, muligheter, kompetanse og dermed klare å fylle et behov blant de nye og andelen av de voksne bønders behov. Real- og erfaringskompetanse bør også anses som normativt der de blir implementert i arbeidet på gården. Opplæring fra far og mor til barn, er den eldste uformelle form for opplæring, noe svarene i undersøkelsen bar preg av.

Miljøet i landbruksnæringen er tett og vanskelig å komme inn i som den er per i dag. Utdanningen bør i en tid fremover bli såpass stabil og forutsigbar slik at landbruket vil få glede av bønder som satser på bygdenæring. Landbruksutdannelsen bør utvikles i en mer liberal utdanningsform.

Ikke alle bøndene mente at utdanning løser problemet med å få ungdom til å bli værende på gården. Ett av svarene indikerer det motsatte:

”Ja, jeg tror kompetanse gjør at flere satser på gården når de tar over. Men jeg tror også det motsatte. Når du kommer hjem etter endt utdanning og ser regnskapsbøkene til gården, velger de bort gården.”

På hvilket grunnlag gården velges bort, skal ikke jeg drøfte i denne avhandlingen, siden jeg ikke har godt nok bakgrunnsmaterall til å analysere bondens påstand. Det undersøkelsen viser er at landbruket i høy grad trenger de nye bøndene for å få en større grad av tilstrømming av bønder som vil drive. Det jeg ser er at de nye bøndene gir landbruket mangfold og dermed flere varianter av åpne gårder og nye næringer. Nye bønder er etter mitt syn i særklasse når det gjelder nyskapning, har lyst til å gjøre noe som igjen gir de motivasjon til å benytte tidligere kunnskap og erfaring i et ellers lukket landbruksmiljø.

I undersøkelsen viste det seg at enten har en av partene på gården landbruksutdanning, mens den andre var tilknyttet annet arbeid innenfor landbruket, eller i et nærliggende yrke som lett lot seg kombinere med arbeidet på bruket. En av bøndene sier det slik:

”Tenk om vi skulle hatt folk til alt det vi skulle ordne! Da hadde vi nesten ikke hatt mulighet. Vi ordner alt selv og det sparer vi masse på!”

Bøndene i undersøkelsen tror flere bønder vil benytte gården som en ramme fremover. For bygdenæringens del mener flere av tradisjonsbøndene i studiet at de bedre kan benytte gården som ramme i framtiden. Flere av bøndene har allerede tenkt på hvordan og i hvilken retning gården kan endres til en bygdenæring. Denne fremtidstanken samsvarer og får mitt samtykke, fordi bøndene tar inn over seg målet i landbruksstrategien²⁷ som mener at;

”Ny næringsutvikling vil være avgjørende for at den tradisjonelle produksjonen skal bestå og gir muligheter for å kombinere tradisjonell produksjon med ulike typer bygdenæringer. Disse gårdene kan oppleves som mer attraktive å overta og drive videre, særlig kan dette gjelde for de som har hatt høyere utdanning og har hatt lønnet arbeid innenfor andre sektorer, og som får mulighet til å bruke egen erfaring og kompetanse inn i driften gjennom å kombinere typer av næringsvirksomhet”

Landbruksmiljø

Undersøkelsen viser samtidig variert vilje i landbruksmiljøene til å innlemme de nye bøndene og bygdenæringene i enkelte miljøer. Under observasjonen viste kroppsspråket tydelig hva tradisjonsbonden mente om bygdenæringer i forhold til hva bonde uttalte; *bygdenæringer er greit men!?* Samsvaret mellom uttalelse og den ubevisste handling bar preg av ustemthet når jeg reflekterte over bøndenes refleksjon gjennom språket. At så tydelig kroppsspråk og

²⁷ Landbruksstrategien 2011: Velkommen til bords (2012:199)

fravikelse samt himling med øynene, støtter hypotesene Moxnes (2008) og Kaufmann (2009) nevner i sin teori hvor observasjonen i seg selv er valid, sier jeg meg enig i. Det jeg tydelig observerte var å se variert, ubevisst kroppsspråk mellom de bøndene som hadde bygdenæringer eller var i oppstartsfasen kontra de tradisjonelle bøndene.

Bygdenæringsbonden brukte mer tid på og tenkte for å gi et godt svar ut fra egen opplevelse og hadde en atferd som er mer åpen og ivrig. De var fremoverlente, oppglødde og fremmet sin næring. De tradisjonelle bøndene var mer likegyldige til bygdenæringen, men mente at det var tradisjonell produksjon som er det norske landbruk og var den viktigste næringen. Tradisjonsbøndene er i gjennomsnitt fornøyd med den driften de har. Bøndene satt tilbake, rolig og tilfredsstillt. En tradisjonell bonde sa som så:

”Initiativet må komme fra den enkelte bonde. Det er noen ordninger for det. Jeg har ikke inngående kjennskap til det. Har ikke hatt behov og ikke har jeg engasjert meg i det heller da. Når det ikke interesserer deg blir du over eller hører med et halvt øre. Jeg har det bra som jeg har det.”

Jeg tror at et mer fremtidstettet landbruk vil fremme bondens egen interesse og vilje til å satse på bygdenæringer slik undersøkelsen viser blant bygdenæringsbøndene. Påstanden følges opp av Jacobsen (2011), og begge mener at en bonde kan spesialisere seg på en vare eller tjeneste, enten alene eller i samarbeid med andre. Dette vil øke effektiviteten og eksistensgrunlaget for bonden eller flere bønder innenfor samme tema og område. Men som undersøkelsen også viser, blir det viktig å få økt interessen for nye næringer blant de tradisjonelle bøndene.

Idealismen til bygdenæringsbonden kan istedkomme sammenkoblede reaksjoner og skape flere bygdenæringer ved å bruke de vellykkede bygdebøndene i større grad og gi bygdenæringene større fokus. Større fokus vil trolig styrke bygdenæringer som egenart og som gruppe. Jo flere vellykkede bygdenæringsbønder, jo nærmere vil en snøballeffekt trolig skje (Moxnes 2008). Den kollektive, mentale programmeringen vil bli en felles ideologi og ikke gi landbruket skiller, men mer likeverd mellom næringen (Hofstede 2010). Når likeverdet skjer, vil bygdenæringer skapes av flere bønder, og landbruksmiljøet vil fremstå som helhetlig og ikke som delt i adskilte grupper som i dagens landbruk.

4.1.2 Organisering

På mange måter kan produksjonen og landbruket sies å være sterke kulturer²⁸ hvor samhold og produksjon er håndfast og robust. Den sterke kulturen skal bonden forholde seg til på mange områder. Bonden skal ta en beslutning ut fra egne vurderinger i forhold til produksjon og hvilke organisasjoner bonden trenger for å foredle eller levere tjenesten. For tradisjonsbonden er systemer og strukturer opparbeidede, eies av bøndene og lagt til bøndene forskjellige nødvendige konstallasjoner.

For bygdnæringsbonden er situasjonen annerledes. Det koster mange krefter og stor vilje til å stå imot tradisjonsbønder som er i egen relasjonskrets. Bonden er i de fleste næringer avhengig av det opparbeidede system og struktur for å lykkes med sin bygdenæring. Analysen viser imidlertid at flere av bygdenæringsbøndene klarer å skape gode relasjoner i og utenfor landbruksmiljøet. De organiserer, foredler, markedsfører og får markedstilgang, men det koster mye slit å være alene, både arbeids- og følelsesmessig. På noen bygdenæringsbønder skjønner jeg at de er på nippet til å miste motet, fordi de føler og har opplevd motstand fra flere aktører hvor samarbeid er nødvendig. Ikke oppleves motstand bare i nærmiljøet og bygda, men også i de samhandlingsrelasjoner (Wadel 2005) som er nødvendige for samspill og aktivitetene i bondens bygdenæring. Jeg fant også bønder som heller stiller seg på sidelinjen, gjør som de alltid har gjort og er en del av det primitive landbruket. De primitive bøndene ser bygdenæringer som liten vits og lurer på om bøndene klarer seg og ser bygdenæring negativt fremfor positivt (Hofstede 2012). Flere bygdenæringsbønder er blitt offer for disse bønders form for determinisme (Jacobsen 2011) og skepsis. Det blir litt slik som en av bøndene sier det; *den siste som kommer og handler er jo naboen?!"*

De primitive²⁹ bøndene tar, slik jeg analyserer svarene, avstand fra de nye næringene. Den primitive bonden mener, vurdert ut fra svar, at de bøndene som vil kan benytte seg av muligheten bygdenæringen gir, dersom ikke satsingen går utover de tradisjonelle produksjonene. Analysen viser også at bøndene har fått inntrykk av at visse organisasjoner innenfor landbruket mener det samme. Opplysninger som kommer frem er at det antagelig er noen organisasjoner som opplever bygdenæringer som et angrep på bondens tilhørighet og organisasjonens maktposisjon (Schein 2010). Bygdenæringer er for mange bønder å regne

²⁸ Jacobsen 2011, Schein 2010, Kaufmann 2009 m.fl.

²⁹ Det menneskeskapte samfunn hvor det tradisjonelle eller det opprinnelige er spesiell eller spesielt.

som et angrep på de tradisjonelle næringene. Det samme gjelder organisasjoner. Bygdenæringer er også ansett som utbrytere og konkurrenter til fellesskapet.

Kløften mellom bøndene og deres næring viser at i de fleste tilfeller er den tradisjonelle næringen bundet i en form som ikke bonden selv rår over, men som organiseres og forhandles av andre. Bonden må rette seg etter andres meninger, fremdrift og krav. Bygdenæringer derimot, eies og organiseres av bonden selv. Bygdenæringsbøndene er ”frie” som de kalles i miljøet.

I svarene viser det seg at bøndene som driver med bygdenæringer har ønske om å endre eget bruk og produksjon etter misnøye med det tilbudet gården hadde av produksjon. Jacobsen (2011) er av samme mening at misnøye skaper utvikling og støtter dermed mine funn. Endringen har ført til en bedre arbeidssituasjon, stort sett bedre økonomi, større variasjon i arbeidet, og bonden får brukt sine ferdigheter og kompetanse, er faktorer bøndene oppgir. Jeg tror at i noen bygdenæringer er det nettopp det å være fri til å gjøre og bestemme selv er grunnen til at bygdenæringsbonden gir de tradisjonelle næringene konkurranse. Det samme er grupper som danner nettverk for å organisere og dermed konkurrere med naboen som driver tradisjonelt. Om jeg tolker denne bondens uttalelse rett, samsvarer dette med annen forskning og teori:

”Jeg driver gården for å få noe ut av den, få næring og driver gården med flere fruktbare samarbeidsrelasjoner som vi har lyst til. Vi synes det er viktig å arbeide på et område som er i særklasse, også når det gjelder penger.”

Noen bønder viser tydelige reaksjoner i dialogen, og jeg merker at bygdenæringsbonden tar andeler fra tradisjonsbondens domene. Bøndene sammenligner produkter og i flere tilfeller får bygdenæringsbonden bedre avkastning på selvvalgt næring.

En av bøndene betegner bygdenæringsbøndene som *egenrådige og konkurrenter*. Dette utsagnet kan bety at de tradisjonelle bøndene mener at bygdenæringsbøndene kjører mot kjøreretningen (Jacobsen 2011). Bønder føler seg truet i liten eller stor grad. Hvilket produkt bygdenæringsbonden har, vil i de enkelte konstellasjoner ha varierende grad av trusselnivå. Tradisjonelle bønder blir fort én av mange produsenter, mens bygdenæringsbonden stolt skilter med eget varemerke, identitet og marked. At motstanden finnes kan bekreftes gjennom hva denne tradisjonelle bonden mener:

”Vi bønder er trauste og en tung materie å flytte på, men jeg mener også at vi tilpasser oss tiden. Samtidig tror jeg at samvirke må bestå for å kunne være en motpol mot økonomiske krefter eller så blir vi splittet. Vi jobber opp mot hverandre og har ingen makt”.

At slikt skaper uro i enkelte landbruksmiljøer og kretser er begripelig. Men for bygdenæringenes del fremmer bedre arbeidsmiljø og avkastning de nye næringene, slik at flere bønder vil vurdere bygdenæringer. Bøndene gjør som de behager og opplever næringen verdifull og at næringen er deres (Jacobsen 2011).

I undersøkelsen kommer det frem at bygdenæringsbonden søker andre samarbeidspartnere og organisasjoner utenfor landbruket for å få støtte, avtaler og ikke minst finne de gode hjelperne. Bøndene er opptatt av å få en arena og plass i landbruket hvor organisasjoner løser problemer og blir mottatt med forståelses, fremfor å bli avvist og ha en følelse av og ikke bli ivaretatt (Jacobsen (2011)).

Alt er likevel ikke rosenrødt for bygdenæringsbonden. Et eksempel funnet i undersøkelsen viser at organisasjoner bonden samarbeider med levner usikkert i systemet. Avtalene sies opp på kort varsel, usikkerhet om det kommer brukere eller gjester, sågar om gården får tilslag på anbud og så videre er noen usikkerhetsmomenter bygdenæringsbonden må leve med. En bonde som har opplevd og fortsatt er i denne situasjonen sier det slik:

”Først er du med og planlegger og tilrettelegger for virksomhet på gården. Så må anbudet ut, og da er det ikke sikkert at det er du som får det engang....teit men sånn fungerer det!”

En annen organisasjon som begge næringene ikke er helt tilfreds med er den operative kjerne i forvaltningsorganisasjonene. Bøndene mener at disse i større grad burde åpne opp for en større forståelse og følge opp betydningen av landbruksstrategien, slik at bygdenæringen får den rådgivning, veiledning og hjelp de sårt trenger. I følge svarene er det kun en bonde som er positiv til egen forvaltning. Resterende bønder viser i varierende grad frustrasjon, sinne eller oppgitthet. Utbruddet fra denne bonden trenger ikke noen kommentarer foruten ettertanke over hvordan enkelte organisasjoner kan bli bedre for å øke mulighetene til bygdenæringer generelt:

”Det høres ut som jeg er veldig negativ når det gjelder prosessen, men pokker au også...men det er så teit å måtte jobbe så mye og ikke møte mer enn spørsmålstegn der du egentlig skulle ha fått all den hjelp som er nødvendig for å komme videre. De som jobber der burde være mer pådrivere og pågående, de sitter og skal vite. De sitter der og er trygge de, får lønnen sin og hvordan det går med oss som prøver å få til ting, blåser de i. De tror, eller de kan ikke noe og du føler at du er en klump om foten og kommer og lager uorden i hverdagen deres. Pytt, pytt det er ikke så viktig at vi får til dette på

en måte. Det blir mer å gjøre for meg. Det er jeg som gjør deres jobb....usj kommer ho, fint det, men jeg kan ikke dette her jeg og sender "problemet" videre..."

Endringer i politiske forhold bør gjenspeiles og heller få en strategisk effektivitet som fremholder satsingen på bygdenæringer. Ikke at det er lett å endre holdninger etter nye strategier i rigide og sterke byråkratiske organisasjoner (Jacobsen 2011). Videre diskusjon rundt implementering og byråkrati gjøres i 4.1.4.

Gruppen av bygdenæringsbønder har på mange måter lært å mestre og organisere sin bygdenæring mer i de tradisjonelle næringer. Fremtidens landbruk endres på denne måten, mener en av bøndene:

"Jeg tror at vi tar med oss tradisjonene og utvikler oss videre. Jeg ser egentlig ikke noen motsetning i at vi ikke klarer begge deler. Vi driver jo jorden vår på samme måte, men finner heller andre produksjonsmetoder å samarbeide om, for å gjøre hverdagen bedre."

Skjer denne samhandling, vil endringen i kulturen gradvis forfine tankegangen, slik at bygdenæringer i like naturlig grad er en del av organisasjonen som i de tradisjonelle næringene er. Endringer tar tid. Flertallet av bøndene i undersøkelsen viser at de mener at bygdenæringer har kommet for å bli. Ut fra bondens tankesett er behovet for tilrettelegging til en bedre organisering av operative enheter viktig for å trygge bygdenæringsbøndenes hverdag, beholde motivasjon og skaperglede. Sett med funnene gjelder bedre organisering i organisasjonene også for de tradisjonelle bøndene som vil utvikle seg. Funnene om å få bedre forvaltning og organisasjon sier noe om at bøndene vil ha stabilitet og forutsigbarhet som fremmer produktive næringer til samme nivå som de tradisjonelle eller bygdenæringer. Denne påstanden underbygges av Jacobsen og Thosviks (2002) som mener at stabilitet og forutsigbarhet vil opprettholde nyskapning og skaperglede. I organisasjonene vil det si – få andre og innarbeidede måter å kunne informere, samordne og tilrettelegge for bygdenæringer. Et større fokus og en bedre arena vil styrke og hjelpe bønder som vil starte bygdenæringer slik at ikke motivasjonen blir borte under selve prosessen, som noen av bøndene har erfart. Flere bønder vil også bli fristet til å påbegynne og bli trigget til å endre gårdens næring om organisasjoner og forvaltning blir proaktive, fremfor å være reaktive (Jacobsen 2011).

4.1.3 Sosialisering

I de fleste samfunn er personene først og fremst medlemmer av grupper i en eller annen form. I denne avhandlingen er det to hovedgrupper. Bygdenæringsbonde eller tradisjonell bonde. Sett i kultursammenheng er kulturen det som gir et inntrykk av hvordan bondens verden er i

samband med gruppen sin. Modeller for handling og holdning dannes i gruppene. Disse føringene er vesentlige for gruppens medlemmer og viser hva som er akseptabelt eller uakseptabelt innenfor gruppens egeninteresse (Dalen og Eriksen 2012). Normer er oftest et moralsk element, og de bygger i sin tur på verdier som landbruket står for sett fra gruppens ståsted. De fleste kulturer har et verdisyn som sier at det gjelder å bevare det man har av tradisjoner, skikker og sedvaner (Hofstede 2010). Undersøkelsen fastslår landbrukets sterke kultur i høyeste grad, både når det gjelder identitet, samhold, nettverk og felles goder med egenartede strukturer og belønningssystemer.

Som sagt skiller avhandlingen min de vanlige (tradisjonelle) og de nye (bygdenæringene) bøndene. Noen av bøndene er med i begge gruppene. De vanlige kaller seg *oss*, mens de nye benevnes som *de andre*, i egenperson blir det *jeg* og *de* (Schein 2010). I undersøkelsen viser klare grader av polarisering³⁰ mellom de enkelte produksjons- og næringstyper. I stedet for å se på likheten, velger bøndene i undersøkelsen å lage et skille mellom næringene. Bøndene blir fort evaluerende fremfor å bli etnosentriske³¹ og samarbeide (Bang 2010).

At det er et skille mellom gruppene er det flere bønder som nevner under intervjuet. Den største polariseringen gjenfortelles av bygdenæringsbøndene, som oppfatter gruppeskillet med misunnelse og hva vi kaller janteloven. Man skal ikke skille seg ut, man må ikke gjøre noe andre ikke gjør, og i hvert fall ikke gå og tro at du er noe, er noen av tilbakemeldingene bygdenæringsbøndene har følt. Følelser er knyttet til hvem bøndene er sammen med av andre mennesker og grupper. Følelsene er også knyttet til hva bonden gjør sammen med andre og hvorfor bøndene reagerer på hverandres næring og samme oppfatning støttes gjennom Wadel (2003) sin følelsesteori.

I undersøkelsen gjengir bønder sine følelser. De forteller hvordan de reagerer på de vanlige bøndene eller bønder i det sosiale rom. En av bøndene sa det såpass beskrivende:

”Når jeg får tilbakemeldinger på at det ikke går, blir jeg sint. Derfor blir jeg forferdelig sær og sta. Sier til meg selv – jo, vi skal få det til, bare vent å se!”

En annen bonde sier så: *misunnelsen er sterk sammen med janteloven*. Å bli anerkjent av de vanlige bøndene eller landbruksmiljøet er en viktig del av det indre følelsesregisteret for noen

³⁰ Oppfatter grupper som stereotyper – ser seg selv i eget lys fremfor andre

³¹ At man vurderer andre ut fra seg selv

av bøndene, andre ikke. Anerkjennelsen fra venner, nærmiljøet og landbruksmiljø som bonden sosialiserer seg i og med, vil trolig øke selvfølelsen og proaktiviteten til bygdenæringsbonden. En av bøndene forteller meg hvordan de andre bøndene lo av ideen når bonden fortalte om idéen på et fagmøte. Bonden ønsket å utvikle gården med bygdenæringer. Slik bonden gjenforteller situasjonen, merkes polariseringen tydelig i akkurat dette sosiale landbruksmiljøet;

”Kollegaene så litt dumt på meg når jeg fortalte at vi ville åpne gården og begynne med bygdenæringer. De så litt rart på meg og så ble jeg humorinnslaget på det møtet liksom?!”

Videre forteller bonden at det er sosiale forhold og et hierarki i en så liten bygd som de bor i. Den er gjennomiktig og uten at det sies, så har enkelte i sin egenskap av posisjon og formynderi en maktposisjon som det er merkelig å befri samfunnet fra. Bonden velger å tro at bøndene rundt nå ser på bedriften som noe positivt siden de fleste bøndene rundt bruker stedet flittig og gjentagende ganger. I likhet med Kaufmann (2009) skjønner jeg at det er vanskelig å finne hvilke mekanismer som gjelder for å gjøre innflytelse på andre. Samtidig merker jeg en viss beundring og gjensidig respekt under intervjuene når samtalen kommer inn på de bygdenæringsbøndene som har lyktes. Mer anerkjennelse og respekt fra de vanlige bøndene vil fremme bygdenæringer blant vanlige bøndene. Samtidig ser jeg at respekt vil bygge et mer velfungerende sosialt fellesskap når jeg analyserer de tradisjonelle bøndenes svar.

Ikke alle bygdebøndene føler at de er utstøtt i sitt nærmiljø. De er gode venner med de andre bøndene eller naboene, og føler en delvis tilknytning til organisasjonene de trenger å samarbeide med. Med sterke personlige bånd skapes like – effekten hvor hovedårsaken er å finne støtte og innflytelse i de sosiale landbrukskretser (Kaufmann 2009).

En viss grad av troverdighet, åpenhet og respekt for hverandres næring vil øke mulighetene for aksept i de sosiale landbruksmiljøene, og dermed inspirere bønder til å sette i gang med bygdenæring. Selv om de vellykkede bygdenæringsbøndene nå er respektert har de over lengre tid arbeidet opp tillit og vist de vanlige bøndene at det går an å leve av næringen på lik linje med det tradisjonelle. Begge eksemplene viser variasjonene bøndene i undersøkelsen opplever i sine sosiale tilknytninger. Men sett i hensyn til at følelser styrer mye av bondens valg (Wadel 2003), viser analysen at bonden har behov av å få positive tilbakemeldinger fra diverse omgivelser for å begynne med en ny næring.

Hvis jeg sammenligner mine funn med Farstads³² studier, viste Farstads studie at fagmiljøene var særlig betydningsfulle og kunne ha betydning for mentale innstillinger til arbeid. Spesielt er at positiv holdningspåvirkning bøndene i mellom antagelig vil gi utslag, slik at bygdenæringen får en oppskalering. I min undersøkelse er det viktigheten av å få gode føringer og feedback fra fagmiljøet like viktig som å bli godtatt i det lokale miljø og samfunn. Gode tilbakemeldinger fremmer bygdenæringer også blant de tradisjonelle bøndene.

Særlig peker de bøndene seg ut som er avhengig av nærmiljøet og til tider organisasjoner for å få utnyttet næringen maksimalt. Viktige momenter som å skape identitet og å utvikle en stabil personlig adekvat³³ selvfølelse er avgjørende for bøndene jeg skal oppsummere fra svarene. Felles holdninger skaper en jevnere likhet og trygg base for å fremme bygdenæringer blant de tradisjonelle bøndene. En bedre samhandling knytter bøndene i undersøkelsen nærmere hverandre, slik jeg vurderer besvarelsen og samstemmer og får støtte av Wadel (2003:62) som sier at *bonden vil bli sett av handling, sett av hensikt og sett av ferdigheter* uansett næring.

Bønder som stikker seg ut blir lett gjenstand for småpratting eller blir forbundet med å være unormale (Jacobsen 2004). Tidligere er janteloven nevnt. Det er også nevnt at noen av bygdenæringsbøndene er blitt godtatt og fått respekten gjennom nitidig arbeid i et tradisjonsbundet landbruk. Bøndene er vellykkede, er et forbilde eller en spydspiss for andre i landbruket. Økt respekt og samhold i næringen generelt former og sosialiserer likemenn. Jeg som bøndene, sier derfor at: *nå føler jeg ikke motstand, i så fall er den skjult*. Nærheten og kjennskap avler samhandling. Et mønster over tid er blitt en viss forutsigbarhet og eget formål i landbruket. Høyere sosial status vil være med på å fremme bygdenæring som en del av landbruket ved å få samme grad av viktighet.

4.1.4 Implementering

De sosiale kontaktpunktene i landbruket er mange. Relasjoner og behovet for å få hjelp er varierende fra bonde til bonde. Fellesnevneren for bøndene i avhandlingen er at alle respondentene er medlem i et bondelag. Bondeorganisasjonene er et godt eksempel på et maskinbyråkrati med lang fartstid og forhistorie. Et medlemskap er for mange bønder en verdi i seg selv. Jeg går ikke inn på selve bondelaget som organisasjon, men velger å nevne sammenhengen mellom medlemskap og bøndenes uformelle mønster for å være med som en

³² Maja Farstad (2006): *Stolthet tross fordom – en studie av bøndenes yrkesstolthet*

³³ Dekkende, passende, anstendig, treffende

del av landbruksfellesskapet. Den offentlige forvaltning og samvirkene er også organisasjoner som har opplevd suksess over lengre tid, med vellykkede strategier etter riktige valg. Funn i undersøkelsen viser at å endre strategier og essensielle verdier som er viktige for bonden, som skal gjøres i organisasjonene gjør at organisasjonene, aktiviserer motstand i skiftende grad (Jacobsen (2011)). En motstand som i varierende styrke er synlig, men også i andre tilfeller usynlige, ved å gjøre som man gjør og ikke som man sier³⁴ i forhold til å være gode veiledere og rådgivere som bønder refererer til i analysen.

Bygdenæringsbønder i undersøkelsen føler en motvilje eller uvitenhet rundt bygdenæringene i egne kontaktpunkter og forvaltning. Forvaltningen i landbruket kan sammenlignes med et maskinbyråkrati, hvor nyskapning og endringer i mange organisasjoner er vanskelig å få til (Jacobsen og Thorsvik 2002). Personalet eller den operative kjerne er de som tar imot bøndene, vurderer og gir bøndene råd innenfor alle varianter av bygdenæring. Allerede her merker bøndene differanser mellom interessen, kunnskap og videreformidling fra instansene og ansatte. Flere av bøndene mener at ulikhetene kommer av personens personlige mening og viten om prosess og strategi. Kommentarene er mange. Kommentarene viser også de forskjellige måter bondens møte med byråkratiet og de sosiale kontaktpunktene oppleves:

- *Jeg snakker for døve ører, sånn føles det hvert fall*
- *Det er lite fokus på nye næringer på møtene, det blir mye av det tradisjonelle*
- *Det er vanskelig å ta stilling til noe du ikke vet hva er*
- *Den ene sier ja, den andre sier nei. Jeg tar derfor ikke nei for et nei*
- *Når det gjelder de tradisjonelle midlene og rådgivning kan de alt, ja da er de der*
- *Det tar en evighet. Det er en forferdelig mølle og det skal forankres i systemet*
- *Viljen er ikke så sterk i flere ledd for å jobbe med bygdenæringer tenker jeg*
- *Hva får jeg igjen for å være medlem? Har prøvd mange, bare tull!!*

Det jeg ser i analysen er at kommentarene, ikke bare fra bønder med bygdenæring, men også fra de tradisjonelle, at undersøkelsen viser at det er en ensartet holdning blant alle bøndene hvor det kun er én bonde som ikke har følt motstand eller følt hindringer. Påstanden om motstand og nyskapning i et maskinbyråkrati underbygges av Mintzberg (2010) som sier det samme i sin teori. Det tar lang tid å endre et fungerende system basert på lover og regler fremfor å være utviklere og frempå i et rigid system. I mange organisasjoner møter bøndene ofte mennesker med analytisk spisskompetanse eller stramme faglige grenser på eget område

³⁴ (Jacobsen 2011, Schein 2009 m.fl.)

(Mintzberg 2010). Personene er på et abstrakt plan i forhold til å se løsninger som fungerer tilfredsstillende for bonden. Jacobsen (2011) og jeg er enige i at utarbeidede løsninger tatt i et maskinbyråkrati ikke uten videre gjennomføres og blir tatt til følge, slik tanken om endringen er tiltenkt. Bygdenæringsbøndene i undersøkelsen er i stor grad utilfredse med implementeringen av bygdenæringene i de sosiale kontaktpunkter.

Mine påstander er forankret i dialogen med bonden som viser til at for 20 – år siden strevde bonden med å få hjelp, råd og lov til å endre gårdens næring. Bonden hadde store problemer med forvaltningens manglende kunnskap og uvitenhet vedrørende bygdenæringsstrategien. Bonden forteller at den gangen turte ingen å gi klarsignal eller ta sjansen på bondens idé. Tvisten ble sendt videre siden organisasjonen mente at deres oppgave ikke sto i regelverket saksbehandleren skulle håndtere. Bonden erindrer at skjemaet ikke var tilfredsstillende men heller ufullstendig siden bygdenæringene ikke var tatt med i skjemaet. Det er som bonden sier;

”Hadde jeg kommet i dag, ville jeg fått den hjelpen jeg trengte for nå vet de ansatte, de forskjellige avdelingene og kommunen at gården avgir næring og arbeidsplasser. Jeg har lyktes og overbevist forvaltningen at det lar seg gjøre å drive annet enn tradisjonelt for å være heltidsbonde”.

Det som er skremmende er andre funn jeg gjorde i analysen som viser at endringen i landbruket går utrolig sakte. I en annen samtale får jeg vite at den samme behandling og handlingsmønster skjer i landbruksorganisasjoner den dag i dag etter sitatet fra bonden som er oppgitt og frustrert på slutten av 4.1.2. Forklaringen kan være å finne Jacobsens 2004:112 i endringsteorien:

”Et strategisk valg på ett tidspunkt har en tendens til å lukke andre strategiske valg man kunne hatt. Et valg ”låser” organisasjonen i et strategisk spor, og ”lukker den ute” fra andre mulige strategier!”

I følge mine funn mener bøndene at det er flere organisasjoner innenfor bygdenæringene som er fastlåst i organisasjonens gamle strategi og gjøremål. Funn mener at de tradisjonelle næringene er mer verdige å fortsette med fremfor å se nytten av bygdenæringer. Møteplassene og arenaene er i særs grad utviklet for det tradisjonelle landbruket. I samme setting kan en spørre seg om hvor arenaen til bygdenæringsbøndene er?

Ved å tolke svarene viser svarene fra bøndenes opplevelser med organisasjoner og diverse sosiale kontaktpunkter at landbruksstrategiene ikke er implementert fullt ut ennå. I undersøkelsen var det en av ti bønder som var fornøyd med de råd, hjelp og veileding han eller hun de har fått. For meg indikerer dette at bygdenæringenes funksjon og mening ikke

blir ivaretatt av de forskjellige organisasjoner. I så måte hemmer denne viten bønder med entreprenørvilje til å gjøre noe ut av gården, som å starte en bygdenæring for eksempel.

Forklaringen kan være at rollen til noen organisasjoner er endret fra å være kontrollerende til å være pådrivere (Jacobsen 2004). Organisasjonene har ulike målsetninger ut fra hvilken rolle organisasjonen har i systemet. Når nye arbeidsoppgaver blir tildelt, gir endringer utslag på andre oppgaver, systemer og arbeidsforhold. Nyskapningen skal integreres eller blir integrert gjennom personalet og ansatte. De nye gjøremål og rutiner skal på nytt bli stabile og bli forutsigbare (Mintzberg 2010) for å motivere og synliggjøre bygdenæringene, slik at bønder blir motiverte til å tørre og satse på bygdenæring som en del av driften, eller som en fremtidig heltidsbeskjeftigelse. Er ikke strategien implementert i organisasjoner hemmer ustabiliteten bønder i å satse på bygdenæringer. Hvis strategien blir implementert fremmer organisasjonen bygdenæringer i stedet for.

Jeg ser også faren i at organisasjonene er for store. Jo større, jo vanskeligere blir det å oppdage endringer i omgivelsene tidsnok Jacobsen (2011). Dessuten vil beslutninger ta lang tid og skaper en treghet i systemet som gjør organisasjonen mindre tilpasningsdyktig ovenfor endringene organisasjonen står ovenfor. At kommandolinjene blir mange og lange er en ting, men at informasjonen siles og forvrenges av personalet eller ledelse oppstår trolig etter hva den enkelte organisasjon har behov av å forvalte og sette ressurser på. Summeringer av bøndenes negative opplevelser viser at det motvirkes endringsevnen gjennom økt kompleksitet, tungroddhet og en viss motstand mot den trygge daglige driften i organisasjonen. At strategien blir påvirket i en viss grad av ansattes personlige holdning og ståsted i enkelte saker viser også enkelte svar. Personlige premisser kan få ulik prioritering, noe som enkelte bønder hentyder er gjort. Jeg underbygger min påstand ved å sitere følgende: *”De er bønder selv de som sitter og forvalter, eller for å si det slik, at organisasjonen er blitt en stat i staten selv om organisasjonen i grunnen eies av bonden”.*

Implementering av ny strategi gir forskjellige resultat når det gjelder menneskene i en implementeringsprosess som nevnt. I svarene viser det seg at bøndene kjenner menneskene i sine sosiale kontaktpunkter. Bøndene forteller at de vet hva bestemte personer tenker og hvilke holdninger personen har til bygdenæringer. Et par av de tradisjonelle bøndene i undersøkelsen er meget klare på hvordan de ville ha gjort det i en eventuell oppstart av bygdenæringer:

”Jeg har allerede blinket ut hvem jeg ville ha pratet med. Alle er ikke like entusiastiske, jeg har mine fordomstanker. Han som er bonde ville jeg styrt unna og heller snakket med damene som er mer åpne for nye ting.”

Eller som en annen bonde har lagt merke til:

”Jeg er ikke sikker på om jeg hadde fått hjelp, jeg hadde heller gått til andre instanser istedenfor. Jeg vet ikke helt om de vet mer enn meg egentlig – de hadde kanskje visst hvordan jeg skulle fylt ut skjemaet, men ikke innholdet og forretningsplan!?”

For bygdenæringenes del er ikke disse eksemplene i særlig grad oppløftende og kan sies og hemme bøndene til å benytte deres instans som rådgivere på nye næringer.

Når bøndene kommer med slike kommentarer skjønner jeg at når komfortsonen til en organisasjon blir berørt aktiviseres motstand mot omfanget og endringen. Hyppighet og nivå kan sågar diskuteres, men landbruksstrategien vil være naturlig å bli føyet inn i rekken sammen med andre strategier og endrende gjøremål. Ikke unaturlig vil konflikter oppstå mellom prioriterte områder, regler, prosedyrer og saksgang. Konflikter oppstår ikke bare i egen avdeling, men mellom avdelinger, fagområder og ledelse og mellom subgruppene i landbruket. Jeg ser hva Jacobsen (2011) mener med det klassiske *produktivitetsdilemmaet*. Dilemmaet mellom tradisjonell- og bygdenæringsbøndene er komplisert for bonden og kontaktpunktene. Det blir litt som den bygdenæringsbonden sier versus de tradisjonelle bønder:

Det er kanskje ikke så dumt å ha en omstillingsevne eller se andre muligheter enn å bare tenke tradisjonelt?

Kontra tradisjonsbonden som sier:

”Jeg har vanskelig for å se mulighetene men flink til å se begrensningene....”

At det er lite fokus på bygdenæringer fremfor de tradisjonelle og at det som føres men ikke gjøres, er et mål i seg selv, vil i liten grad fremme integreringen av bygdenæringene i et raskere tempo enn hva som er gjort de siste 20 årene. Organisasjonskultur er et annet tema å gå inn i. Men ut fra landbrukskulturen, vil landbruket være tjent med å endre kursen og se på bygdenæringer som en del av landbrukets fremtid for å få levende bygder i bynære som i distriktsnære strøk.

Vilje og motivasjon hos den enkelte bonde er forskjellig. Hvilken type bonde som skaper bygdenæring vil jeg i neste del prøve å finne gjennom tolkning og analyse. Empirien sammen med observasjon er verktøy for å finne ut bygdenæringsbonden.

4.2 Ideal- og bondetyper

For å finne ut hvilke bønder som skaper bygdenæringer og hva som motiverer dem, er det naturlig å drøfte bonden som individ. Hvert individ har egen personlighet som kan være av betydning. Samstundes vil jeg finne ut om det er noen motivasjonsfaktorer som er sterkere enn andre.

4.2.1 Individet og personlighet

Bonden er oppdratt av familien hvor kulturen spiller en viss rolle på barnas oppvekst og personlighet (Jung 1994). Evner styrer, og bonden handler etter hvilken grunnfunksjon som er sterkest. Observasjoner av bøndene under dialogen viste godt variasjonen av Jungs grunntyper ekstrovert og introvert. Jeg så at hver bonde har sin karakteristiske profil (Kaufmann 2009).

Et godt eksempel er bonden som driver utadrettet virksomhet. Bonden virker rolig, sikker, er klar og tydelig, litt unnvikende med et humoristisk innslag nå og da. Jeg vil karakterisere bonden som innadvendt. Bonden har også en ekstroverts side som kom fram når bonden fortalte om virksomheten sin. Fra barndommen forteller bonden at tanter og foreldre sier at under tidligere barneår gikk bonden og sa; *jeg reir meg sjøl*. Dette har bonden vist til gangs.

Det å danne seg et bilde og vurdere en idealtipe er vanskelig på bonden, men fra barndommen og frem til i dag, ser jeg et menneske som gir inntrykk av å være beskjeden, men viljesterk, selvrådelig og planlegger langt frem. Påstanden underbygges av kommentaren fra bonden *det å gjøre noe og høste resultatet om ti år det er risiko, men det gjør meg ikke noe*. Bonden bruker bevisst de forskjellige grunnfunksjoner, alt etter hvilken situasjon som krever hvilken grunnfunksjon. Er bonden på jobb brukes den ekstroverte siden mens den introverte benyttes privat. Den ekstroverte funksjonen blir et verktøy for å formidle og gi kundene den oppmerksomhet, samt service de forventer. At bondens personlige egenskaper trer frem og viser sin identifiserbare helhet som menneske i gitte situasjoner støttes av Kaufmann (2009).

På gården er det pent, rent og ryddig. For meg betyr dette struktur og system. Neste eksempel er motsatsen. Bonden er utadvent under hele dialogen. Jeg kan ikke spore variasjon mellom den introverte eller ekstroverte siden. Ivrig, høytsvevende, bruker kroppsspråk, urolig og mye lyd. Rundt på gården og tunet ligger ting lett henslengt, lokalene vi sitter i er uryddige og

ustelt. Min observasjon sier meg at bonden er mindre strukturert og tar ting litt som det kommer. Bonden driver også utadrettet bygdenæring, noe som krever en del planlegging og organisering. Bonden er heller ikke i samme grad som den introverte bonden, like flink til å skille på rollen mellom næringsbonde og privatperson.

Differansen på bøndene er at den introverte bonden forholder seg mer til realiteten og hva som skjer eller skal skje på gården til enhver tid. Den ekstroverte bonden lever i nuet og ser ikke virkeligheten. Aksjon og reaksjon ligger som egenskaper til de ekstroverte menneskene, mens de introverte er mer i bevissthetens tegn (Bennett 2002). Så jeg er enig i Jungs (1996) forskning som sier at menneskets to grunntyper kan observeres og gjenkjennes. I eksemplene er det lett å mene at bøndenes utadvendte næring tjener på å veksle mellom den introverte grunntypen som hovedegenskap hvor den ekstroverte delen benyttes ved behov.

Imidlertid er jeg ikke enig med Jung (1994), fordi han mener at de ekstroverte bøndene befinner seg i det foranderlige, mens de introverte blir værende i det uforanderlige. Eksemplet over viser det motsatte. Egenskapene til den introverte bonden viser innovativ atferd og vilje til endring. Bonden er ikke i det uforanderlige, men i det foranderlige. Når mennesker oppfører seg konsistent over tid og har skiftende atferd i ulike situasjoner, slik som den introverte bonden, vises bondens egentlige personlighet. Moxnes (2008) er med på å fundamentere mine påstander, siden han sier i sin teori at personligheten endres etter situasjonen menneskene er i. Det vil si at når bonden trenger å vise sin sosiale side, benytter bonden seg av sin utadvendte del som besøkende får ta del i, mens den indre delen styrer helheten, strukturen og kreativiteten. Det er denne rollen jeg trolig får et førstegangsinntrykk av (Kaufmann 2009) og analyserer min grunnleggende antagelse på. Siden personlighet både er en struktur og en prosess, og aller mest en sosialiseringssprosess, tar jeg det for gitt at bonden har funnet sitt stabile atferdsmønster (Moxnes 2009).

Samspillet med familien som gruppe har dannet bondens identitet og mest sannsynlig lært bonden å være i relasjoner som igjen bestemmer hvem bonden er. Samstundes når personlighetstrekkene etter mange år er meget stabile, så gjenspeiles trekk fra unge år. Dette er påvist gjennom bondens egenrådige barndom (Moxnes 2009) hvor bonden klarte alt selv. Bonden har med seg sin grunnleggende verdi, fått gjennom oppvekst og familiens kultur. Når samme bonde helt rolig forteller *hva andre mener får bli deres problem, jeg har det godt som jeg har det og trives med det*, skjønner jeg at det sosiale og personlighetspsykologiske blandes

for å danne bondens identitet. Bøndenes varianter av identitet og personlighetstrekk vil derfor være ulike, fordi evnene styres etter hvordan bonden handler etter dannelse gjennom livets skole (Moxnes 2008).

Tilsynelatende viser analysen at bøndene som driver bygdenæringer er introverte. Samtidig er de heltidsbønder som viser stabilitet, intensitet, er realistiske og selvrealiserende. Analysen viser at dette ikke bare gjelder bygdenæringsbonden, men også de tradisjonelle heltidsbøndene. De innadvendte bøndene er i større grad bevisste sine indre ønsker fra et subjektivt syn, mens bøndene som er utadvendte heller er opptatt av den ytre og objektive siden av bedriften (Bennett 2002). Her er antagelig forklaringen på de mange varianter av idealtyper bøndene har. Neste del vil omhandle bøndenes idealtyper, hvor det vil bli spennende å se om jeg finner ut om det finnes en eller flere idealtyper blant bøndene som skaper bygdenæringer.

4.2.2 Landbrukets idealtyper

Bøndene har varierte ståsteder og har valgt næringer som fordrer ulike egenskaper og holdninger som vil vise differanser på den fundamentale personlighetsplanet (Dalen og Eriksen 2012). I drøftingene vil jeg sammenligne Viks³⁵ ³⁶ forskning på bondetyper og Moxnes` femfaktorsmodell for å finne ut om det er noen spesielle typer bønder som begynner med bygdenæring.

Vik sin beskrivelse på de fem bondetyper kan sammenlignes med Moxnes (2008) sine betegnelser i sin femfaktormodell. Viks modell har lite av Jungs (1994) to grunntyper i seg. Derfor vil Viks bondetyper sammen med min observasjon fra telefonsamtalen, intervjuet og inntrykket av gården som vil benyttes for å analysere bygdenæringsbonden. Bondens primærtype blir vurdert, hvor en sekundærtype antagelig også vil vise seg. Videre vurderer jeg at bondens underliggende hjelpefaktorer ligger latent i en eller annen form og art. Denne form og art er hva Moxnes (2008) betegner som affekt og intellektsfaktor og er bondens tilleggsfaktorer. Hovedfaktorene Moxnes benytter seg av for å finne grader av hovedtypene *makt, varme og arbeid* (Moxnes 2008:93).

³⁵ Vik, Jostein (2012): *Hvilken bondeprodusent er du?*

³⁶ Vedlegg 1 – Viks produksjonsbønder

Stordriftsbonden versus MAK (power)

Stordriftsbondens maktposisjon vises i om bonden er storleverandør eller volumprodusent som landbruket kaller dem. Gårdene er store og er arbeidsplassen for flere enn bonden. Bonden er som regel heltidsbonde. De fleste bøndene er utadvendte, aktive, dominerende, selvhevdede og mektige med evne til å gjennomføre det bonden vil. Sammenligner jeg disse egenskapene med Moxnes' hovedfaktor makt ser jeg klart at stordriftsbonden har evne til å realisere mål og visjoner. Som tidligere nevnt viste undersøkelsen at stordriftsbønder finnes både i de tradisjonelle – og i bygdenæringer. Det som skiller bøndene er produksjon, viser undersøkelsen. Bygdenæringene er bygget på spesialitet, kvalitet og kvantitet, fremfor volum og normalitet. Her påstår jeg at bygdenæringsbonden er mer innovativ enn storbonden, fordi bygdenæringsbonden må strukturere, organisere og planlegge driften mer innflukt enn stordriftsbonden som i større grad har et opparbeidet landbrukssystem, noe bygdenæringsbonden stort sett ikke har. Begge bøndene har høy grad av orden og struktur, så den introverte delen er synlig i varierende grad. Det som analysen viser er at hos stordriftsbonden går maktfaktoren mer over til dominans der bonden har tradisjonell produksjon. Studiet viser at bygdenæringsbonden i en større grad går over til faktoren varme. Resultatet viser at både bygdenærings- og de tradisjonelle bøndene har mange stordriftsbønder, men at persontrekkene blir bestemt etter som bonden har sterkere eller svakere grad av makt eller varme som hovedfaktor. Som tilleggsfaktor tror jeg at storbonden har mer hjelp av intellekt enn av affekt siden intellekt har den egenskap som hjelper bøndene med struktur, klare tanker og er kunnskapsrike.

Nyskappingsbonden versus VARME (love)

Jeg mener at det å være nyskappingsbonde da orienterer bonden seg mot etablering og videreutvikling av gården. Nyskappingsbonden er offensiv i satsningen, men i en annen retning i forhold til storbonden. Samstundes møter nyskappingsbonden utfordringene med en strategisk tilpasning ved å etablere bygdenæring som i mange tilfeller har med mennesker å gjøre. Til sammenligning kan Moxnes (2008) beskrivelse av hovedfaktoren varme, hvor de ytre og indre drivkreftene er egenskaper som benyttes til omsorg og kjærlighet til mennesker. Varme er knyttet til samhandlingsstrategier mellom mennesker. Det mest kjente er gjensidighetsprinsippet. Å inneha varme som hovedfaktor er mektige, endringsfremmende faktorer som alle bygdenæringsbøndene i undersøkelsen viser de har på sine bygdenæringer. Moxnes mener at makt – og varmemekanismen kan være vanskelig å kombinere, men i

eksempelet med den introverte bonden mestrer bonden og kombinasjonen både ekstro- og introvert godt, men samtidig også variasjonen av grader sv makt og varme.

Nyskapningsbondens hovedfaktor er varme, men maktfaktoren inntreer i de situasjoner der det er behov for å benytte maktfaktorevnene til å nå sine mål. Nyskapingens offensive satsning på mennesker gjenspeiler seg i hele bondens eksistensgrunnlag, like mye som Moxnes mener sin hovedfunksjon varme gjør. Som tilleggfunksjon vil jeg også innenfor nyskapningsbonden si at intellektet viser seg gjennom god kvalitet på bedriftene.

Oppstatsbonden versus ARBEID (work)

Oppstatsbonden er ofte unge bønder som har landbruksutdannelse eller andre som har kjøpt seg en gård. Vik mener bøndernes fellestrekk på de unge og nye bøndene er at de planlegger å øke produksjonen og innsatsen på bruket. Moxnes` arbeidsfaktor mener at et arbeidende menneske er samvittighetsfullt, flittig, ansvarsfullt, opptatt av jobb og arbeid. Vik mener også at nyskapningsbøndene er villige til å utrette noe og arbeidet står sentralt i livet. Arbeid gir livet mening. For noen typer er arbeid viktigere en kjærlighet. I kombinasjon med å være en introvert eller ekstrovert type, vil hjelpefaktorene bety mye for personlighetstrekkene.

Den ekstroverte bonden med utadvendt virksomhet er en ”ny bonde” og et godt eksempel som viser forskjellen mellom den innadvendte storbonden med intellekt som tilleggfunksjon, og denne ekstroverte bonden jeg vurderer, har affekt som hjelper. Slik jeg vurderer ulikhetene er at det er forskjell på oppførsel, orden og struktur, spesielt etter førsteinntrykket å bedømme om bonden jeg intervjuer er innadvendt eller utadvent. Det kan tenkes at driverne i nyskapningsbonden bærer preg av å ville for mye slik at følelsene blir sterke. De sterke følelsene kan få frem en slags skyldfølelse siden pliktoppfyllende og målrettethet inngår som viktige elementer i arbeidet. Karakteriseringen av nyskapningsbonden er den arbeidende ekstroverte bonden som med liten hjelp fra varmfaktoren, men med bistand fra maktelementer, stemmer dette med Moxnes` arbeidsfaktor. Bonden selv underbygger denne påstanden:

”Vi arbeider på ukurante tider. Jobber mye selv om vi egentlig har en 8 til 16 jobb. Men skjer det noe jobber vi mye mer, får ikke sove, så da er det bare å kle på seg!”

AFFEKT (affect) og INTELLEKT (intellect)

Moxnes` (2008) karakterbeskrivelse av affekttypen er ustabile følelser, neurotisme, angst eller affekt. Utfallet kan komme av for liten kontroll over tilværelsen eller at tilværelsen har kontroll over bonden. I undersøkelsen kom det frem et eksempel på affekt i forhold til å miste troen på egen gård og produksjon. Følelsen av og ikke å ha kontroll over situasjonen ble til slutt så vanskelig og tung at bonden ikke orket å gå ut i postkassen i tilfelle det lå regninger som måtte betales der. Følelsen av ikke lykkes, miste masken ovenfor naboer og kollegiet var ikke en opplevelse bonden ønsket andre å komme i. Viks stagnasjons- eller nedtrappingsbonde med Moxnes` tilleggfunksjon affekt samsvarer når det gjelder denne bonden. Bonden har evnen til å la seg berøre eller å gjøre. Affekt er bondens emosjonelle intelligens, som ikke har noe med Jungs` (1994) vurderingsfunksjon følelse å gjøre, men heller en redaksjonell funksjon. Angst inngår som en dominerende komponent og er en nødvendig emosjon for å overleve i takt med endringer, dobbelt arbeid og dernest ikke å ha kontroll over egen arbeidssituasjon jamfør, stagnasjons- og nedtrappingsbonden i eksempler over.

Intellektfaktoren preges av mange fasettete egenskaper knyttet til kultur, kreativitet og intelligens. Bønder med intellekt som tilleggfunksjon vil utvikle og lære og samtidig ha evnen til å gjøre noe. Eksempler fra landbruket er gårder som begynner med kunstgallerier, kaféer, gavebutikker og aktiviteter. Både nyskappings- og oppstartsbonden er klart i førerposisjon på disse næringene. Intellektfaktoren ligger på grensen til å være en evnefaktor mer enn en personlighetsfaktor. Faktoren har med mennesket i den forandelige verden å gjøre, hvordan verden forklares, forskjønnes og forbedres. Intellektfaktoren kan også lett sammenlignes med Jungs` (1996) intuitivtype. Den mest sammenlignbare bondetypen her vil jeg vurdere er nyskappingsbonden, siden det viser seg i undersøkelsen at å ta sjansen på noe ofte går på magefølelsen når nye elementer skal utprøves.

Stagnasjons- og nedtrappingsbonden

Bare navnene Vik har valgt å benevne stagnasjons- og nedtrappingsbonden på sier sitt. Vik mener at disse bondetypene overhode ikke tar noen strategiske fremtidsvalg. Bøndene er lite sosiale, men har grei økonomi. Her kan nevnes bonden som trives best i eget selskap. Ville bonden noe tok bonden kontakt med dem bonden trengte. Samarbeid og kontakt med kollegaer er ikke så farlig. Og bonden som tidligere nevnt *gjør bare det bonden må gjøre fordi*

det holdt i forhold til at gården gikk rundt. Som grunntype er det vanskelig å finne ut om bøndene er ekstroverte eller introverte.

Nedtrappingsbonden er rake motsetning av stordriftsbonden. Bonden er lite villig til å investere på gården. Typen er stort sett negativ og holdninger til politikken som blir ført er ikke positiv. Bonden misliker situasjonen i landbruket, hva virkemidlene brukes til og egen inntekt. En av bøndene i undersøkelsen kan klart passe til beskrivelsen. Denne nedtrappingsbonden la ned en del av produksjonen, gikk fra heltid til deltid, og i samtalen var bonden tydelig lei og oppgitt. Typemessig er bonden ekstrovert og får litt hjelp fra sin introverte side. Bonden vurderes som sterk med klare meninger og er av typen som ikke gir opp, men ser realiteten i situasjonen etter å ha opplevd at deres produksjon ikke var driveferdig. I så måte defineres tilleggskraften som intellektuell. Men med så stor grad av negativ og kvass beskrivelse av landbruket kan en sterk grad av affekt også være tilleggskraften.

Stagnasjons – og nedtrappingsbønder vil i sin egenskap av Moxnes` (2008) tre hovedfaktorer makt, varme og arbeid vurderes å ha en dominans av ekstrovert som grunntype. Samtidig som tilleggskraften til bøndene i de fleste tilfeller er affektive. Dette bekreftes med uttalelsen til nedtrappingsbonden som sier:

”Hvis det er sånn at man ikke kan tjene penger på korndyrkinga si så blir det sånn at man legger ned eller leier bort, begynner i kommunen eller kjører taxi.”

I undersøkelsen viste det seg at tradisjonelle hel - og deltidsbønder har tenkt på hvordan de kan innlemme en bygdenæring på gården. Denne gruppen er varme eller arbeidende med intellekt som hjelpefunksjon. En sådan bonde sier at:

”Et av husene kunne vært åpnet til kafé og kunst. Men inntekten ved siden av full stilling er nok arbeid slik situasjonen var nå.”

En storbonde som viser høy tilfredshet beretter:

”Det er en fornuftig tanke å utnytte ressursene på gården. Vi har en gammel driftsbygning som står tom, siden vi har bygget nytt. Vi kan starte opp med en spesialitet for å utnytte gården og min tid, men foreløpig har vi ikke prata så mye om det.”

Å definere bonden er vanskelig. Jeg er nok enig med Kausmann (2009) og hans teori som underbygger funnene ved å si at egenskapene er iboende i et hvert menneske og er kilden til differensieringen blant oss mennesker og dermed også bøndene. Men ved å analysere svarene

og observere bøndene, gir analysen en viss formening om en idealtipe som kan indikere bygdenæringsbonden. Vurdering gjøres i en oppsummering under neste avsnitt.

4.2.2.1 Bygdenæringsbonden

Mennesker er personer med gradforskjeller og ikke typeforskjeller (Moxnes 2008). Denne oppfatningen vil jeg lene meg til etter erfaringer gjort i studiet. Jeg oppdaget at det er mange grader av ekstroverte eller introverte bønder med grader av makt, varme, arbeid, affekt og intellekt, alt etter behov og næring.

Jeg oppdaget også at bøndene har variert samspill mellom de indre og ytre verdier ut fra grunntypene ekstrovert eller introvert. Samstundes må det tas i betraktning hvilke grader og styrker bonden utviser av makt, varme og arbeidsfaktorene i sine grunntyper. En viktig del å være oppmerksom på for å gi riktig helhetsinntrykk er bondens kulturelle oppvekst, erfaring og behov av landbrukskulturens oppbygning.

Den typiske bygdenæringsbonden etter helhetsinntrykket gjennom hele prosessen vurderes dit hen å være en person med høy grad med den introverte grunntypen. Bygdenæringsbonden får bistand fra den ekstroverte grunntype, når situasjonen tilsier det. Bonden er reflektert og arbeidsom med struktur og fremtidsplaner. Sammen med Moxnes (2008) sin hovedfaktor varme og med tilleggsfaktoren intellekt, vil bygdenæringsbonden i grad av behov benytte seg av sin sekundære hovedfunksjon som er makt.

Den beste kombinasjonen for en bygdenæringsbonde er sterk grad av varme med en viss hjelp fra makt. Graden av introvert kontra ekstrovert eller graden av makt eller varme, vil utskalere seg alt etter hvilken næring bygdenæringsbonden har. I Viks studie er det nyskappingsbonden som best blir vurdert som bygdenæringsbonde med oppstartbonden som god nummer to, slik jeg vurderer det. Bygdenæringen vil være med på å forme bonden med individuelle personstrekk. Persontrekket er med på å skape bondens identitet og å finne det optimale stimuleringsnivå der det ukjente og kjente, eller forandring kontra stabilitet, for å fremheve menneskets personlighet og for å finne ut hva som motiverer bonden til å endre. Derfor vil neste del drøfte de funn blant bøndene som gjør at bonden blir motivert til å få bevegelse i å skape og å bli motivert til å begynne med bygdenæringer.

4.3 Motivasjonsfaktorer

Motivasjonsfaktorer eller drivere, (Jacobsen 2011) som motivasjon også kalles, deler jeg inn i de indre og de ytre verdier. Siden motivasjon er tilstanden i menneskesinnet og at sinnet er i stand til å kunne forklare bondens atferd (Hofstede 2010) fant jeg eksempler på i analysen, og bonden påvirkes av begge verdiene. De ytre verdier jeg vil drøfte er anerkjennelse, status og fritid. De indre jeg fant er trivsel, fritid, stolthet og egenverdi. I følge analysen er det flere bønder som velger å følge sin indre overbevisning. De to største faktorene blant bøndene jeg fant er å kunne gjøre noe for seg selv eller gir noe tilbake til samfunnet. Det jeg også fant og som påvises godt i empirien og Wadels (2003) teori er at bøndene viste merkbare forskjeller på de positive følelsene og skilte disse fra de negative.

Anerkjennelse

De sosiale betingelsene er mange, men å få anerkjennelse er den viktigste og sterkeste blant bøndene, etter hva jeg tolket. Anerkjennelsen fra nærmiljøet er det mest fremtredende, deretter kom yrkeskollegaene. I så måte stemmer Kaufmanns` (2009) teori som sier at å være sammen med andre mennesker fører til at vi mobiliserer og aktiviseres både negativt og positivt. Jeg viser til bonden som ble humorinnslag i et fagmøte sammen med yrkesbrødre. Bonden jobber hardt og har vist nærmiljøet i ettertid at bygdenæringen er en næring på lik linje med den tradisjonelle. Flere av bøndene forteller om janteloven. De er blitt fortalt at du ikke må stikke nesa fram og tro at du er noe eller at det du driver med aldri vil gå. Nå sier samme bonde det som kollegaene lo av:

”Jeg velger jo å tro at bøndene rundt meg ser på oss som noe positivt. Nå bruker bønder og deres organisasjoner oss, flere er gjenbrukere. Vi føler oss veldig akseptert i kretsen. Jeg synes flere bønder har frigitt seg fra selve grunnfundamentet i landbruket. Det går jo an å kombinere. Vi lager jo ikke noe sirkus her, det skal være en gård i drift.”

Jeg stjeler et sitat som sier at *misunnelsen er sterk sammen med janteloven*. Derfra til å få anerkjennelse i lys av mye ros og positiv feedback som uttrykkes i mange varianter og styrker, gjør at enkelte bønder vender seg bort fra landbruksmiljøet og til andre miljøer eller instanser, utenom landbruksmiljøet, for å få anerkjennelse. Studien sier at bygdenæringsbøndene danner egne grupper og miljøer. Denne påstanden beviser at funnet samsvarer med Schein (2010), som mener at motivasjonsfaktorene er faktorer som gjør at individet får dekket sine behov ved å gjøre endringer i sin tilværelse som menneske. Den positive opplevelsen av tilbakemeldinger fra omverdenen og andre, gir bonden i høy grad motivasjon til å drive videre med en entusiasme av de sjeldne:

*”Når andre mennesker blir glade, blir jeg det også. Den største gleden man har er å gjøre andre glade. Og med så mye positivitet og å se hva vi har fått til blir jeg kry og stolt. Jeg blir ydmyk når jeg skjønner at det jeg gjør for nærmiljøet og samfunnet blir satt pris på. Å få lov til å være i nærmiljøet i nærheten til folket gjør at opplevelse er **deg** og det er **deg** de vil treffe.”*

Undersøkelsen viser også at ytre sosiale faktorer virker inn på bondens hensikter og målsetting ved at ytelsen øker i takt med å bli observert av andre (Kaufmann 2009). I den sammenheng får bonden tilfredsstilt og stimulert sin sosiale prestisje og en følelse av å være vellykket. For bonden som føler at opplevelsen er meg er motivasjonsfaktorene suksess og aktelse. Sammenligner jeg opplevelsen med Herzbers høyeste tilfredsnivå (Kaufmann 2009:109) vurderes bonden som svært tilfreds. I undersøkelsen viser det at enkelte bønder bruker anerkjennelsen som ros, egen identitet og status (Dalen og Eriksen 2012) som en del av sitt belønningssystem. Spesielt kjennetegner denne faktoren de bøndene som er i etablerings- og oppstartsfasen. De etablerte heltidsbøndene konsentrerer seg om å bygge opp bruket, øke antall heltidsstillinger og å få produksjonen stabil. En motor, er som bonden sa: *”Det er en sterk drivkraft det å få til noe – det er ikke bare det å tjene penger og bli rik”.*

Status

I undersøkelsen er det et ønske fra bøndene som gjentas. Ønsket er i stor grad et viktig tema og element for statusen til bøndene. Det viser seg at bøndene ikke er så opptatt av statusen til bonden, men anser arbeidet med å øke statusen blant befolkningen generelt som ikke ser bonden som en viktig bidragsyter i samfunnet. I dialogen om statusen bøndene i mellom, fant jeg lite, altså et *ikke* tema. Bøndene ønsker å få bli vurdert høyere på rangstigen fra deg og meg. En av bøndene sier det slik:

”Å være bonde burde være et bedre statusyrke enn det er mange ganger. Status står for noe. Mat er viktig, sunt og er en viktig del av å få samfunnsmaskineriet rundt til å fungere.”

Bøndene mener også at folk blir indoktrinert av alt det negative som blir skrevet i aviser og sendes på TV. Bøndene skjønner at folk flest reagerer på alle de store maskinene som kjøres rundt på jordet, at folk tror bøndene kun jobber høst og vår for, det er da de synes på åkeren eller er sikre på at folk flest mener at bøndene er kravstore. Det folk ikke skjønner er bondens tilstedeværelse 24 timer i døgnet som denne bonden:

”Vi er egentlig på jobb 24 timer i døgnet, 365 dager i året. Også drømmer vi, og spesielt mannen min, om én dag uten mobiltelefon! Kan jo ikke slå den av heller for alle alarmer går på telefonen når det gjelder dyr og bygninger. Så den er i lomma hele tiden. Så det blir en livsstil.”

I midlertidig kommer det tydelig frem i analysen at bygdenæringsbønder får egen status ved å bygge opp eget merkevare innenfor bygdenæringen. Bøndene spisser seg og blir nisjeførende, noe som underbygges av Jacobsen (2011). Bonden blir på den måten et statussymbol i de sosiale kretser, nærmiljøet og samfunnet. I og med at bønder begynner å danne nettverk av samme næring eller interesser begrunnes fra en bonde at dette er naturlig for å *snakke med noen som prater samme språk, og skjønner hva jeg mener*. Identitet og sosialt samkvem med likesinnede viser bondens personlighet og hvem bonden. Moxnes (2008) støtter min påstand ved å mene at ved å prate med andre så vises din personlighet. For bygdenæringenes del er status en viktig motivasjonsfaktor i form av å få positive tilbakemeldinger på arbeidet som blir gjort og er i høy grad sammenlignbar med selvrealisering, samtidig som status er en motor i seg selv (Jacobsen 2011).

Fritid

Fritid er viktig for mange, også for bøndene, viser analysen. Videre viste undersøkelsen at bøndenes opplevelse av fritiden var ulik. Den største variasjonen er mellom heltids- og deltidsbønder. Hvilken næringstype bonden har er av liten betydning. Heltidsbonden er den som er mest fornøyd med tilværelsen, siden de kan ta fri når det passer dem. Skillet gikk på at heltidsbonden endrer på arbeidsoppgavene. Når været ikke er på bondens side så gjøres arbeidet ved første anledning. Eller om det er sol og pent vær – ja så er det å pakke sekken og ta seg en tur med båten eller reise til venner å besøke familie.

Flere heltidsbønder påsto at det å ha muligheten til å være på gården og drive optimalt, er en driver av betydning. Det å være tilstede når et problem oppstår å avverge tap av tjeneste eller produksjon er bakgrunnen for denne faktoren. Heltidsbøndene mente også at å planlegge sitt eget arbeid, være sin egen sjef, ta ting som de kommer og kunne velge arbeidsoppgavene, er faktorer de satt mest pris på. Deltidsbonden er avhengig av jobben utenfor gården, dens regler og arbeidstider. Mange av deltidsbøndene jobbet derfor på gården etter endt arbeidsdag for å ta det nødvendige. Det blir lange arbeidsdager. Ellers blir ferie og fridager brukt i vår- og høstønn, eller drive med forefallent arbeid for å komme asur.

Ut fra funnene vil jeg påstå at heltidsbønder skiller mellom kjerne- og perifere verdier slik som i Kaufmanns (2009) teori. Variasjonen og inntrykkene under dialogen gav en pekepinn på at deltidsbonden driver gården mer amatørmessig enn heltidsbonden. Kommentaren til en heltidsbonde som vurderer differansen mellom seg og deltidsbonden indikerer funnene:

”Mange jobber dobbelt for at det skal gå rundt, men de rår ikke over det. Da må en finne ut hva en kan gjøre. Vi kunne sikkert også ha gjort mye mer annet, men det må jo være bedre å gjøre det ordentlig det vi gjør eller så er det ikke noe vits i. Resultatene blir deretter. Det vi driver med er ikke noe du tar på hælen, det går ikke det.”

Nå er det flere grunner til at bøndene velger å drive gården på si. Valget blir en helt annen diskusjon enn hva dette studiet tar opp i seg. Derfor vil jeg ikke påta meg den oppgaven å analysere denne delen av landbruksdriften.

Ferie er en annen motivasjonsfaktor som bøndene har delte meninger om. Heltidsbonden vil gjerne ha fem ukers ferie som er normalen i samfunnet, men generelt er heltidsbønden i høy grad fornøyd med tilværelsen, siden de har rådighet over hverdagen. Heltidsbonden planlegger i god tid fremover. Bonden planlegger når ferien kan tas i forhold til dyrehold, vare- og tjenesteproduksjon. Deltidsbonden derimot er mismodig. Deres opparbeidede ferie blir i hovedsak brukt til å komme i kapp med arbeidet. Deltidsbonden får i liten grad muligheter til å få opparbeidet overskudd. Ferien som er deltidsbondens mulighet til å få feriere fra fast jobb brukes på gården. Bonden får liten hvile eller avbrekk, noe som hemmer næringen generelt med bygdenæringen spesielt. Sammenlignes heltids- og deltidsbonden fremmer selvbestemt fritid bygdenæringen. Når intervjuene samtidig viste at bygdenæringsbøndene er heltidsbønder, tar jeg det for gitt at bøndene har fått herredømme over egen tid og arbeid i følge Jacobsens (2011) teori opp mine funn. Motivasjonsfaktorene for heltidsbonden er at arbeidssituasjonen blir bedre, gir større variasjon, samtidig som arbeidet krever mer kunnskap og kompetanse. Denne påstanden dekker funnet ved å gjengi bondens grunntanker:

”Noen ganger er jeg misunnelig på andre som ikke har det sånn som oss, men de er jo veldig styret og da med ferier akkurat i tre uker på fast tid i året. Litt fleksitid ja vel, men veldig rigide regler. Vi kan styre oss selv. Fritiden og friheten settes pris på. Vi har en mulighet som ikke mange andre har.”

Trivsel

Jeg har vurdert bøndenes svar, tanker og inntrykk under samtalen for å se om Herzbergs³⁷ jobbkarakteristikamodell kan benyttes for å kartlegge bøndenes trivsel. Bøndenes trivsel eller mistrivsel viser hvordan bonden vurderer arbeidsforholdene eller hygienefaktorene, som de også kalles. Ved å dele bøndene inn i de tre trivselsnivåer, viser oversikten under hvordan bøndene ble tolket:

³⁷ Herzberg F: One more time: How do you motivate employees?

Næring	Heltid	Deltid	Grad av tilfredshet		
			Svært tilfreds	Verken eller	Svært utilfreds
Bygdenæring	4		4		
		1		1	
Tradisjonell	1		1		
		5		2	3

Tabell 1: Bøndernes trivselstabell etter Herzbergs - tofaktsmodell.

Sammenlignes de ytre verdiene fritid, status og anerkjennelse, er det heltidsbonden som trives best som bonde. At det ikke er noen deltidsbønder som er på øverste tilfredsnivå er ikke overraskende, men viser at bøndernes todeling ikke fremmer trivsel eller er en motivasjonsdriver hos deltidsbonden. Et godt eksempel er en uttalelse fra deltidsbonden som sier:

”Optimalt hadde det vært om man kunne vært bonde på heltid og få en trygg tilværelse på lik linje som andre yrker. Å kunne få en trygg og god økonomisk hverdag hadde vært fint – for gården er her og håpet er at den blir værende i produksjon. Andre har vanligvis fem ukers ferie, det har ikke vi. Det bare baller seg på.”

I undersøkelsen kom det også frem at deltidsbønderne mente at dersom du begynner med bygdenæring tar den mye av tiden og friheten, eller om du åpner gården og det kommer folk inn på gården blir det ikke fri å få i helgene heller. På disse bøndernes vegne vil jeg tro at evnen og kunnskapen om (Jacobsen 2011) å drive bygdenæring ikke er til stede. Bønderne bør ha en viss grad av overbevisning om at bygdenæring er veien å gå fremfor den tradisjonelle, før de begynner med bygdenæring.

Misstrivselen hos deltidsbonden er for meg særlig bekymringsfull. Spesielt er det bekymringsfullt fordi denne gruppen ikke ser fremtiden like lyst som heltidsbonden. Dog er det et par bønder som verken er tilfredse eller utilfredse, det vil si passe fornøyd med tilværelsen. Jeg tror at kan det være frykt for det ukjente, noe som bygdenæringen er for mange bønder (Jacobsen og Thorsvik 2007). I undersøkelsen er det flere bønder som i liten grad har satt seg inn i mulighetene bygdenæringen kan gi dem. Andre negative faktorer som fremkom av svarene er usikkerheten på seg selv og egen kunnskap, kompetanse og vilje (Bang 2011), fordi bønder ikke er mentalt opptatt av de verdier bygdenæringsbonden er del av. Trivsel og handlingsmåte til heltidsbonden, og i særdeleshet bygdenæringsbønderne, er i sær grad en av de viktigste motivasjonsfaktorene blant bønderne som setter i gang med bygdenæringer.

Stolthet

Å være stolt av noe er en sterk faktor viser undersøkelsen. De indre verdier av å gjøre noe nyttig og spesielt for samfunnet er de mest fremtredende versjonen. Spesielt er kategorien *å være matprodusent* den største. Her er det ingen merkbare avvikelser mellom heltids- og deltidsbonden eller bygdenæringsbonden versus å drive tradisjonelt. I så måte indikerer funnene at Kaufmanns` (2009) teorier om at noen opplever ekthet ved å gjøre noe samfunnsnyttig og er stolte av det. Det er god motivasjon.

Analysen viser at alle bøndene er stolte av å være bonde i varierende grad. Bøndene er sammensveiset i underliggende antagelser, og virkelighetsoppfattelsen viser hvilke verdier landbruket er bygget opp på og rundt. Påstanden kan bekreftes av Schein (2010:15) som mener:

”Svaret kan ofte finnes i våre egne følelser som observatører og analytikere”.

Bondens egen observasjon og følelse spiller en viss grad inn på bondens stolthet over egen prestasjon og gård. Det tolkes av svarene jeg har. Selv jeg, som ikke er bonde, merker at under samtalene blir det en god, varm og annen holdning på bonden når vi kommer inn på stolthet. Bøndene føler at de:

- *Gjør noe samfunnsnyttig*
- *Har følelsen av å være nyttig*
- *Skaper egen arbeidsplass*
- *Skaper arbeidsplasser til familien og lokalbefolkningen*
- *Deres produkt og tjeneste blir godt mottatt*
- *Mestrer situasjonene som oppstår*
- *Klarer å stå på egne ben og være uavhengig av andre*

Som motivasjonsfaktor er graden av stolthet merkbar under selve intervjuet. Her viste analysen at bygdenærings- og tradisjonsbøndene på heltid utstråler sterk intensitet og viste virkelig med hele seg at de var stolte over eget virke. De andre bøndene er stolte til en viss grad, men med en lavere grad av entusiasme. Disse funnene viser at bønder som er selvstendige og har stor kunnskap og har oppnådd gode resultater fordi gårdens produksjon er spesifikk og spesiell og passer akkurat denne bonden. Igjen en stor betydning for motoren i mennesket som sekunderes av Kaufmann (2009). Når bøndene lykkes vises stoltheten på et

sannferdig nivå (Schein 2010). Stoltheten gir bonden ekstra utstråling under intervjuet, og stolthet vises som en viktig indre motivasjonsfaktor for økt bygdenæring.

I min undersøkelse vises at produksjonstype har stor betydning når det gjelder status. Farstad finner også at valgte produksjon øker stoltheten. Slik jeg vurderer bondens stolthet, er at bygdenæringsbøndene har spesielle tanker om produksjon, noe Farstad mener bøndene selv ikke har spesielle tanker om. Igjen et bevis på at stolthet er en god motor for å skape bygdenæringer.

Egenverdi

Motivasjonsfaktorer gjør at individet får tilfredsstillende insentivene som Jacobsen (2011) kaller behovene. I følge Jacobsen og Thorsvik (2007) mener de at den indre motivasjonen blir påvirket av hvordan jobben er utformet og føles. Videre drøfting og analyser gjøres gjennom den indre motivasjonen for å finne ut om det er noe som påvirker hvordan bonden utfører sitt arbeid på gården. Utgangspunktet for drøftelse er de tre psykologiske tilstander som mange forskere mener vil føre til høy indre motivasjon³⁸ i arbeidet.

1. Følelsen av meningsfylt arbeid

Å se det gro og grønnes, at det som produseres blir til noe andre mennesker nyter godt av, eller at tjenesten på gården gjør andre personer godt, er det flere bønder som mener at det er verdier de setter høyt. Andre bønder mener å rå seg selv og være sin egen sjef er den mest meningsfylte verdien (Wadel 2003). For meg beviser dette at landbrukskulturen har mye å si for egenverdien til bonden. Tidligere i oppgaven er det nevnt en bonde som mente at en drøm var gått i oppfyllelse nå som bygdenæringen er et faktum. Bonden vil ikke drive gården på annen måte. Til sammenligning kan bonden som trives godt med å tjene nok til å dekke de faste utgiftene, sies å være et eksempel at arbeidet på gårdene ikke føles så veldig meningsfylt, men må utføres. Bøndene har forskjellige behov av stimulans. Gradsdifferansen for meningsfylt arbeid er stor, noe som støttes av Kaufmann (2009), som mener at individer ikke reagerer på samme måte når det gjelder å la seg motivere av høye verdier ved trekkene en jobb.

³⁸ Wadel 2003, Jacobsen 2011, Jacobsen og Thorsvik 2007 og Kaufmann 2009 med flere.

2. Følelsen av å ha personlig ansvar

Alle bøndene føler et ansvar for gården med visse modifikasjoner. Analysen viser at bygdenæringsbonden mener at deres ansvarsområde er større enn de tradisjonelle bøndene, fordi tradisjonell produksjon har et velfungerende opparbeidet system. Differansen kan være at bygdenæringsbøndene setter egen gård i faresonen ved å investere i gården i større grad, nettopp for å fremme bygdenæringen sin. Bondens oppfatning av problemet kan slik som bonden her beretter:

”Du kan ikke satse på samme måte med gården som på en industritomt. Der kan du selge tomten eller bygge om du går konk. Det kan du ikke på en gård. Det er noen andre verdier som står på spill. Det er vanskeligere å satse eller ta opp store lån når en ikke vet helt sikkert på om det går eller ei.”

Ansvarer blir ekstraordinært for de bøndene som må organisere, velge eller ta risikoen det er å lykkes. I følge undersøkelsen er den enkelte bondes bruksverdi og ønske om utvikling på gården for å utnytte den samlede ressurs, er utslagsgivende motivasjonsfaktor. Hva bonden hevder han eller hun tror på og tar et bevisst valg (Bang 2011), ut fra er utslagsgivende for utviklingen av bygdenæringene. Det blir som bygdebonden sier at *har du ikke trua på deg selv, er det ikke noen andre som har det!* Eller en annen bonde som mener at *initiativet må komme fra den enkelte bonde*. Jeg vurderer begge bøndenes uttalelse som rett siden dette fundamenteres i Jacobsen (2011) som mener at endringer må eies av mennesket selv for å få til en endring i tilværelsen og også på gårdene, slik som i disse eksemplene. Samstundes mener tradisjonsbonden at *vi vil se flere bønder som bryter ut, blir selvhjulpne og danner små samarbeidsalternativer*.

Dog viser svarene at usikkerheten ved å ta risiko er delt blant bøndene. Men å ta utfordringene og løse disse etter hvert som de dukker opp, er en av motivasjonsfaktorene som drev enkelte bønder videre i sitt arbeid. *”Jo større risiko, jo bedre”* er det en av bøndene som sa. Å ta risiko er en usedvanlig god måte å vise personlig ansvar på. Det defineres og underbygges som et element i hygienefaktoren til Herzberg - tofaktsmodell³⁹. Men den som intet våger, intet vinner sies det jo?!

3. Kunnskap om gode eller dårlige resultater

Er det noen som har stor kunnskap om at gården går bra eller dårlig, er det bøndene. En av de største negative truslene mot bygdenæringen er utrykgheten når det gjelder det økonomiske.

³⁹ Herzberg, F: *One more time: How do you Motivate Employees?*

Flere bønder nevnte usikkerhet i undersøkelsen. Usikkerhet utløser også angst på grunn av dårlig økonomi. Denne påstand deles og støttes av Kaufmann (2009), som mener at informasjon, også den dårlige, brukes som grunnlag for sine beslutninger.

Nest etter økonomi var usikkerheten i avtalene som ble gjort på bondens vegne. Ble avtalene overholdt? Får ”min” produksjon det nødvendige tillegget eller får jeg tilskudd nok til å dekke utgiftene jeg har på gården? er ofte gitte svar. Negativ tilbakemelding fra leverandør som fører til dissens om kvalitet og dermed få dårligere betaling enn forventet, er noen av de bekymringene bonden må forholde seg til. Alle nevnte elementer kan endre resultatet for bonden uten at bonden har kontroll på beslutningene. Mange beslutninger må godtas slik der er og blir. Et resymé fra en bonde i denne situasjon medgir:

”Usikkerheten ligger i at produksjonen vår plutselig legges ned. Vi har nettopp vært gjennom en slik prosess hvor de skulle gå ned på antall produktslag i samme kategori. Og det bestemmer om vi kan fortsette eller ikke med vårt produkt. Blir det vårt produkt som de vil satse på eller ikke?”

Lav motivasjon blant bøndene er uunngåelig, dersom bønder som mistrives opplever usikkerheten rundt diverse avtaler. Avtalene kan være grunnlaget som skal sikre inntekten til bonden. Usikkerhetsfølelsen er ingen god indre motivasjonsfaktor. En annen usikkerhetsfaktor alle bøndene snakker om er været. Men som bøndene sa: *”været er noe vi må lære å leve med og takle!”* Dårlig vær kan være ensbetydende med å få dårlig kvalitet eller lite besøk, godt vær kan bety god kvalitet og godt salg. Disse usikkerhetsmomentene er noen av mange bøndene dro frem for å beskrive sin utrygge hverdag.

Gode resultater handler også om å være i balanse i hverdagen. Det er særlig heltidsbøndene som i særskilt grad svarte og gav inntrykk av at næringen og livet på gården er balansert. Å finne balansepunktet mellom arbeid, økonomi og tilstedeværelse vil trolig få flere bønder til å satse på bygdenæringer, viser analysen. Balansen mellom de indre og ytre verdiene er viktige for bøndene om jeg tolker denne bonden rett:

”Jeg føler at jeg har en trygg og god hverdag. Har det veldig greit på alle måter. Alle valg har jeg tatt selv og står på egne gode ben.”

Når bonden mestrer tilværelsen og føler trivsel og trygghet slik som eksempelet over, er bonden i balanse. Bonden besitter riktig kompetanse og mestrer oppgavene samtidig som kravene klaffer. Bonden er i flytsonen og min påstand bekreftes av Csikszentmihalyis (2010) balansemodell, noe den emosjonelle tilstanden er hos denne bonden.

En annen bonde tidligere i studiet er også i flytsonen. Nevnte bonde er bonden som *rår seg selv*. Men under samtalen viser det seg at bondens oppgaver og arbeid begynner å bli kjedelige. Arbeidsoppgavene viser for lav bruk av bondens ferdighet og kunnskap. Bonden forteller at arbeidsoppgavene justeres ved å planlegge ny næring på gården, noe som krever nye ferdigheter og kunnskap. Gården må utvikles, utbedringer må gjøres og planlegges. Selve arbeidet er greit som det er nå, men den personlige veksten trenger påfyll for at tilfredsnivået og balansen hos bonden bevarer den gode positive grunnstemning (Kaufmann 2009), slik at bonden fortsatt vil være i flytsonen.

De indre og ytre verdiene er motivasjonsfaktorer som styrer mye av hverdagen og hva den enkelte bonde velger å gjøre. Hofstede (2010) underbygger mine funn ved å mene at kulturene er en kollektiv programmering som spiller inn på motivasjon, som igjen har innflytelse på atferd, forklaringer og hva bonden gjør. Hvilke bønder som skaper bygdenæringen viser seg å være mange varianter av idealtyper. Med riktige motivasjonsfaktorer som påvirker bonden på riktig måte vil bygdenæringen sammen med implementering og anerkjennelse være med på å skape mer fokus og å gi bygdenæringene høyere status i landbruket.

5 Oppsummering og hva så?

De viktigste funn i analysen er tuftet på at det er mennesker som jobber i systemet og mennesker som skaper og motiveres til bygdenæringer. Problemstillingen jeg har arbeidet ut fra er hvilke bønder som skaper bygdenæringer, og hva er det som motiverer bonden. I oppgavene er svarene grundig tolket og analysert i samhandling med observasjon. Jeg vil dele oppsummeringen i to hvor hvert forskningsspørsmål viser en oversikt over de viktigste elementene i avhandlingen. Jeg vil også besvare tesen min fra innledningen hvor jeg hadde en forutdannelse av at det var motstand å spore mot nye næringer generelt, men bygdenæringer spesielt.

5.1 Hvilke bønder skaper bygdenæringer?

Bygdenæringene er en forholdsvis ny næring i forhold til de tradisjonelle næringene. Trolig bør gamle rutiner og holdninger avlæres i diverse fora og organisasjoner, før nye rutiner og prosesser blir en selvfølge for dagens bønder. Landbrukets sterke kultur henger ennå igjen i enkelte kretser.

Analysen viser at å være odelsbarn ikke er det samme som å bli en god bygdenæringsbonde. Derimot viser funnene at god planlegging og dialog i familiene, når tiden er inne for overlevering, styrker muligheten for at odelsbarnet vurderer bygdenæring av gården. Odelsbarnet med familie styrker også bygdenæringene ved å omgås odelsloven og endrer gårdens forskjellige produksjoner og næringer både for å opprettholde bygdenæringenes gode forutsetninger og for å videreføres av odelsbarnet, familien eller driftsselskapet.

Alder er også et viktig moment som øker velviljen til odelsbarnet når det gjelder å sette i gang bygdenæringer. Undersøkelsen viser at jo tidligere odelsbarnet får ta over gården, jo mer tør barnet å satse på egen fremtid. Ungdom tar utdanning på flere plan og andre områder enn i landbruket som kan benyttes på gården. Enten som direkte landbruksrelatert utdanning eller beslektede utdannelse, som kan benyttes for å lette arbeidsutgifter og gjøremål på gården. Som funn sier er det lettere å starte en bygdenæring med erfaringer og realkompetanse, som kan bidra til at bonden kan gjøre en del av det allsidige arbeidet på gården.

Et annet viktig moment er at glede går foran pliktfølelse ved overtagelse av bruket. Analysen viser klart at fremtidens bønder som skaper bygdenæringer gjør dette av egen vilje og valg,

ikke tvang eller moralsk påtvungenhet. Dette betyr at odelsbarn og bønder ellers aller helst bør påbegynne bygdenæringer med eget eierskap rundt den gode idéen. Landbrukskulturen er sterk, viser drøftelsen. Men de bøndene som hever seg over tradisjonene og blir selvstendige bønder har et fortrinn ved å bli forbilder for andre bønder som vurderer å gå i gang med en bygdenæring. Disse sterke bøndene er også med på å endre bildene til de unge bøndene, samt viser for den eldre generasjon at bygdenæringer er like verdige som de tradisjonelle.

Siden gårdene består av odelsjenter og -gutter som skal giftes, viser funnene at å bli inngiftet eller å ha kjøpt seg en gård på det åpne markedet, gir stolthetsfølelse og utløser høyere ytelse. Resultatene i undersøkelsen sier at disse bøndene har et bedre utgangspunkt i å lykkes, fordi bøndene har tatt egne strategiske valg på hvilken næring gården skal føre. Dette gjelder i stor grad bønder som allerede har bygdenæringer, de nye bøndene og bønder som er kommet til gards. Nye bønder som kjøper et gårdsbruk, stiller i samme klasse med bonden som er inngiftet med odelsbarnet på gården.

Hvilken bonde av heltids- eller deltidsbønder som skaper bygdenæringer var det ingen tvil i mitt studie. Det er heltidsbonden som fremmer og endrer driften til bygdenæringer. Heltidsbonden er en typisk bygdenæringsbonde, viser analysen. Bonden klarer å skape egen identitet og varemerke, tør å skille seg ut og være tro mot egen idé og behov. Som bondetype er det nyskapsbonden med hovedfunksjon av varme med bistand fra maktfunksjonen, som skiller seg ut. For å være den optimale bygdenæringsbonde er innslag og størst hjelp fra intellekt som tilleggsfunksjon det som gjelder. Bygdenæringsbonden er innadvent noe som betyr at bonden er styrt av struktur og prosess. Bønder er ledere som drifter egen gård og bør ha slike gode egenskaper. Som sekundær grunntype er det den ekstroverte delen av bonden som kommer ved behov etter situasjonsbestemmelse.

Det skal sies at hver bygdenæringsbonde får ulike grader av individuelle personstrekk siden bøndene kommer fra forskjellige familier med egen familiekultur. Kulturen er en del av bygdenæringsbonden, men vil bli formet gjennom livet, og kulturen bonden er vokst opp i. Personlighet vil bli endret etter hvordan bondens behov og livssyklus også endrer seg. Likeså har bygdebondens sosiale liv og kontaktpunkter en betydning over hvordan bonden blir påvirket av de indre og ytre normer og verdier internt eller eksternt i landbruksmiljøet og i familien. Dette vil komme frem under neste drøfting, hvor motivasjonsfaktorene til bonden blir analysert og drøftet.

5.2 Hva motiverer bonden?

”Motivasjon er den tilstand i et menneske som formodentlig skal kunne forklare hennes eller hans atferd: sier Hofstede (2010:35). Motivasjon blir i hovedsak tenkt på som noe individuelt. Men motivasjon blir i høy grad mobilisert mellom mennesker. Hovedpoenget er at bøndene bør få dekket sine behov. Utslagsgivende blir derfor hvilke behov bonden har til enhver tid.

Motivasjonsfaktoren som viste seg å være mest fremtredende i studien er faktorer under temaet egenverdi. Å *være egen herre i eget hus*, som en av bøndene sa, er en viktig driver i seg selv. Det å ha kontroll og organisere dagen i eget tempo sammen med at arbeidet i tillegg er meningsfylt, viste gunstige resultater i form av gode kvalitetsbedrifter. Like viktig er mange flotte tilbakemeldinger og ros, altså anerkjennelse fra brukerne av bygdenæringen, lokalt og regionalt, til og med nasjonalt og internasjonalt for somme. Samstundes når anerkjennelsen i nærmiljøet og de sosiale kontaktpunktene bonden trenger å lene seg til, er på lag, er hverdagen som bygdenæringsbonde fullkommen. Tilfredsnivået er på høyeste nivå i takt med selvrealisering av egne drømmer og idéer.

Trivsel og tilfredsnivå er en annen faktor som var selvskreven driver. Alle bygdenæringsbøndene og heltidsbonden skåret høyt på trivsel. Trivsel bør sees i sammenheng med gode resultater og selvrealisering. Begge faktorene går inn i hverandre og blir en blanding av indre og ytre påvirkninger. Bygdenæringsbøndene er oftere i flytsonen, viser funnene. Bonden har lett for å finne balansepunktet i forhold til å kunne justere seg inn ved å engasjere seg i nye utfordringer og mer aktivitet. Deltidsbonden med tradisjonell drift mistrives mer i sin situasjon og er i en viss grad i ulaget med dobbelt jobb, stress og ikke mye overskudd til venner og familie.

Å kunne ha rådighet over egen fritid og bestemme når ferie kunne tas er en annen motivasjonsfaktor, som viste seg å ha stor innvirkning på trivselen. Heltidsbøndene, hvorav alle bygdenæringsbøndene, organiserte og planla ferie i god tid. Deltidsbonden benytter stort sett all fritid, også ferie, stort sett til å arbeide på gården. Resultatet viste at deltidsbonden mistrives med situasjonen siden det ikke blir tid til overs til familien spesielt, men også det sosiale miljø.

Stolthet og status er av mindre betydning etter besvarelsen å bedømme. Når det gjelder status er den generelle statusen i samfunnet viktigere å oppnå enn status i eget miljø. De fleste bøndene mente at samfunnets syn på bøndene er også et viktig bidrag for et livsnødvendig medium for oss mennesker. Å bygge opp under bøndenes status burde være en felles oppgave for alle som arbeidet i landbruket, mente flere bønder. Økt status i samfunnet gav større forståelse for yrket. Når statusen blir økt vil folk være mer villige til å betale den pris det er å drive et landbruk i Norge, er en annen mening.

Bygdenæringsbondens status er i en viss grad høyere enn i de andre gruppene. Bøndene har en følelse av at de øker statusen som egenperson ved å opparbeide identitet gjennom bygdenæringen sin. Stolthet som motor har samme utfall som status. Graden av stolthet varierte fra å være meget stolt til litt mindre stolt. Igjen er det de selvstendige bygdenæringsbøndene som utviste størst grad av stolthet, noe som kan bindes sammen med trivsel, merkevare og identitet, status og vellykkethet.

Funnene sier noe om at organisasjoner bør gå litt i seg selv for å vurdere eget arbeid og til og med holdningen. Kompetanseheving bør vektlegges slik at organisasjonene får økt kjennskap til mulighetene landbruket har å by på i de ulike instanser og organer bøndene er avhengige av god veiledningstjeneste. Nye felles prioriteringer bør gjøres samtidig som de mellommenneskelige faktorene og relasjonene til nyskaping bør styrkes. Å styrke veiledningsapparat og innstilling generelt til bygdenæringer er et arbeidsområde for å unngå at bøndene ikke møter demotiverende personale. Rådgivning bør i særskilt grad ikke være personavhengig i henhold til funn i undersøkelsen.

Å bli møtt med uvitenhet kan også være et moment dersom føringene ikke er blitt tatt til etterretning. Rett kompetanse og kunnskap i organisasjonene er viktig for at bønder velger bygdenæringer. Bonden trenger å bli motivert og er i stor grad avhengig av å kunne samarbeide med vedkommende og de sosiale kontaktpunkter som motiverer til bygdenæringer. I denne settingen er menneskene i organisasjonen verktøy for bonden for å komme videre i prosessen. Motiverte organisasjoner som gir anerkjennelse vil, som funnene sier, heller være med på å løfte bygdenæringsbonden frem mot målet, fremfor å vise bonden at organisasjonen eller mennesket bak er utilpass og avvisende.

Forøvrig er bygdenæringsbondens forhold til arbeidet viktige motivasjonsfaktorer. Å være egen sjef er nevnt men motorer som gode resultater, å utvikle seg selv, møte utfordringer og

mestre disse, oppleve at en drøm går i oppfyllelse, gjøre noe en liker og kan leve av, variasjonen i arbeidet og å føle en stimulans som er avstressende, fordi bonden har situasjonen til enhver tid under kontroll, er andre.

Slik jeg tolker funnene er det et sammensatt og vanskelig spekter av motivasjonsfaktorer som er med på å motivere bonden til å skape bygdenæringer. Å kunne tilfredsstillende alle krav og ønsker som dekker alle bøndenes behov, vil bli vanskelig. Men slik jeg ser det er landbruket i endring, enn om det går sakte i så måte. Nyskaping og endringer i et traust og satt landbruk går jo sakte viser også funn i studien, men som en av bøndene sier:

”Det er kanskje ikke dumt å ha en omstillingsevne eller se andre muligheter enn å bare tenke tradisjonelt?”

5.3 Er det motstand mot bygdenæringer?

I innledningen var tesen min at det verserte motstand mot bygdenæringer i diverse fora og lag. Analysen viser en viss motstand. I den grad det er motstand er i så fall motstanden mer ubevisst en bevisst. Alle bøndene mener at bygdenæringer har stor verdi for dagens landbruk. Funn viser at det antagelig er bevisstheten av sin rolle i systemet som er vises gjennom ubevisste handlinger og holdninger. Trolig bør det samkjøres og samarbeides mer for å få snudd de negative ubevisste holdninger til positive bevisste isteden for. Lavere motstand øker troverdigheten til bygdenæringene og landbruket ved å være gode forbilder.

Studiet viste isteden for at faktoren usikkerhet er en gjennomgående faktor hos mange bønder og ikke motstand. Bondens usikkerhet er varierende. Bøndene er usikre på avtaleverket, levering, brudd med kjøper, været, øking av renter og betaling av lån, investeringer i bygningsmasse, veiledningsapparat, selve prosessen rundt bygdenæringene, egne faglag og landbruksmiljø. Usikre på hvem av barna som burde ta over gården. I høy grad er mange av de sosiale kontaktpunkter fremstilt lavt på implementering av bygdenæringer i svarene. Å begynne med bygdenæringer når usikkerheten utvises på så mange områder er en hemske for å få flere heltidsbønder til å satse på bygdenæringer. Ennå vanskeligere blir det å overbevise deltidsbønder som fra før strever med den næringen de allerede har og til å få tiden til å strekke til.

Å være den bonden som stikker seg ut fra normen koster. Dette er det flere bønder som har opplevd viser analysen. Misunnelse og jantelov er de to største funnene av negative

motivasjonsfaktorer. Men ved å gå tilbake til bøndenes kommentarer kan en faktor til å få en bedre selvfølelse gjennom prosessen være slik:

”Det er mer verd å bli preka om enn ikke, fordi de som ikke ble preka om er ikke noe verdt, så bestandig far min?!”

Eller så blir det å fortsette kampen en stund til for å føle som sangen til Jeppe Aaskjær, sågar med omgjort ordtak som kretser blant bønder som lyder slik: *”Jeg er havren, hvilket nek er du?”*

Hvis jeg tenker bruken av symbol, symboliserer neket Norges bondelag. Et nek er bondelagets emblem og logo. Nek assosieres med matproduksjon fra marken grøde, og symboliserer bøndene. Neket er bundet sammen til en enhet hvor samhold og styrke blir symbolisert utad. I undersøkelsen var alle bøndene medlem i et bondelag, med varierende grad av nytteverdi. Å være medlem er nærmest en uformell lov, og slik jeg ser det, er medlemskapet befestet i å være med i fellesskapet, og ikke føle seg utenfor.

Hverdagen består av trygghet og følelsen av å ha kontroll, mener bygdenæringsbøndene. Mennesketyper som har kontroll eller for å nevne hva funnene viser, er ikke stagnasjons- og nedtrappingsbøndene i denne typekategorien. Idealtypene stor-, nyskappings- og oppstartsbonden er bønder som tør å ta risiko i forbindelse med bygdenæringene.

Funnet viser at bøndene ønsker trygghet fremfor usikkerhet. Sammenlignes tradisjonell drift opp mot bygdenæring er de tradisjonelle mer trygge, forutsigbare og stort sett mer stabile. Hovedgrunnene er at de tradisjonelle næringer har ordnede forhold som opparbeidede strukturer og systemer. Denne tryggheten dekker bøndenes behov i større grad enn hva bygdenæringenes behov av trygghet gjør ut fra hva bygdenæringsbøndenes beskrivelse av tryggheten de søker.

For at bygdenæringer skal tekkes flere bønder er det muligens slik at bygdenæringene trenger samme trygge forutsetninger som de tradisjonelle. De tradisjonelle har felles goder, samt en velfungerende forvaltning av vare- og tjenesteproduksjon. I noen tilfeller er bygdenæringsbonden avhengig av fasilitetene til de tradisjonelle for å kunne utøve sin bygdenæring. I så måte finnes en viss motstand i disse koblingspunktene som bør gjøres mer tilgjengelige for bruk av begge næringene. På denne måten vil begge næringene få samme konkurranseforhold og få dekket bondens behov ut fra et næringsperspektiv. Når utrygghetsmomenter er borte vil flere bønder antagelig føle det lettere å prøve seg som

bygdenæringsbonde i større utstrekning, men dette forutsetter at bonden har den rette bygdebondeprofil og evne til å mestre næringen bonden satser på.

5. 3.1 Hva så?

Arbeidet videre vil gå sin gang. Men etter studiet vil det fortsatt jobbes med å få flere bondesønner og -døtre fra Østfold til å skape næring ut fra egne ferdigheter og kunnskaper. Kanskje å gjøre noe med egne drømmer hvor god forankring i forretningsplaner og forvaltningsapparat er en forutsetning. Dette fordrer at forvaltning og organisasjoner bør få påfyll av helhetstanken om at bønder er selvstendige individer. Ikke alle mennesker eller bønder passer ikke bestandig inn i det normale tankesettet som landbrukskulturen er bygget på og rundt. Derfor bør det løsnes litt opp for at unormale eller ikke "A4 bønder", får skape bygdenæringer og heve landbruket på den måten.

Jeg tror vi vil se flere bønder som frigjør seg, og statistisk sett er det mange gårdsbruk som får nye eiere. De nye bøndene bør få sin rettmessige plass i landbruket selv, om de vil endre mange tradisjonelle og normative verdier og holdninger i landbrukskulturen. Med bedre samarbeid og åpenhet på alle berørte samhandlings- og samordningspunkter vil flere bønder være med på å skape bygdenæringer ved å bli motivert fremfor å bli demotivert, om resultatet i avhandlingen viser en modifikasjon av retning og sannsynlighet.

LITTERATUR

Faglitteratur:

Amundsen. O og Kongsvik.T (2010): *Endringskynisme*
Oslo: Gyldendal Norske Forlag AS

Bang. H. (2010): *Organisasjonskultur*
Oslo: Universitetsforlaget AS

Bennett E. A (2002): *Jung og hans tankeverden*
Oslo: N. W Damm & Søn

Bolman, Lee G. og Deal, Terrence E (2001): *Organisasjon og ledelse*
Oslo: Gyldendal Akademiske

Csikszentmihalyi, M (2003): *Flow – den optimala opplevelsens psykologi*
Stockholm: Bokforlaget Natur og kultur

Dalland. O. (2011): *Metode og oppgaveskriving for studenter*
Oslo: Gyldendal Akademiske

Dalen. M og Eriksen T. H. (2012): *Folk – sosiologi og sosialantropologi*
Oslo: H. Aschehoug & Co

Eriksen T. H. (2006): *Hva er sosialantropologi?*
Oslo: Universitetsforlaget

Everett. E. L og Furuseth. I (2004): *Masteroppgaven – hvordan begynne – og fullføre.*
Oslo: Universitetsforlaget

Frønes I. og Kjølørød (2010): *Det norske samfunn.*
Oslo: Gyldendal Akademiske

Kaufmann & Kaufmann (2009): *Psykologi i organisasjon og ledelse*
Bergen: Fagbokforlaget

Levin. Morten og Klev. Roger (2002):
Forandring som praksis – læring og utvikling i organisasjoner.
Bergen: Fagbokforlaget

Hofstede. G, Hofstede. G. J. og Minkov. M (2011): *Organisationer och kulturer.*
Randers: Studentlitteratur

Jacobsen. D. I (2001):
Administrasjonens makt – om forholdet mellom politikk og administrasjon,
Bergen: Fagbokforlaget

Jacobsen D. I (1999): *Hva mener brukerne? Brukerundersøkelser – en praktisk veiledning*
Kristiansand: Høyskole forlaget

Jacobsen. D. I (2010):
Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode.
Kristiansand: Høyskole Forlaget

Jacobsen. D. I. (2007): *Hvordan organisasjoner fungerer*
Bergen: Fagbokforlaget

Jacobsen. D. I (2011): *Organisasjonsendringer og endringsledelse*
Bergen: Fagbokforlaget

Jung. C. G (1994): *Psykologiske typer*
Oslo: Gyldendalske Bogforlag

Kaas, Kaggestad, Kristiansen (2007): *Fra ord til handling*
Oslo: J. W Cappelens forlag AS

Moxsnes. P. (2008): *Fasett – mennesket – Personlighet og rolle*
Oslo: Forlaget Paul Moxnes

Mintzberg H (2010): *Mintzberg – om ledelse*
København K: L & R Business

Rand, Per (1991): *Mestringsmotivasjon.*
Oslo: Pensumtjeneste AS

Repstad, Pål (2007): *Mellom nærhet og distanse*
Oslo: Universitetsforlaget

Risak. M og Larsen C.F (2007):
Når modstand giver mening, Ledelse og organisasjon som politis drama.
Århus: Børsen forlag

Rødseth, T (2002): *Landbruket ved en korsvei.*
Bergen: Fagbokforlaget

Rørvik, Kjell (2007):

Trender og translasjoner – ideer som former der 21. århundredes organisasjon.

Oslo: Universitetsforlaget

Schein, Edgar. H(1996): *Organisasjons psykologi*

Århus: Forlaget System A/S

Schein E. H (2010): *Organisasjonskultur – og ledelse – Er kulturendring mulig?*

Oslo: Libro Forlag

Skivik hH. M (2004): *Relasjonell leiing – å lære lederskap i praksis*

Oslo: Gyldendal Akademiske

Skorstad, Egil J (2002): *Organisasjonsformer; Kontinuitet eller forandring?*

Oslo: Gyldendal Akademisk

Strand, Torodd (2001): *Ledelse, organisasjon og kultur*

Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS,

Sørensen, Niels Bo (2006) *Organisasjoners form og funksjon.*

Fredriksberg: Forlaget samfundslitter, 4. utg.

Weber Max (2010): *Makt og byråkrati.*

Oslo: Gyldendal Akademisk

Wadel, Cato (2003): *Ledelse som et mellommenneskelig forhold,*

Flekkefjord: SEEK AS

Wadel, Cato (2005): *Samhandling og relasjoner*

Flekkefjord: SEEK AS

Artikler:

Herzberg, F: *One more time: How do you Motivate Employees?*

Mellenstrand C: Lot motivasjonen veie tyngst

Norsk Landbruk, nr. 3. 16. februar 2012.

Vik, Jostein (2012): *Hvilken bondeprodusent er du?*

Oslo: Norsk Landbruk nr. 5

E. Bakkemoen: En soveplass i stua

Fæderlandsvennen, 13. 03. 2012

Nettlitteratur:

Oddveig Storstand (2008): *Norske bønders vurdering av økonomien i drifta*
Trondheim: Senter for Norsk bygdeforskning

<http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2008/04/10/147fdb74d0a47.pdf>

Norges Bondelag (2012): Jordbruksavtalen

<http://www.bondelaget.no/jordbruksavtalen/category199.html>

Statistisk sentralbyrå (2009): *Levevilkår i et landbruk i endring*

<http://www.ssb.no/forskning/artikler/2009/8/1250687462.69.html>

Statistisk sentralbyrå (2011) KOSTRA:

Kommunens bruk av midler til næringsutvikling i landbruksforvaltningen i Østfold

http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/Default_FR.asp?PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&ilside=selectvarval/define.asp&Tabellid=06138

Statistisk sentralbyrå (2010): *Jordbrukstelling*

Statistikk over antall jordbruk i Østfold

<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/lt2010/index.html>

Landbruks- og matdepartementet, Meld. St. 9 (2011 – 2012): *Velkommen til bords*

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/regpubl/stmeld/2011-2012/meld-st-9-20112012.html?id=664980>

Maja Farstad (2006): *Stolthet tross fordom – en studie av bøndernes yrkesstolthet*

Trondheim: Norsk Bygdeforskning

<http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2008/02/07/147ab0e3c63158.pdf>

Nærings- og handles departementet (2012): *Destinasjon Norge*

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/nhd/tema/reiselivsnaring/destinasjon-norge.html?id=677751>

Strategi for næringsutvikling 2007 - 2009: *Ta landet i bruk*

Oslo: Landbruks – og matdepartementet

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/rapporter-og-planer/planer/2007/ta-landet-i-bruk.html?id=451401>

Stræte, Egil. P. og Kroken, Arild (2008):

Holdninger til norsk landbrukspolitikk og landbrukssamvirke hos medlemmene i Nortura 2004 – 2008

Trondheim: Norsk bygdeforskning

<http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2009/08/07/14a7c1355aea78.pdf>

Vedlegg 1

Viks bondetyper

1. **Stordriftsbonden** – har store jordbruks arealer og er volumprodusent. Derav stor inntekt og som oftest heltidsbonde med ansatte. Driver alene eller sammen med positive samdriftsbønder. Er opptatt av likheten i belønningssystemet og benytter seg av de riktige kanaler for produksjon, salg og foredlingspolitikk. Disse bøndene er offensive og optimistiske. Vil at barna overtar gården.
2. **Nyskappingsbonden** – orienterer seg mot etablering og videreutvikling. Er offensive i satsingen og vil skape egen næring. De møter utfordringer med en strategisk tilpasning og tar større del av verdikjeden selv. Tviler litt på overtagelsen men vil at barna skal ta over på egne premisser. Denne gruppen er delt i synet på landbruks – og samvirkepolitikken.
3. **Nedtrappingsbonden** – er misfornøyd med egen situasjon økonomisk og sosialt. Mange er negative samdriftsbønder. Familiemedlemmer vil ikke ta over driften. Føler seg dårlig helse og ensom. Driver passivt og investeringer ikke i gården. Negativ holdning til landbruks- og samvirkepolitikk generelt, og er det er dårlig landbruksfaglig miljø der bonden bor.
4. **Stagnasjonsbonden** – Driver stort sett ikke i samdrift men alene. Følers seg ensomme som bonde. Har noe bedre økonomi men tar ikke fremtidsvalg. Er en bonde som sitter på gjerdet og ser hva andre gjør. Bonden er i kimen av vurdering av nedleggelse. Barna blir usikre og avventende tilnærming av overtagelse. Samtidig sterkt kritisk til det landbruksfaglige miljø som gir smitteeffekt i landbruksmiljø.
5. **Oppstartsbonden** - Unge og nyetablerte. Begge grupper har landbruksutdannelse og planer om å øke både produksjon og arbeidsinnsats. Bøndene har latt seg rekruttere. De tror på gården og fremtiden. Disse er innstilt på å investere på gården og fremtiden samstundes som de anbefaler barna å ta over driften. Har godt landbruksfaglig miljø, er positive og tilpasser seg landbruket, det teknologiske og organisasjonsmessige.

Vedlegg 2

Åpne temaspørsmål med enkelte strukturerte spørsmål

Respondent: _____

Tema/strukturerte spørsmål	Merknader(kroppsspråk, utsagn, og ekstra spørsmål)
<p>Organisasjonskultur:</p> <p>1. Hvorfor er du bonde?</p> <p>1. Hva motiverer deg mest?</p> <p>2. Hva er en trygg og god hverdag som bonde for deg for deg?</p> <p>3. Hva mener du er de viktigste tradisjonene i norsk landbruk?</p> <p>4. Betyr disse tradisjonene noe for deg?</p> <p>5. Påvirkes de norske landbrukstradisjonene når regjeringen vil at bonden skal utnytte gården mer?</p> <p>6. Påvirkes du av endringene på noen vis?</p>	
<p>Endring:</p> <p>1. Hvordan drives gården i dag?</p> <p>2. Hva er begrunnelsen for denne driftsformen?</p> <p>3. Hva vet du om alternative tilleggsnæringer?</p> <p>4. Har du vurdert slik drift? Hva er begrunnelsen for å si ja/nei?</p> <p>5. Hva skal til for at du sier ja?</p> <p>6. Hva tenker du dine kolleger mener om tilleggsnæringer?</p> <p>7. Hva mener du?</p> <p>8. På hvilken måte kan du påvirke Norges landbrukspolitikk?</p> <p>9. Om du fikk bestemme, hvilke endringer ville du ha gjort for å utnytte gårdens ressurser?</p>	
<p>Endringsprosess</p> <p>1. Hva mener du om prosessen til LMD for å få flere bønder til å starte med tilleggsnæringer?</p> <p>2. er du avhengig av noen for å kunne starte, i så fall hvem og på hvilken måte er du blitt tatt imot?</p> <p>3. Mener du at regjeringen har lyktes med innføringen av tilleggsnæringer på gården?</p> <p>4. Hvor viktig mener du tilleggsnæringer er for deg og dine kolleger?</p>	
Annet som kommer frem under intervjuet som kan være viktige momenter i oppgaven:	

Vedlegg 3

Oversikt over sammenlignbar over Viks bondetyper og Moxnes - femfaktormodell

Personlighetstrekk	Femfaktormodellen	Bondetyper	Ekstrovert	Introvert
Er ledertyper, har og tar ansvar, realisere mål og visjoner, stor gjennomføringsevne, samspill og alliansebygger	Makt	Stordrifts – bonden	Hovedtrekk	
Kjærlige mennesker til andre og oppgave, tar seg tid til å se og bekrefte andre, tror på seg selv og andre, ”gjør du noe for meg, så gjør jeg noe for deg” - gjensidighetsprinsippet ⁴⁰	Varme	Stordrift og nyskappings – bonden	Hovedtrekk	Hjelpe – funksjon
Vilje til å utrette noe, har konformitet med andres verdier, svært strukturell og målrettet aktivitet, arbeid står sentralt i livet, møter utfordringer med strategiske tilpassninger	Arbeid	Nyskappings – bonden	Hovedtrekk med I som hjelpe – funksjon	Hovedtrekk med E som hjelpe – funksjon
Svingninger i følelser og humør. Liten kontroll - lunefulle, angst og nerver. Ved kontroll uttrykkes trygge, veltilpasset og avbalansert. Ensomme og liten tro på eget bruk og landbruket generelt	Affekt	Nedtrappings- og Stagnasjons- bonden		Hovedtrekk
Stor empatieevne og ubetinget aksept knyttet opp til kultur, kreativitet og intelligens. Flinke til å innrette og omstille seg til ny livssituasjon. Har utdanning og er positive. Høy læringsfaktor	Intellekt	Oppstarts – bonden	Hovedtrekk	

Tabell 1: Oversikt og sammenlignbar tabell over viks bondetyper og Moxnes femfaktormodell.

⁴⁰ Resiprok altruisme – gjensidig uegennyttighet

Vedlegg 4 Bøndernes helhetsmodell av Ann Kristin Andreassen, oversikt til analyse

Navn	Bondetype og Moxnes femfaktsmodell	E	I	Trivsel/balanse	Kulturnivå
Kari Heltid BN	Varm ledertype Nyskapningsbonde fremfor stordriftsbonde. Har intellekt/oppstartsbonde som tilleggsfaktor Høyere grad av introvert en ekstrovert. Høy grad av kulturforståelse i alle ledd. Høy grad av orden og struktur.	2	1	Svært tilfreds I flytsonen	3
Olaug Heltid BN	Arbeider og nyskapningstype heller over mot makt og stordriftsbonde. Har grader av affekttype pga. dårlig struktur og orden. Er i høy grad utadvent og er lite konformitet med andre bønder verdier og kultur.	1	2	Verken eller tilfreds Ikke i flytsone	1
Solveig Deltid BN	Arbeider og /nyskapningsbonde med intellekttypen som hjelper. Er kreativ og god på omstilling. Meget innadvent i dialog men utdanning og bakgrunn er intellektuell og oppstartsbonde i bunn. Gjennomsnittlig grad av kulturtilpassning.	2	1	Svært utilfreds Ikke i flytsone	2
Hedvig Deltid TN	Varm og stordriftsbonde. Tar ansvar for egen produksjon og benytter seg av gjensidighetsprinsippet. Rolig og ryddig. Heller til intellekt med liten grad av oppstartsbondens gener. Viser høy landbrukskulturforståelse med til fordel for egen gård.	2	1	Svært tilfreds I flytsone	1
Ester Heltid BN	Varme og nykapningsbonde med stort intellektuell og oppstartstype som medhjelpere pga. intelligens og omstillingsevne. Ekstroverte siden er fremtredende under arbeid men viser en klar innadvent side. Gjennomsnittlig grad av kulturforståelse.	2	1	Verken eller tilfreds I flytsone	2
Oskar Deltid TN	Arbeid og affekttype, vil gjerne men resignerer og heller til en nedtrappingsbonde pga. alder Introvert i meget høy grad, resignert Har over gjennomsnitt av kulturforståelse	2	1	Svært utilfreds Ikke i flytsone	1
Erling Heltid BN	Kombinasjon av makt og varme. Klare visjoner og når satte mål, alliansebygger og har tid til alle Er klart en nyskapningsbonde med intellekt/oppstartbonden som hjelper. Har meget høy grad av kulturforståelse.	2	1	Verken eller tilfreds Flytsone	3
Karl Deltid TN	Arbeidertype med fremtredende affekt som stagnasjonsbonde. Gjør det nødvendige, er ensom Klart introvert, lav utståling og holdning Har svært lav kulturforståelse	2	1	Verken eller tilfreds Flytsone	1
Per Heltid TN	Makt og stordriftsbonde med intellekt og er en oppstartsbonde men i det konvensjonelle system. Er innadvent men imøtekommende og har gode holdninger, orden. Benytter sin utadvent side ved behov. Gjennomsnittelig kulturforståelse.	2	1	Tilfreds Flytsone	2
Pål Deltid TN	Arbeidertype med affekttendenser med både nedtrapping – og stagnasjonstegn. Er utadvent mer en innadvent Har gjennomsnittelig kulturforståelse	2	1	Svært utilfreds Ikke i flytsone	2

Tabell 2: Helhetsmodell på bøndernes observasjon, grunntype, trivsel og kulturnivå av Ann Kristin Andreassen